

esély

2004/6

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 Georg Vobruba: Ellensége-e a globalizáció az európai szociális modellnek?
19 Szalai Júlia: A jóléti fogda – I.
37 Kozma Judit: Napszámosok
64 Darvas Ágnes – Mózer Péter: Kit támogassunk?

SZOCIÁLIS MUNKA

- 100 Bartók Péter: A filozofikus kisteve

INTERJÚ

- 108 Szász Anna: Szükség van szociális diagnózisra. Interjú Vecsei Miklóssal, a hajléktalanügyek miniszteri biztosával

PORTRÉ

- 122 Simó Endre: Andrea

INFORMÁCIÓK

GEORG VOBRUBA

Ellensége-e a globalizáció az európai szociális modellnek?

A globalizáció és jóléti állam közötti ellentét dekonstrukciója

A globalizáció domináns média-megjelenítése megváltozott az utóbbi időkben. Egyre növekszik azoknak a műveknek a száma, amelyek tanácsokat ajánlanak arra vonatkozóan, hogy miképp szálljunk szembe a globalizációval a mindennapi életben, és a „globális kapitalizmusellenesség megakadályozhatatlan előretörését” jósolják, továbbá azt az ígéretet–fenyegetést hangoztatják, hogy „mi mindenütt ott vagyunk” (Notes from Nowhere 2003; Roddick 2001). Ennek tükörképeként egyre több kiáltvány, cikk, könyv jelenik meg, melyek arra vállalkoznak, hogy védelembe vegyék a globalizációt (lásd: Norberg 2003; World Bank 2002). A globalizáció védekezésbe szorult. Mi történt?

„I.M.F.= I'm fired?”
(felirat egy tüntető homlok-
pántján)

I. Bevezetés

A globalizáció az anyagi kényszer megjelöléséből „gyűlölt kifejezéssé” változott. Míg korábban olyan terminus volt, amely egy, a kapitalizmuson belüli elkerülhetetlen tendenciára utalt, mára az elit összeesküvésének szimbóluma lett. Kihullott a tiszta gazdasági logika kontextusából, és a politikai döntés és konfliktus tárgyává vált. Egyre világosabb, hogy lehetséges a globalizáció-ellenesség. Így teret nyert az a meglátás, hogy nem csak a globalizáció jelent veszélyt, hanem a globalizáció maga is veszélyben van.

II. Két rövid terminológiai megjegyzés

Először is: mi a gazdasági globalizáció? A globalizáció definícióinak többsége a világméretű kapcsolatok intenzívebbé válásának különböző aspektusaira teszi a hangsúlyt (lásd: Giddens 1990, 64; Held és mts. 1999, 14; Keohane 2003, 130). Így a gazdasági globalizációt úgy kell értelmez-

nünk, hogy az a gazdasági csere és verseny intenzívebbé válása, ami a termékek, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő piacának világméretű kiterjedése által jön létre. De amikor a definícióban kizárólag az intézményi kérdésekre teszik a hangsúlyt, nem veszik kellőképpen figyelembe, hogy a globalizáció a közvélemény által értelmezett jelenség, azaz nem számolnak azzal, hogy a globalizáció a közvéleményben formálódó kontstrukció, aminek vannak politikai következményei.

Ezért bármely definíciónak meg kell felelnie a következő elvárásoknak: az intézményi változásokra kell összpontosítani, lehetővé kell tennie – okként, vagy okozatként – e változások összekapcsolását az egyéni és közösségi cselekvéssel, továbbá utalni kell a terminus közösség általi használatára és ennek hatásaira (lásd: Therborn 2001, 450). A társadalomtudományoknak a globalizációval gyakorlati társadalmi konstrukcióként kell foglalkozniuk, amely tény másodlagos megállapításokat igényel: figyelembe kell venniük, hogy a releváns szereplők miként érzékelik a jelenséget. Ez az oka annak, hogy a globalizáció kétszintű megközelítése mellett érvelek. Az én meghatározásomban a gazdasági globalizáció a gazdasági csere és verseny intenzívebbé válását jelenti, ez pedig az egymástól távoli lakóhelyek közötti kölcsönös függés intenzívebbé válásához, az érdekviszonyok növekvő kiszámíthatatlanságának kiéleződéséhez vezet, aminek az emberek világszerte egyre inkább tudatában vannak.

Másodszor: hogyan fogalmazhatjuk meg, hogy mi az európai szociális modell? Ezt a koncepciót is két szinten kell kidolgoznunk. Először azokat az intézményeket kell leírni, amelyek lehetővé teszik az európai szociális modellre jellemző tipikus működésmódokat. Miért alapvető elvárás ez? Ha egyetértünk azzal, hogy az intézményes társadalmi változás magyarázatának az egyéni cselekvésekre kell vonatkoznia (melyeket maguk az intézményi viszonyok szorítanak korlátok közé), akkor a globalizációnak a szociális modellre gyakorolt hatását vizsgálva nyilvánvalóan a globalizáció és a nemzeti intézmények közötti viszonyra kell koncentrálnunk. A kérdés az, miképp befolyásolja a globalizáció az intézményeket és ezáltal a cselekvések jellemző mintáit. Másodszor, figyelembe kell venni, hogy az európai szociális modell konstrukciós folyamata nem pusztán akadémikus kérdés. A politikai és társadalmi szereplők többé-kevésbé maguk is hivatkoznak az európai szociális modellre, azonosulnak vele, és következményeket kapcsolnak hozzá. „Az európai szociális modellt különösen a magas szintű szociális védelmet kínáló rendszerek, a társadalmi párbeszéd fontossága és a társadalmi kohézió szempontjából létfontosságú cselekvések iránti általános érdeklődés jellemzik...”¹ Így, ha az európai szociális modellről beszélünk, ismét a másodlagos megjegyzések területére lépünk. Következésképpen a vizsgálat két alapvető vonulata a következő: először, leírhatjuk az európai szociális modell fő jellemzőit, elemezve kölcsönös összefüggéseiket és rámutatva ezek következményeire. Másodszor, felvethetjük az empirikus kérdést, hogy vajon a releváns szereplők, amikor a szociális modellről beszélnek, miként írják

1 European Social Agenda. In: Presidency Conclusions: Nice European Council Meeting, 7–9. Dec. 2000. Idézi Vaughan-Whitehead 2003, 4.

azt le, milyen jellemzőket tulajdonítanak ennek, és értelmezésükkel összefüggésben miképpen cselekszenek.

A nagymértékű intézményi eltérések ellenére, a közvélekedéssel összhangban az állam által biztosított társadalombiztosítás tűnik az általános intézményi jellemzőnek (lásd: Gough 1997) Európában. A társadalombiztosításnak kiemelkedő hatása van az egyéni cselekvésre: csökkenti az egyén jövőjének kiszámíthatatlanságát, különösen annak egyik legfontosabb dimenziója, az egyéni lét anyagi feltételeinek a vonatkozásában. A gazdasági feltételek szorításának azonnali enyhítésével az egyéni cselekvés bizonyos hosszú távú perspektíváját nyújtja (lásd: Vobruba 1991). Ebben az értelemben az európai jóléti állam hozzájárul egyfajta hosszú távú orientációhoz, ami beépült az európai szociális modellbe (összehasonlíttva az USA-val; lásd: Vobruba 2001). A társadalombiztosítás csökkenti a kényszereket, és az emberek számára kiterjedtebb manőverezési teret biztosít. Igyekszem majd bebizonyítani, hogy a társadalombiztosításnak az egyéni cselekvésre gyakorolt, ilyen hatása alapvetően meghatározza az európai szociális modell képességét a globalizációval való megbirkózásra, és viszont: a gazdasági globalizáció sikere alapvetően függ attól, hogy a jóléti állam mennyire tudja lecsendesíteni a globalizáció ellenzőit (Stiglitz 2002). A globalizációt meg kell védeni ön maga ellen.

III. A globalizáció: megszakítható történelmi trend

A globalizáció eszméje és a helyszínéről, a „világtársadalomról” szót alam egyidős a modernitással. A fogalmat először a filozófiai diskurzuson belül használták normatív orientációként. Kant optimista morális projektként mutatta be a maga „weltbürgerliche Absicht”-jét („világpolgári tervét” – Kant 1912-23), ugyanúgy, ahogy később a „proletár internacionalizmus” is ekként tűnt fel. A kapitalizmus kialakulása és fejlődése vezetett a világtársadalom valóra válásához. Így a világtársadalom normatív eszméje mellett kialakult a valódi globalizáció is. Nem meglepő, hogy a valódi globalizáció széttorzította a világtársadalom eszméjének középpontját jelentő normatív hitet, mert a valódi globalizáció semmiképpen sem vezetett a globális szolidaritással jellemezhető globális közösség kialakulásához, ehelyett kiélezte az érdekkonfliktusokat. „Így aztán olyan világtörténelem és ennek olyan populáris jelentésmintázata jött létre, mely többé már nem illeszkedett a világhoz és a globális integráció gyakorlatához, ami tisztázatlan maradt.” (Bright – Geyer 1994, 16) A gazdasági globalizáció nem valami teljesen új jelenség, és nem is fejlődött ki különleges sebességgel. Fontos megjegyeznünk, hogy a kapitalizmus fejlődésén belül a globalizáció második hullámát figyelhetjük meg – a kettő között pedig a súlyos hanyatlás és a nacionalista izoláció évtizedei vannak (lásd: Borchardt 2001).

Hirst és Thompson (1996) adatokat gyűjtött, hogy leírhasa a nemzetgazdaságok nemzetközivé válásának folyamatát a 19. század óta. Ha a külkereskedelem volumenét tekintjük indikátornak, láthatjuk, hogy a nemzetköziesedés az első világháború kezdetéig folyamatosan erősö-

dött, 1913 és 1929 között stagnált, majd a nagy gazdasági világválság idején gyengült (lásd: Held és mts. 1999, 157). A világkereskedelem a második világháború végéig sem állt helyre (lásd: Hirst – Thompson 1996, 22). A jelentős nemzetgazdaságok „relatív nyitottsága”, amit a külkereskedelemnek (export és import együtt) a GDP százalékában meghatározott volumenével fejezünk ki, folyamatosan növekedett 1950 után, de nem különösebb sebességgel. 1973-ban még mindig alacsonyabb szinten volt, mint 1913-ban (Hirst – Thompson 1996, 27–28; lásd: Yeates 2001, 35). Az USA-ba – a világ akkori legfontosabb migrációs célországába – történő bevándorlás jelzőszámai hasonlóan alakultak.

A 19. század vége óta a migráció gyorsan növekedett, mind abszolút számokban, mind pedig az USA lakosságszámával mérve. Az első világháború idején érte el abszolút csúcsát, majd a két világháború között erőteljesen csökkent. Az 1950-es évek közepétől az USA-ba irányuló migráció – abszolút számokban és százalékokban mérve egyaránt – ismét növekedett, de már sosem érte el a 20. század első két évtizedének mértékét (Hirst – Thompson 1996, 26).

Bár a külkereskedelem a nemzetköziesedésnek még mindig fontos mutatója (lásd: Nofal 1996), de a hatvanas évek óta helyét egyre inkább átveszi a külföldi direkt tőkebefektetés. A következő jellemzőket figyelhetjük meg: a világkereskedelem volumene gyorsabban növekszik, mint a GDP-é, és a külföldi tőkebefektetés volumene gyorsabban növekszik, mint a külkereskedelmé. A külföldi direkt tőkebefektetések (KDT) most már erőteljesebb előmozdítói a nemzetköziesedésnek, mint a külkereskedelem. A KDT gyors volumen-növekedésének azért tulajdoníthatunk – a külkereskedelemhez viszonyítva nagyobb – jelentőséget, mert ez nagyobb valószínűséggel veszélyezteti az autonóm politika manőverezési lehetőségeit, és nehezebb befolyásolni.

A külföldi direkt befektetések nagymértékben koncentráltak, két szempontból is. Először: a teljes befektetési állomány egyharmadát nem több, mint 100 multinacionális vállalat ellenőrzi (Hirst – Thompson 1996, 53); és másodszor: a külföldi direkt befektetések oroszánrészre a magasan fejlett országokból a magasan fejlett országokba áramlik (lásd: Messner 1997, 144; Yeates 2001, 37).

Így a globalizáció hosszú távú vizsgálata három fontos tényre irányítja rá a figyelmünket:

1. Nemcsak teoretikus érveink, hanem empirikus bizonyítékaink is vannak arra, hogy a globalizáció a kapitalizmussal együtt járó tendencia. Hosszú távon a globalizáció a modern kapitalista világtársadalom stabil gazdasági trendjének tűnik, amit meg lehet szakítani.

2. A globalizáció a történelemben sosem volt automatizmus, mindig a politikai döntések segítették elő kibontakozását, mindazonáltal az utóbbi időkben ezt a jellegzetességét több alapvető döntés és megállapodás nyilvánvalóbbá tette a közvélemény előtt (NAFTA, EU, MERCOSUR).

3. Még ha egyes országok úgy látják is, hogy a globalizáció folyamata nem elkerülhető, rövid távon egyesek elkerülhetik. A globalizációban való részvételnek éppúgy, mint a nem részvételnek, vannak okai és következményei, amelyek előre láthatók, és amelyek alá vannak vetve a politikai számításnak és döntéseknek. Ezek a jellegzetességek kiemelkedő je-

lentőségűek, amennyiben a globalizáció jelenlegi folyamatának új minőségeit elemezzük, és különösen azok, amennyiben ennek az egyes jóléti államokra tett hatását értékeljük. Vissza kell térnem a kérdéshez, hogy vajon a globalizáció aláássa-e a jóléti államot.

IV. A politikai döntések és a globalizáció folyamata

A globalizációs folyamatban való részvétel kikényszeríti a modernizációt. A modernizáció vagy átalakulás folyamatának felgyorsulása viszont költségekkel jár, melyek nem egyenlően oszlanak meg a személyek között és az időben. A modernizáció költségeinek egyenlőtlen elosztása a személyek között azt jelenti, hogy vannak győztesek és vesztesek. A költségek egyenlőtlen elosztása az időben azt jelenti, hogy rövid távon nagyobbak a költségek, míg hosszú távon nagyobbak a nyereségek. És ami még ennél is több: a költségek viselői gyakran megnevezhetők, míg a nyereség kedvezményezettjei gyakran nem pontosan megnevezhetők. Nagy vonalakban azt mondhatnánk, hogy négy lehetőséget különíthetünk el:

I. Rövid nyertesek, akik hosszú távon vesztesek lesznek. Ezek aligha lehetnek komoly kerékkötők.

II. Ez a két típus nem okoz különösebb gondot. A következő típusok problémásabbak és érdekesebbek.

III. Rövid távon vesztesek, akik hosszú távon nyertesek lesznek. Ezek az áthidalással kapcsolatos politikai problémát jelentik.

IV. Rövid távon és hosszú távon egyaránt vesztesek. Ezek a kompenzáció problémáját jelentik.

A társadalmi modernizáció és az átalakulás folyamatának tipikus problémája, hogy a rövid távú költségek viselői igyekeznek akadályozni a társadalom fejlődését, ami pedig hosszú távon mindenkinek előnyére szolgálna. Különösen a globalizációs folyamatban való részvételt akadályozhatják a rövid távon vesztesek, aminek következtében az egész társadalom eleshet a hosszú távú nyereségtől. Következésképpen a globalizáció folyamatában való sikeres részvétel alapvetően függ a nagy valószínűséggel vesztesektől és az ő ellenállási lehetőségüktől. Ezért a következőkben a III. és IV. csoportra fogok koncentrálni, mivel ezek jelenthetnek veszélyt a globalizációra nézve. A kulcskérdés az, hogy miképp tegyük a globalizációval összefüggő költségeket elviselhetőbbé, és miképp ajánljunk valamit azoknak, akik előreláthatóan vesztesek lesznek.

Nem kevés példát ismerünk arra, hogy a (feltételezhető) vesztesek ellenezték a globalizációt. Erre Bismarck védővám-politikája Németországban az egyik történelmi példa. A liberalizmus korszaka véget ért a „gazdasági világválság” elejére (Rosenberg 1967). A vámokat követelők elsődlegesen a gazdaságnak azokból a régimódi szegmenseiből jöttek, amelyeket veszélyeztetett a világpiac, és a vámoktól reméltek védelmet. A német agrárium elszakadt a világpiaci versenytől, és ezáltal a modernizáció egyik ága nem fejlődött ki. A közösségi kár a racionalizáció elmaradásában és a magas élelmiszerárakban jelentkezett.

A német példa is mutatja, hogy a világpiacon elleni nemzeti védelem politikája kiváltotta a gazdasági társulások megalakulását. A 19. század végén megalakult német gazdasági társulások fő célja a védővámok bevezetése volt (vesd össze: Ullmann 1988, 77). Az 1876-ban létrejött csúciszervezet neve is kifejezte ezt a törekvést: „Centralverband deutscher Industrieller zur Beförderung und Wahrung nationaler Arbeit.” C5,5,0,255,0,255 („Német Gyáriparosok Központi Szövetsége a Nemzeti Munka Támogatására és Védelmére” – lásd: Ullmann 1988, 78). A társulások fő törekvése ezen csoportok (a szénbányászat, a vas- és textilipar) érdekvédelme volt, mivel ezek a csoportok tekintették magukat a nemzetközi verseny potenciális veszteséinek. Ezek az érdekek öltöttek testet a munkaadók és munkavállalók nemzeti szintű szervezeteiben.

Ugyanaz a konfliktusmintázat figyelhető meg a NAFTA-megállapodás tárgyalásain. A NAFTA-t az USA exportorientált, modern érdekcsoportjai támogatták, és azok támadták, akik félték a mexikói vállalatokkal folytatott versenyben való alulmaradástól (vesd össze: Bolle 1993; Belous – Lemco 1995). Ha a folyamat során nem szövetkeztek volna egymással a munkaadók és a munkavállalók, a potenciális vesztesek csoportja sosem lett volna képes politikai nyomást gyakorolni. Legerőteljesebben a munkaerőpiacon már amúgy is hátrányos helyzetű, aluliskolázott városi alsóosztály ellenezte a NAFTA-t. Az ő félelmüket szólaltatta meg az akkori elnöki pozícióért harcba szálló Ross Perot, ő integrálta az alsóosztály félelmét a maga agresszív, izolacionista közösségi retorikájába. Ő mondta, hogy hallja annak az „óriási szívóhatásnak a zaját” (Perot 1993), melynek nyomán a munkahelyek eltűnnek Mexikó irányában.²

Ezekben a napokban (2004) ismét tért nyert az izolacionizmus. Az USA-ban széles körű vita folyik az „ofshoring”-ról, azaz a vállalkozások és ezzel a munkahelyek átvándorlásáról azon országokba (például Indiába), ahol alacsonyak a munkabérek. A közvéleménykutatások a szabad piac kérdéseivel való egyetértés szignifikáns csökkenését mutatják. Az USA szenátusa törvényt hozott, hogy megakadályozza az információs technológiával összefüggő (IT-) munkahelyek áthelyezését. Ráadásul vannak javaslatok arra vonatkozóan, hogy kizárják az ilyen vállalatokat a cégjegyzékből, ami részét képezi az USA-n kívüli kínálatuknak (lásd: Zürcher Zeitung, 13., 14. 3. 2004, 15; Financial Times Deutschland 24., 3. 2004, 4).

Láthatjuk, hogy amint világtársadalom humanisztikus képzeletből realitássá válik, ezzel párhuzamosan nő az a felismerés is, hogy a globalizációs folyamatban való részvételnek költségei vannak. Hogy elkerüljék a költségeket, a várhatóan vesztesek valószínűleg fel fognak lépni minden olyan politikai döntés ellen, melynek következménye a nemzetközi versenyben való intenzívebb részvétel lenne. Így az ilyen emberek számára a nemzetállam menedékké válik a globalizáció ellen.

Egy rövid, ideiglenes következtetés: A globalizáció nyereségekkel és veszteségekkel jár, így kiváltja a lehetséges vesztesek tiltakozását. A jelenlegi globalizációnak vannak történeti előzményei, melyeket a politika

² Lásd a hasonló történetet az Alsó-Bajorországból Kínába telepített munkahelyek nyereségeiről és veszteségeiről. (Süddeutsche Zeitung 27. 8. 2003.)

segített elő, és melyek függtek a társadalmi feltételektől. Ez a tény sajátos megvilágításban helyezi a globalizáció és a jóléti állam közötti ellentmondás közkeletű konstrukcióját.

Természetesen vannak megállapítások, melyek erre vagy arra a sajátosságra mutatnak rá. A globalizációt leírták hosszú történeti perspektívában (lásd: Borchardt 2001; Robertson 2003), érveket gyűjtöttek a határon kívüli állam tézise ellen (lásd: Cerny 1996; Weiss 1998) és a globalizáció társadalmi előfeltételeinek bemutatására (lásd: Rodrik 1997; Rieger–Leibfried 2003; Vobruba 2001), s megkísérelték a globalizációt konstrukcióként bemutatni (lásd: Seeleib-Kaiser 2002; Jordan 1998; Schmidt 2002)³. Ám a tetemes mennyiségű gazdasági irodalom, akárcsak a gazdasági elit, kevés kivétellel ragaszkodik a globalizáció és a jóléti államok közötti ellentét gondolatához. Mi több, a kritika mind ez ideig kevésbé vezetett a globalizációval kapcsolatos kutatások rekonceptualizálásához.

V. A szociálpolitika iránti szükséglet

A további fejtegetések érdekében kizárom a lehetőségét annak, hogy a saját országuknak a globalizációban való részvételét támogató nemzeti elitek legyőzhetnék a lehetséges vesztesek ellenállását, nem demokratikus eszközökkel. Így a következő kérdés az, hogy a globalizáció lehetséges vesztesei miképp vétőzhatják meg a globalizáció folyamatában való részvételt. A demokratikus rendszerben a tőke érdeke önmagában nem győzhet. A globalizáció-vesztesek politikai jelentősége a vesztes csoportokba tartozó munkaadók és munkavállalók szövetségeiből ered. Az ilyen koalíciók a közös érdek talaján jönnek létre, hogy megvédjék „vállalataikat”. Ez az oka annak, hogy a vállalkozói érdekek képviselői a nemzeti munkaerő védelmére hivatkozva („Schutz der nationalen Arbeit”) a protekcionizmust követelik. Ez azonnal nyilvánvalóvá teszi a szociálpolitika jelentőségét, lehetőségét arra, hogy kivihetővé tegye a globalizáció folyamatában való részvételt. Miért tekinthetjük a szociálpolitikát a globalizációs folyamatban való sikeres részvétel feltételének?

A protekcionizmus kivívásának lehetősége azon a tényen alapul, hogy a munkások függenek a munkahelyektől. Függsük annál erősebb, minél kevesebb egyéb lehetőségük van a létfenntartásra. Ha ez igaznak bizonyul, akkor bármilyen manőverezési tér, amely lehetővé teszi a protekcionista intézkedések követelésével szembeni fellépést, csak olyan intézmények létrehozásán alapulhat, amelyek gyengítik a munkások függését az adott munkahelyeiktől.

A szociálpolitika kiegészítő használatáról szóló elméletek azt mutatják, hogy a modernizáció negatív hatásainak kivédése a szociálpolitika klasszikus hatása és feladata lehet (lásd: Vobruba 1996). A rendszerrel-

³ Amennyire én tudom, mind ez ideig nem történt longitudinális vizsgálat a globalizáció közvéleménybeni tükröződéséről, ezért empirikus ismereteink sincsenek ennek fejlődéséről. A legkidolgozottabb nemzetközi vizsgálatot Seeleib-Kaiser végezte 2001-ben (Seeleib-Kaiser 2002).

mélet elméleti keretén belül bizonyítható, hogy a szociálpolitika kikényszeríti a funkcionális differenciálást. Különösen, hogy a szociális elvárások kezelésével lehetővé teszi: a gazdasági rendszer kizárólag a hatékony termelésre összpontosítson (lásd: Huf 1998). A cselekvéseméletek nézőpontjából a szociálpolitika jövedelemforrásként érzékelhetően csökkenti az anyagi létfenntartás egyéni problémáit, csökkenti a munkaerőpiacra nehezedő nyomást (Lásd: Vobruba 1991). Következésképpen az a politika, amely (legalábbis időlegesen) veszélyezteti a munkahelyeket, tolerálhatóvá válhat, amennyiben az emberek támaszkodhatnak a szociálpolitikára (lásd: Nissen 1994; Vobruba 2003). Így a szociálpolitika kiegészítő jellegű használata arra a hipotézisre vezet, hogy a globalizációban való részvételtől hozott döntés sikeressége függ attól, hogy az adott országnak mennyire képes ennek költségeit kompenzálni a szociálpolitikával. Pontosabban, a globalizáció feltételezhető veszteségeinek előre kell látniuk, hogy a jóléti állam, amelyben élnek, biztosítani fog számukra valamiféle kompenzációt. Történeti példák (lásd: Rieger–Leibfried 1998) és nemzetközi összehasonlító vizsgálatokból származó, empirikus bizonyítékok (lásd: Graham 1994) legalábbis némi plauzibilitást biztosítanak ennek a hipotézisnek. Így arra a megállapításra juthatunk, hogy a szociálpolitika hozzájárul annak lehetőségéhez, hogy a globalizáció mai folyamata sikeres és fenntartható legyen.

Mind ez idáig amellettt érveltem, hogy a kormányoknak meg kell támogatniuk a globalizációs folyamatban való részvételtől szóló döntéseiket, szociálpolitikával. De ez még nem válaszol arra a kérdésre, hogy vajon képesek-e erre. Széles körben elterjedt az a vélekedés, hogy a globalizáció elvonja a nemzeti jóléti államoktól anyagi bázisukat (lásd: Wilding 1997).

A globalizációs dilemma ezen a ponton pontosan megfogalmazható: a szociálpolitika a globalizáció előfeltétele, de a globalizáció aláássa a nemzeti jóléti államokat (lásd: Vobruba 2001).

VI. Kiút a globalizációs dilemmából

Európa 20. századi történetében vannak bizonyítékok arra, hogy – a jelenlegi közvélekedéssel ellentétben – a globalizáció és a modern európai jóléti államok legalábbis egymás mellett tudnak létezni. A két tényező fejlődése néhány figyelemreméltó hasonlóságot mutat. A modern európai jóléti államok fejlődése a 19. század utolsó évtizedében és a 20. század elején kezdődött. Az első világháború befejezése után az európai jóléti államok fejlődése a korábban elért színvonalon stagnált. A világgazdasági válság idején a jóléti államok – országonként eltérő mértékben – visszaszorultak. Csak a második világháború után kezdődött új, expanzív szakasz a jóléti államok fejlődésében. Az európai jóléti államok teljes érettségüket az 1950-es és 1960-as években érték el. Az elmúlt évtizedben a jóléti államok fejlődése stagnált. De az olyan kirívó példáktól eltekintve, mint amilyen Új-Zéland, a „jóléti állam leépüléséről” szóló diagnózisok (Pierson 1994; lásd Borchardt 2001) erősen túlzottak.

A globalizáció fejlődése meglepően hasonló mintákat mutat. Az első

világháború előtti évtizedben a nemzetközi kapcsolatok gyors bővülését figyelhetjük meg, majd a két világháború között jelentős visszalépés történt, míg az ötvenes években a globalizáció ismét növekedésnek indult. Azóta a globalizáció stabil emelkedő trendjét figyelhetjük meg. Az utóbbi években – a jóléti államok fejlődéséhez hasonlóan – a felfelé törő ív laposabbá vált.

Természetesen az európai jóléti államok és a globalizáció fejlődésében mutatkozó paralel fejlődés csak akkor értékelhető, ha nincs a kettő között rendszerszerű összeférhetetlenség. Szükségünk van elméleti argumentációra, ha be akarjuk mutatni, hogy a jelen globalizációs dilemma megoldható.

Van-e kiút a globalizációs dilemmából? Ha azt állítjuk, hogy a globalizáció destabilizálja a jóléti államokat, be kell mutatnunk, milyen módon hat a globalizáció a jóléti államokra. Általánosságban szólva a jóléti államok stabilak, ha egyensúly van a rendelkezésre álló források és a kielégítendő elvárások között. A rendelkezésre álló forrásokat a járulékok és/vagy az adók alkotják. Az elvárások a szociális ellátások szintjéből és a jogosultak számából következnek. Így a kérdés, mely a globalizációnak a jóléti államokra gyakorolt hatására vonatkozik, két konkrét kérdésre osztható (lásd: Ganßmann 2000, 151 és kk.):

1. A globalizáció gyengíti-e a nemzeti jóléti államok anyagi alapját?

2. A globalizáció okoz-e a nemzeti jóléti államok által kezelendő, pótlólagos szociális problémákat?

Ad 1. Általánosságban szólva a globalizációs folyamatban való részvétel előmozdítja a gazdasági növekedést. Ez a lényege a globalizáció melletti érvelésnek. Így *ceteris paribus* arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a globalizáció folyamán az egyes országok által beszedett adók és hozzájárulások mennyisége növekedni fog. Erre természetesen az az ellenvetés hozható fel, hogy az ilyen *ceteris paribus* feltételezés nem reális. Esetleg kijelenthető, hogy a nemzeti kormányokat a gazdasági globalizáció az adók és hozzájárulások csökkentésére kényszeríti. Ez általános ellenvetés, főleg azokban az esetekben, ahol az adók és járulékok oroszlánrésze kapcsolódik a munkajövedelemhez, aminek következtében magasak a munkaerő nem munkabér jellegű költségei, és ez – az alacsony munkabérekkel jellemezhető országokhoz viszonyítva – rontja az adott ország nemzetközi versenyképességét.

De ez az ellenérv két szempontból is sántít. Először, mert a magas és alacsony bérköltségű gazdaságok közötti versenyt érintő probléma csak kis mértékben létezik, mivel a globalizáció majdnem kizárólagosan a gazdag, magas bérköltségekkel jellemezhető országokat érinti. A külföldi direkt tőkebefektetések túlnyomó hányada a magas munkabérű országokból a magas munkabérű országokba áramlik. Sőt, jelenleg azt tapasztalhatjuk, hogy a tőke egyre inkább hezitál, olykor egyenesen eláll attól, hogy a világ olcsó régióiban legyenek termelő beruházásai. Ez az olcsó munkaerővel rendelkező országok súlyos területi hátrányává válik. Valójában ők csupán az olcsó munkaerőt kínálhatják, de sem képzett munkaerővel, sem a termelés megfelelő pénzügyi feltételeivel nem rendelkeznek. Ez a szovjet államokra épp úgy érvényes volt, mint bármikor Afrikára. A magas bérköltségű gazdaságok magas termelékenységé

messze kompenzálja a magas béreket és bérköltségeket. Így összehasonlítva az egy egységre eső költségeket – és ez az, ami ténylegesen számít – a magas bérű országok komoly versenyelőnyben vannak. Például Németországban és Ausztriában a munkabér és a bérköltségek magasak, de az elmúlt években a munkaerőnek az egy egységre számított költségei folyamatosan csökkentek (Sachverständigenrat 1998/1999, 33), ezért tudták megőrizni nemzetközi versenyképességüket. Annak ellenére, hogy széles körű viták folynak Németország nemzetközi versenyképességéről, és az erős euró ellenére a német gazdaságban stabilan növekszik az export (Sachverständigenrat 2002/2003, 93). Évről évre Németország az export „világbajnoka”.

Mindent összevetve a globalizációnak csak csekély a hatása a nemzeti jóléti államok forrásaira. Lehet, hogy a globalizáció hatásának politikai félreértelmezése vezet a problémához. Ez az eset nemigen különbözik attól, mint amikor a globalizáció speciális érdekei által gyakorolt, feltételezett nyomásra hivatkoznak a jóléti államok elleni diskurzusban. A gazdasági globalizáció közkeletű felfogása mindkét esetben ugyanazzal a következménnyel jár: mindkettő hozzájárul a globalizáció és a jóléti állam közötti ellentét konstrukciójához.

Ad 2. Okoz-e a globalizáció olyan szociális problémákat, melyek kezelése a jóléti állam felelőssége? A modern jóléti állam legdrágább részei, az öregségi nyugdíj és az egészségügyi ellátórendszer csaknem függetlenül fejlődött a gazdasági globalizációtól.⁴ De a globalizációnak közvetlen hatása van a munkaerőpiacra, és ezáltal hat a munkanélküli biztosítás rendszerére is. Ez a megfontolás jelzi, hogy mennyire korlátozott a hatása a globalizációnak a nemzeti jóléti államok kiadásaira.

Az export-import kapcsolatokat ugyanúgy, mint a külföldi tőkeberuházások, változásokat idéznek elő a nemzetközi munkamegosztásban. A nemzetközi munkamegosztás változásának pedig hatása van a nemzeti munkaerőpiacra, mert megváltoztatja a munkaerőkeresletet. Ehhez hozzájárul, hogy a munkaerő áramlása megváltoztathatja a munkaerőpiac kínálati oldalát. Mindkét hatás okozhatja a munkanélküliségi ráta emelkedését. Ez esetben azzal kell foglalkoznunk, hogy a munkanélküliség növekedése átmeneti-e vagy tartós.

Az okfejtésnek ezen a pontján világossá válik, hogy a munkaerőpiac jelenti a kapcsolatot a globalizáció és a jóléti államok között. A globalizáció az adott ország munkaerőpiacán keresztül hat a jóléti államra (lásd: Martin 1997). Különösen a nemzetközi munkamegosztás gyors változása okozhatja a nemzeti munkaerőpiacon a munkaerőkereslet csökkenését. De még ha a teljes munkaerőkereslet stabil marad is, több csoport számára a globalizáció a munkahelyek visszavonhatatlan elvesztését jelentheti.

Ez visszavisz bennünket a globalizációval összefüggő sorsok két alapvető típusához: vannak, akik rövid távon vesztesek, de hosszú távon

4 Legalábbis Németországban a jóléti állam elleni liberális-konzervatív diskurzus ma már inkább a társadalom előregedését látja a jóléti államra leselkedő legnagyobb veszélynek és nem a globalizációt (lásd: Walter 2003). Én ezt annak beismeréseként értékelem, hogy a globalizációnak elhanyagolható hatása van az európai jóléti államokra.

nyertesek lesznek, és vannak, akik rövid és hosszú távon egyaránt vesztesek lesznek.

VII. Áthidalás és kompenzálás

Legalábbis rövid távon a globalizációban való részvétel politikai döntésektől függ. Az ilyesféle döntések elfogadása nagy mértékben függ attól a módtól, ahogyan bánnak a globalizáció lehetséges veszteseivel és politikai vétó-hatalmukkal. Egyrészt a jóléti állam támogathatja a globalizáció folyamatában való részvétel elfogadását, másrészt viszont a globalizáció nem támogatja a jóléti államok stabilitását. Ez maga a globalizációs dilemma: a globalizációnak szüksége van a jóléti állam támogatására, ugyanakkor ki is zsákmányolja azt. Ez a dilemma azonban semmiképpen sem megoldhatatlan. Általában a globalizációnak a nemzeti jóléti államokra gyakorolt negatív hatását jelentősen túlbecsülik. A globalizáció kevéssé hat a jóléti államok forrásaira, negatív hatása a munkaerőpiacra kapcsolatos szociális problémákra koncentrálódik. Mindent összevetve a manőverezés stabil anyagi hátterét és a szociálpolitikai problémák korlátozott növekedését hozza magával. Hogyan kezeljük ezeket a problémákat?

Összefüggésben a globalizáció veszteseinek két típusával (rövid távú vesztesek és hosszú távú nyertesek valamint rövid és hosszú távú vesztesek) különbséget tesz a jóléti államok stratégiáinak két alapvető típusa között.

1. Áthidalás: ez esetben a probléma a munkaerő fenntartása és képzése a munkaerőpiacra való visszatérésig.

2. Kompenzálás: ez a munkaerőpiacra szembeni alternatívák felkínálását jelenti, ami eredményezheti a szociális transzferekhez való korlátlan hozzáférést vagy a tőkejövedelmekhez való hozzáférést, vagy mindkettőt.

1. Áthidalás

A globalizáció vesztesei között sok olyan munkanélküli van, aki valószínűleg remélhet munkaerő-piaci esélyeket a jövőben. Ez esetben olyan szociálpolitikai intézkedések szükségesek, amelyek fenntartják a munkaerőpiaci orientációt, és támogatják a munkaképességet. A rövid távú vesztesek és hosszú távú nyertesek csoportja számára olyan szociális kifizetések megfelelőek – de legalábbis igazságosak –, melyek fenntartják a jövedelmi státust, támogatják a munkakedvet és továbbképzéseket ajánlanak. Más szóval a munkajövedelem-középpontú szociálpolitika (lásd: Vobruba 1990) illik a probléma ezen típusára.

2. Kompenzálás

A globalizáció társadalmi költségeinek oroszlánrészét azok viselik, akik rövid és hosszú távon egyaránt vesztesek. Ha igaz, hogy a globalizációban való részvétel nyereséget jelent a jólét szempontjából, akkor a népességnek a munkaerőpiacról kiszorult csoportjai kirekesztődnek a nyereséghez való közvetlen hozzáférés lehetőségéből. Számukra olyan mechanizmusokat kell biztosítani, amelyek által részesedhetnek a jóléti nyereségből. Ahogyan korábban igyekeztem bizonyítani, ez nem pusztán emberbaráti érzület kérdése, hanem előfeltétele is lehet a globalizáció elfogadtatásának, és ezáltal a kivitelezhetőségének.

A munkajövedelem-központú szociálpolitika bármely típusa, amely az embereket várakozó helyzetben tartja a munkaerő-piacon, alkalmatlan a globalizáció rövid- és hosszú távon egyaránt vesztese résztvevői számára. A hosszú távon kirekesztődött embereket nincs értelme arra kényszeríteni, hogy továbbra is igyekezzenek függeni a munkától. Ehelyett inkább alternatívákat kell kínálni nekik a munkaerőpiaccal szemben. Így az a kérdés válik lényegessé, hogy milyen egyéb jövedelemforrásokat lehet kiaknázni, és hogyan lehet ezt szabályozni és fejleszteni. A modern társadalmakban, ahol minden a pénzen alapul, nyilvánvalóan korlátozott a jövedelemforrások köre. A mezőgazdaság elveszítette a jövedelem autonóm forrásának szerepét, és így nem szolgálhat a munkanélküliek visszavonulási terepéül. A világméretű gyors urbanizáció lerombolja a természetbeni jövedelmek alapját. Így három pénzbeli jövedelemforrás maradt: a munkaerőpiac, a tőke és a jóléti állam. Elképzelhetünk a háromféle forrásból származó különböző „jövedelem-mixeket” (Vobruba 1998). A tőkejövedelmet éppúgy tekinthetjük kompenzációnak a munkajövedelemnek a globalizáció következtében bekövetkezett elvesztéséért, mint a jóléti állam kifizetéseit. Az a gondolat, hogy a jóléti államnak kompenzálnia kell a globalizáció veszteségeit, az állampolgári alapjövedelemmel kapcsolatos vitákhoz, különösen pedig a negatív jövedelemadó kérdéséhez vezet el minket. A negatív jövedelemadó lehetővé teszi, hogy a szociálpolitikai kifizetéseket másféle jövedelmekkel legalísan kombinálják. A tőkejövedelmek kompenzációkénti politikai támogatása a „megosztott gazdaság” („share economy” – Meade 1986) gondolatához vezet el, amit beépíthetünk a globalizációról szóló diskurzusba. A mögöttes megfontolás az, hogy a globalizáció nyereségeit – melyek profit formájában jelennek meg – újra kell osztani a tőke nyereségében való részvétel kibővített elosztásával, és így lehet legalább részben kompenzálni a jövedelemkiesést.

VIII. Néhány következtetés

Itt három megjegyzésre szorítkozom.

A globalizációról szóló vita növekvő mértékben összpontosít a vesztesekre. A diskurzus szereplői egyre inkább a globalizációt tekintik a fő oknak abban, hogy az egyenlőtlenségek növekszenek az első és a harmadik világ között, valamint az egyes országokon belül (lásd: Wade

2003). Európában a globalizáció és a nemzeti jóléti államok közötti viszony politikai konstrukciója figyelemre méltóan változik. Évekkel ezelőtt a globalizációt úgy tekintették, mint ami elkerülhetetlenül az anyagi kényszerekhez és a jóléti állam kiadásainak visszafogásához vezet. Ez azonban nem más, mint színtiszta gazdasági ideológia vagy az elkerülhetetlenre hivatkozás politikai stratégiája, vagy igaz meggyőződés, de mindenképpen a globalizáció és a szociális biztonság közötti negatív viszony rögzítését eredményezte (lásd: Watson–Hay 2003). A globalizáció elkerülhetetlen – felejtjük el a jóléti államot! Manapság a két jelenség közötti viszony negatív megítélése továbbra is fennáll, de a politikai hatás változott. Ahogy a globalizáció gazdasági kényszerként való felfogása rávilágított annak politikai döntésektől függő természetére, új jelszó született: Ha a több globalizáció nagyobb társadalmi egyenlőtlenséget és kevesebb szociális biztonságot eredményez – felejtjük el a globalizációt!

Jó okunk van feltételezni, hogy a gazdasági globalizáció hosszú távon nyereségeket hoz (majdnem) mindenki számára. Legalábbis hosszú történeti előzmények bizonyítják, hogy a globalizációtól való elzárkózás – ahogy az történt a két világháború között – rendkívül költséges (lásd: Robertson 2003, 152 és kk.). Ennek ellenére a globalizáció rövid távú veszélyei uralják a vele szemben ellenséges közvélekedést. Minél inkább a saját egzisztenciájukat veszélyeztető erőnek látják a globalizációt a társadalom releváns csoportjai, annál inkább igyekeznek akadályozni annak érvényesülését. A szociálpolitika központi szerepet játszik e veszélyek részbeni semlegesítésében, így amennyiben összeegyeztethetővé teszi az emberek rövid távú érdekhorizontját a globalizáció hosszú távú horizontjával, a tehermentesítéssel védi a globalizációt. Ebből a szempontból – szemben a közvélekedéssel – az európai szociális modell a maga beépített, hosszú távú megfontolásaival jól felkészültnek bizonyul a globalizáció kihívásával való megbirkózásra.

A globalizációt és a nemzeti jóléti államokat – az európai szociális modell magját – tekinthetjük egymást kölcsönösen támogatóknak is. A globalizáció elősegíti a gazdasági növekedést, így a jóléti állammal való összeegyeztethetősége csak elosztási kérdés lehet. A szociálpolitika közei ki a széles körű elfogadáshoz vezető utat, ezáltal lehetővé teszi a globalizáció sikerességét a demokratikus társadalmakban. Következésképpen, ha a nemzeti jóléti államoknak elégséges anyagi forrást juttatnak, a globalizáció fenntartható marad.

De ez a viszony működhet ellenkezőképpen is: ha a releváns szereplők úgy látják, hogy a globalizáció le fogja rombolni a jóléti államot, akkor ezt el is érhetik. A jóléti állam visszafejlesztését a globalizációval indokolják a közvélemény előtt, ez nyilvánvalóan a globalizációval szembeni ellenálláshoz vezet, ami rontja a gazdasági potenciált, és ezzel valószínűleg a jóléti állam további megnyirbálásához vezet. Ebben az esetben a globalizáció valóban veszélyezteti a jóléti államot. De ebben az esetben – ezt próbáltam bizonyítani – a globalizáció szintén veszélybe kerül.

Fordította: Kozma Judit

Hivatkozások

- Belous, Richard – Jonathan Lemco (szerk.) (1995): NAFTA as a Model of Development. The Benefits and Costs of Merging High- and Low-Wages Areas. State University of New York Press, Albany.
- Bolle, Mary Jane (1993): NAFTA: U.S. Employment and Wage Effects. CRS Report for Congress. Congressional Research Service. The Library of Congress.
- Borchardt, Knut (2001): Globalisierung in historischer Perspektive. In: Sitzungsberrichte. Bayrische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. München.
- Bright, Charles – Michael Geyer (1994): Globalgeschichte und Einheit der Welt im 20. Jahrhundert. In: *Comparativ*, Vol. 4, No. 5. Leipziger Universitätsverlag, Leipzig.
- Cerny, Philip G. (1996): What Next for the State? In: Eleonore Kofman – Gillian Youngs (szerk.): *Globalization. Theorie and Practice*. Pinter, London, New York, pp. 123–137.
- Ganßmann, Heiner (2000): *Politische Ökonomie des Sozialstaats*. Verlag Westfälisches Dampfboot, Münster.
- Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press, Stanford.
- Gough, Ian (1997): Social Aspects of the European Model and its Economic Consequences. In: Wolfgang Beck és mts. (szerk.): *The Social Quality of Europe*. Kluwer Law International, Dordrecht. pp. 79–96.
- Graham, Carol (1994): *Safety Nets, Politics, and the Poor. Transitions to Market Economies*. The Brookings Institution, Washington, D.C.
- Held, David és mts. (1999): *Global Transformations*. Polity Press, Cambridge.
- Held, David – Mathias Koenig-Achibugi (szerk.) (2003): *Taming Globalization. Frontiers of Governance*. Polity Press, Cambridge.
- Hirst, Paul – Grahame Thompson (1996): *Globalization in Question*. Polity Press, Cambridge.
- Huber, Evelyne – John D. Stevens (2001): *Development and Crisis of the Welfare State*. The University of Chicago Press, Chicago, London.
- Huf, Stefan (1998): *Sozialstaat und Moderne. Modernisierungseffekte staatlicher Sozialpolitik*. Duncker & Humboldt, Berlin.
- IMF (1997): *World Economic Outlook*, May 1997. Globalization. Opportunities and Challenges. International Monetary Fund, Washington, D.C.
- Jordan, Bill (1998): *The New Politics of Welfare*. SAGE, London.
- Kant, Immanuel (1912–23): *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*. In: Akademie-Ausgabe, Bd. VIII, Walter de Gruyter, Berlin.
- Keohane, Robert O. (2003): *Global Governance and Democratic Accountability*. In: David Held – Mathias Koenig-Archibugi (szerk.): *Taming Globalization. Frontiers of Governance*. Polity Press, Cambridge. pp. 130–159.
- Martin, Andrew (1997): *What Does Globalization Have to Do With the Erosion of Welfare States? Sorting Out the Issues*. ZeS-Arbeitspapier Nr. 1. Bremen.
- Meade, James (1986): *Different Forms of Share Economy*. Public Policy Centre, London.
- Messner, Dirk (1997): *Ökonomie und Globalisierung*. In: Ingomar Hauchler és mts. (szerk.), *Globale Trends 1998*. Fischer, Frankfurt.
- Nissen, Sylke (1994): *Arbeitsplatzangst und politischer Immobilismus*. In: *Zeitschrift für Sozialreform*. Vol. 40, No. 12.
- Nofal, María Beatriz (1995): *The Economic Integration of Argentina and Brazil, MERCOSUR, and the Regionalization of the Southern Cone Market*. In: Elise

- Echeverri-Carroll (szerk.), NAFTA and Trade Liberalization in the Americas. Bureau of Business Research, Austin.
- Norberg, Johan (2003): In Defense of Global Capitalism. Cato Institute, Washington, D.C.
- Notes from Nowhere (2003). We are everywhere. The irresistible rise of global anticapitalism. Verso, London.
- Perot, Ross (1993): Not for Sale at Any Price. New York.
- Rieger, Elmar – Stephan Leibfried (2003): Limits to Globalization. Welfare States and the World Market. Cambridge University Press, Cambridge.
- Robertson, Robbie (2003): The Three Waves of Globalization. Zed Books, London, New York.
- Roddik, Anita (2001): Take it personally. How Globalization affects you and powerful ways to challenge it. HarperCollins Publishers, London.
- Rodrik, Dani (1997): Has Globalization Gone Too Far? Institute for International Economics, Washington, D.C.
- Rosenberg, Hans (1967): Große Depression und Bismarckzeit. Ullstein, Frankfurt.
- Sachverständigenrat (1998/1999): Jahresgutachten 1998/1999 des Sachverständigenrates zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung. Bundestag Drucksache.
- Sachverständigenrat (2002/2003): Jahresgutachten 2002/2003 des Sachverständigenrates zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung. Bundestag Drucksache.
- Schmidt, Vivienne A. (2002): The Futures of European Capitalism. Oxford University Press, Oxford.
- Seeleib-Kaiser, Martin (2001): Globalisierung und Sozialpolitik. Ein Vergleich der Diskurse und Wohlfahrtssysteme in Deutschland, Japan und den USA. Campus, Frankfurt.
- Seeleib-Kaiser, Martin (2002): Globalization, Political Discourse, and Welfare Systems in a Comparative Perspective: Germany, Japan, and the USA. In: Czech Sociological Review, Vol. 38, No. 6. pp. 749–770.
- Stiglitz, Joseph (2002): Globalization and its Discontents. Penguin Books, London.
- Strange, Susan (1996): The Retreat of the State. Cambridge University Press, New York.
- Therborn, Göran (2001): Globalization and Inequality. Issues of Conceptualization and Explanation. In: Soziale Welt, Vol. 52. No. 4. pp. 449–476.
- Ullmann, Hans-Peter (1988): Interessenverbände in Deutschland. Suhrkamp, Frankfurt.
- Vaughan-Whitehead, Daniel (2003): EU Enlargement versus Social Europe? Edward Elgar, Cheltenham.
- Vobruba, Georg (1991): Jenseits der sozialen Fragen. Modernisierung und Transformation von Gesellschaftssystemen. Frankfurt, Suhrkamp.
- Vobruba, Georg (1996): The Additional Use of Social Policy in the Modernization and Transformation of Societies. In: Angus Erskine (szerk.): Changing Europe. Aldershot, Avebury, pp. 161–173.
- Vobruba, Georg (1997): Social Policy for Europe. In: Wolfgang Beck és mts. (szerk.): The Social Quality of Europe. Kluwer Law International, Dordrecht, pp. 105–120.
- Vobruba, Georg (1998): Income Mixes. Work and Income After Full Employment. In: Crime, Law and Social Change, Vol. 29. No 1.
- Vobruba, Georg (2001a): Integration + Erweiterung. Europa im Globalisierungsdilemma. Wien, Passagen.
- Vobruba, Georg (2001b): Coping With Drastic Social Change: Europe and the US in Comparison. In: Wolfgang Beck és mts. (szerk.): Social Quality. A Vision for Europe. Kluwer Law International, Dordrecht. pp. 251–270.

TANULMÁNYOK

- Vobruba, Georg (2003): Die sozialpolitische Selbstermöglichung von Politik. In: Armin Nassehi – Wolfgang Schroer (szerk.), *Der Begriff des Politischen. Sonderband 14 der Sozialen Welt. Nomos, Baden-Baden.* pp. 383–397.
- Wade, Robert Hunter (2003): The Disturbing Rise in Poverty and Inequality. Is It All a ‚Big Lie‘? In: David Held – Mathias Koenig-Archibugi (szerk.): *Taming Globalization. Polity Press, Cambridge.* pp. 18-46.
- Watson, Matthew – Colin Hay (2003): The Discourse of Globalization and the Logic of no Alternative. Rendering the Continent Necessary in the Political Economy of New Labour. In: *Policy & Politics, Vol. 31. No. 3.* pp. 289–305.
- Weiss, Linda (1998): *The Myth of the Powerless State.* Cornell University Press, Ithaka, N.Y.
- Wilding, Paul (1997): Globalization, Regionalism and Social Policy. In: *Social Policy & Administration, Vol. 31, No. 4.*
- World Bank (2002): *Making Trade Work for the Poor.* World Bank, Washington, D.C.
- Yeates, Nicola (2001): *Globalization and Social Policy.* SAGE, London.

SZALAI JÚLIA

A jóléti fogda – I.

A szemünk előtt történt, mégis alig vettük észre, hogy az elmúlt másfél évtized során a helyi szintű szegényellátás – magyarán a szociális segélyezés – a szerény eseti pénzosztás egykori manufakturális rendszeréből mára százmilliárdokat mozgó jelentős iparág¹gá terebélyesedett. E fejlemény annál is inkább figyelemre méltó, mivel a gyors térfoglalás gyakorlatilag a nulláról indult: az új „iparág” sem a jelenleg benne dolgozó tízezrek szakmai képzettségét és gyakorlatát, sem az általa megforgatott pénzeszközök nagyságrendjét, sem éves forgalmi adatait tekintve nem építhetett a szocializmus időszakának előzményeire¹.

Bevezetés

Persze magam is jól tudom: az önkormányzatok támogatási rendszeréről nemigen szokás az „ipari” metafora aurájába tartozó fogalmak, így a termelés hagyományos termelékenységi, hatékonysági, foglalkoztatási és költségmutatóinak nyelvén beszélni. Ha szóba kerül, a viták terepét inkább az igazságos elosztás ütköző felfogásai, a rászorultsági elv szigorúbb érvényesítésének követelései, valamint az „adófizetők pénzén élőködő” rétegekkel – mindenekelőtt a cigányokkal – szembeni csillapíthatatlan indulatok uralják. Így azután a gazdaságból kölcsönzött szempontok alkalmazása nem egyszerűen szokatlannak, hanem egyenesen a tárgytól idegennek tűnhet.

A segélyezés folyamatszerű értelmezését, a nagyüzemi jelleget előállító és fenntartó mechanizmusok közelebbi szemügyre vételét, illetve a befektetést a megtérüléssel egybevető megközelítést azonban talán indokolhatja a kétely, amely a segélyezéssel mint hathatós szegényellátási formával szemben felvetődik. Az utóbbi években egymástól függetlenül lebonyolított szegényvizsgálatok ugyanis egybehangzóan arra a követ-

¹ Ilyen előzmények már csak azért sem alakulhattak ki, mert – mint emlékszünk – a szociális segélyezés még a rendszer végóráiban, az ugrásszerűen növekedő jövedelmi egyenlőtlenségek és a nyílttá váló szegénység idején is alig-alig jutott szerephez: egyedi elbírálás alá eső tanácsi juttatások folyósítása legfeljebb az időseket, a fogyatékosokat, illetve a gyermekes családokat megillető társadalombiztosítási javadalmazások kipótlására, amolyan „rásegítő” alkalmi megoldásként jött számba.

keztetésre jutottak, hogy – a támogatási rendszer minden módosítása, szabályozásának minden technikai csiszolása és a segélyekkel foglalkozók minden szakmai továbbképzése ellenére – jottányit sem csökkent a hazai szegénység mértéke, a társadalmi kirekesztettségé pedig még növekedett is.² A segélyezés a szegényeken tehát vajmi keveset segített. Így pedig magától adódik a kérdés: ha már eredeti feladatára nem alkalmas, akkor jó-e legalább valami másra a kiépült rendszer?

A kérdésben benne rejlik az itt egyelőre még csak megelőlegezhető válasz. Mint azt alább igazolni igyekszem, a fenti metafora alkalmazását nemcsak a segélyezés számba vehető mennyiségi mutatóinak napjainkra elért „ipari” méretei teszik jogossá. Ennél is fontosabb az az *üzemszerűség*, amellyel a szociálpolitika e jelentős alrendszere rejtett társadalmi és gazdasági funkciók egész sorát látja el. Ahogyan a továbbiakból reményeim szerint kibontakozik majd, e funkciók igen sokrétűek, és mind makrogazdasági hatásukban, mind a társadalmi struktúra (át)formálása szempontjából igencsak figyelmet érdemlőek.

A szerteágazó szerepkörök közül a legfontosabbakat érdemes talán előljáróban már itt röviden összegeznünk.

Mindenekelőtt: a szociális segélyezés mint a nemzetgazdaság új dinamikus ágazatának felfuttatása nélkül aligha lett volna véghez vihető a hajdan mindent felölelő, központi állami redisztribúció célirányos átalakítása – egyszerűbben szólva: jelentős rétegek „beterelése” – az immár a piacosítás szolgálatába állított elosztási rendbe, és más, jelentős rétegek „kitessékelése” onnan. E helycsere nem egyszerűen pénzügytechnikai átcsoportosításokat kívánt, hanem fontos mobilitási folyamatoknak is teret nyitott. A gyorsan növekvő segélyezési rendszer második fontos funkciója, hogy hivatalok ezreinek és új munkapiaci posztok tízezreinek életre hívásával az előre menekülés nem lebecsülendő terepét teremtette meg³.

2 Lásd: Spéder Zsolt: *A szegénység változó arcai*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi társaság – Századvég Kiadó, Budapest, 2002; Szalai Júlia: „A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon”, *Szociológiai Szemle*, 12. évf. (2002) 4. sz., 34–51. old.; Havasi Éva: „Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon”, *Szociológiai Szemle*, 12. évf. (2002) 4. sz., 51–72. old.; Bass László – Ferge Zsuzsa – Márton Izabella: *Gyorsjelentés a szegényedésről 2000–2003*. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest, 2003.; Szívós Péter – Tóth István György (szerk.): *Stabilizálódó társadalomszerkezet*. Társaság, Budapest, 2004.

3 Néhány statisztikai mutató jól érzékelteti a folyamatot. Mindenekelőtt, robbanásszerű növekedésről tanuskodnak a felsőoktatási adatok. Míg az 1990/91-es tanévben az ország egyetemén és főiskoláin nyújtott szociális képzések egy vagy más formájára (szociális munka, szociálpedagógia, később gyermekvédelmi szakszolgálati tevékenység, zsidó közösségi munka) mintegy 1600 hallgató járt, összlétszámuk a 2002/03-as tanévre 11 000-re emelkedett. Mindeközben dinamikus bővült az intézmények köre és száma is. Így például a hajléktalanellátásról szóló adatközlésekből kiderül, hogy a nappali melegedők száma az 1993-as 14-ről 2001-re 71-re, a népkonyháké pedig 27-ről 43-ra emelkedett; ugyanabban az időszakban az átmeneti ellátást biztosító bentlakásos intézmények száma 255-ről 344-re, az általuk foglalkoztatott dolgozóké pedig 12 000-ről 20 000-re nőtt. A családsegítőkről – az időközbeni többszöri átszervezések miatt – csak viszonylag rövid időszor áll rendelkezésünkre. De a tendencia hasonló: számuk 1998 és 2001 között kerekén 300 intézményi egységgel szaporodott (462-ről 766-ra nőtt). Végül, jelentős bővülést jeleznek a nonprofit szektor éves adatközlései is: a szociális célú alapítványok és egyesületek száma 1993 és 2002 között mintegy 1300 új szervezettel gyarapodott, és így 2759-ről 4008-ra nőtt. (Az adatok forrása: az egyes területek éves statisztikai tájékoztatói).

Biztos pozíciók egész tárházát kínálta ugyanis arra, hogy a rendszerváltás nyomán elszegényedő, illetve a foglalkozási piac halódó szegmenseiből időben távozó munkavállalók jelentős csoportjai megkapaszkodhassanak, majd fokozatosan az új középosztály soraiba emelkedjenek.

E makro-szintű szerepkörökön túl, fontos további funkciók tárulnak elénk, ha a helyi támogatásokat a maguk természetes közösségi beágyazottságában tekintjük. A szociális segélyezés legfőbb mindennapi „értelmét” ugyanis abban találhatjuk meg, hogy társadalmi békét és olajozottan működő viszonyokat teremt a helyi közösségek életének színterein: egyrészt szakszerű apparátust és intézményes háttérrel biztosít ahhoz, hogy a szegénységet a többségi társadalom a maga „normális” ügyeitől elkülönített kisebbségi problémaként kezelje; másrészt a rendszer hatékony eszközökkel szolgáltat a legrosszabb munkák piacán jelentkező munkaerő-szükséglet kereslet-kínálati hullámvásának kezeléséhez; harmadrészt – és talán legfőként – szavatolja a rossz munkákat ellátó humán erőforrás (klasszikus marxista kifejezéssel élve: a munkaerő megfelelő tartalékseregének) tartós fennmaradását, mindenekelőtt a segélyezett romák drasztikus társadalmi kirekesztése révén. Mindemellett különös haszonnal jár, hogy a segélyezés e fontos szelekciós szerepeit látszólag esetlegesen és „korigálhatóan” hajtja végre. Azáltal, hogy a támogatások elosztása önkormányzati széttagoltságban működik, mindenkor úgy tűnik fel, mintha jobb és pontosabb helyi rendeletalkotással, a segélyosztók szemléletének formálásával, valamint a rászorultak magatartásának – főként a munkához való viszonyának – csiszolásával az „anomáliák” kiküszöbölhetőek volnának. Ráadásul a széttagoltság jótékony függöny módjára el is takarja a rendszer valóságos szelekciós funkcióit, ami további haszonnal jár: a szegénységért felvethető társadalmi felelősség kérdését ugyanis szinte automatikusan átfordítja néhány önkormányzati dolgozó szakszerű(bb) munkavégzésének a hivatal működési rendjébe illeszthető, rutinszerű problémájává.

Fontos hangsúlyoznunk, hogy az itt felsorolt – a segélyezés szellemétől első pillantásra idegennek tűnő – gazdasági és politikai funkciók gyakorlása közben egyáltalában nem veszítik jelentőségüket a fentebb említett igazságossági és rászorultsági szempontok. Sőt. A segélyezési intézmények nem „csalnak”, amikor azt állítják, hogy ez utóbbi szempontok vezérlik a munkájukat. A hétköznapi valóságban azonban mindennek elsősorban legitimációs szerepe van. Mint a későbbiekben igazolni igyekszem, azáltal, hogy a segélyhivatalok a kérdéses elveket eseti döntések százezreire ültetik át, egyúttal folyamatos „fordítói” munkát végeznek, aminek eredményeként viszont fontos gyakorlati és ideológiai szerepkört töltenek be. Mert azzal, hogy a rászorulókat és a segélyre nem jogosultakat között különbséget tesznek, azzal, hogy a különbségtévést mindig meg is indokolják, valamint azzal, hogy a kliensek jól megkülönböztetett csoportjait más és más ellátási (vagy elbánási) pályákra terelik, végső soron nem kevesebbet tesznek, mint hogy hatósági döntéssel szentesített hivatalos alapot teremtenek a kemény társadalmi és munkaerő-piaci szelekció elfogadtatásához, illetve a megkülönböztetés intézményesített társadalmi eljárásrendjének kikezdzhetetlen igazolásához.

Az itt röviden jelzett, sokrétű funkciók persze nem egykönnyen fedik

fel magukat. Közelebb kell mennünk a segélyezés napi gyakorlatához, hogy szemügyre vehessük annak hatását a szereplők – a segélyezésre méltónak talált, illetve a rendszerbe be sem bocsátott szegények – mindennapi életviszonyai felől, valamint lássuk az érem másik oldalát: a segélyosztók dilemmáit. Az összetett „játszmának” itt mindenekelőtt azokra a mozzanataira fordítjuk a figyelmet, amelyekkel az etnikai szempontok mozgósítása révén – magyarán, a roma és nem-roma szegények tudatos–féltudatos megkülönböztetésével – kemény és világos tagolódások teremtődnek a szegények társadalmán belül. Bemutatom majd, hogy e tagolódások nem öncélúak: önálló életre kelvén működési terepet kínálnak a fentebb említett, többszörös szelekció mindennapi gyakorlásához. A szelektálásban és annak folyamatos igazolásában kitüntetett jelentősége van a munkának – annak, hogy a szegények közül ki dolgozhat és ki nem, illetve hogy aki dolgozhat, az a munkaerőpiac mely szegmensébe nyerhet bebocsátást. A jóléti támogatás és a munkapiaci elosztás tehát összetartoznak. Mégis, jelenségköreiket a köztudatban és a döntéshozatalban úgy említik, mintha azok független szabályoknak engedelmesskednének. Összetartozásuk kapujában ugyanakkor – látjuk majd – a helyi segélyrendeletek, illetve a segélyosztó szociális szakemberek diszkrecionális jogai állnak – a rendszerváltással keletkezett új intézmények és foglalkozási csoportok fontos hatalmi jogosítványai. Közelebbi bemutatásuk nélkül hiányos maradna a leltár. A segélyezés rejtett és manifeszt funkcióinak egymásba illeszkedő fogaskerekei között hézag keletkezne, ha a segélyt adók és a segélyezettek közötti napi viszony e szakmai köntösbe bújtatott hatalmi mozzanatait kívülrekesztenénk elemzésünk látóterén.

A segélyezési „ipar”, e sok szereplős jelenségkör bemutatása többféle adatforrás kiaknázását teszi szükségessé. Az önkormányzatokhoz delegált elosztási funkcióknak az állami redisztribúció átrendezésére, új munkaerő-piaci szegmensek megnyitására, valamint a szegénység osztársadalmi folyamataira gyakorolt hatását a főbb makrogazdasági adatsorok, illetve reprezentatív társadalomstatisztikai felvételek adatainak másod-elemzésével mutatom be. Ez utóbbi adatforrások jelentik majd a kiindulást ahhoz is, hogy megfogalmazhassam a „közelnézeti” elemzés már említett legfőbb hipotézisét: a helyi önkormányzatokhoz delegált redisztribúció az etnikai szelekció ma talán leghatékonyabban működő intézménye; mint ilyen, hathatósan távol tartja a cigány (és az „elcigányosodott” nem-cigány) legszegényebbeket a tényleges piaci versenytől, miközben folyamatosan biztosítja, hogy ők lássák el a legrosszabb munkákat.

A tanulmány második részében arra igyekszem válaszolni, hogy „hogyan csinálják” mindezt a helyi szociálpolitika aktorai. A 2000–2001 fordulóján és 2004 tavaszán lebonyolított szegényvizsgálatainknak⁴ a segé-

⁴ Mindkét felvételre az MTA Szociológiai Kutatóintézetében került sor. 2000–2001-ben lefolytatott vizsgálatunk keretében 600, a hivatalos létminimum szintjét meg nem haladó jövedelemből élő gyermekes roma és nem-roma család kérdőíves megkeresésére került sor. A minta területileg koncentrált volt: a főváros egyik szegény kerületén kívül Borsod-Abaúj-Zemplén, valamint Baranya megye legszegényebb – egyúttal romák által sűrűn lakott – térségeit ölelte fel. 2004. évi felvételünk keretében – a korábbi mintavételi terepek

lyezésre, illetve a munkavégzésre vonatkozó összehasonlító adatsorai, 2002-es intézményi adatfeldolgozásunk⁵, továbbá néhány települési önkormányzat szociális irodáinak dolgozóival folytatott interjúink révén bemutatom, hogy a szelekció betonkeménységű lépcsőfokainak kialakítását nem „szemléleti torzulások”, hanem mindenekelőtt a „felemás piacositást”⁶ kísérő súlyos többségi érdekek diktálják. Az adat- és interjúfeldolgozások nyomán látjuk majd, hogy a mindig szűkös állami forrásokért, illetve a piac előnyös pozícióért folyó éles verseny közepette az önkormányzati segélyezés ma *csak* kirekesztő jellegű lehet. Kirekesztő jellegéért azonban elsősorban a társadalmi megkülönböztetést életre hívó és azt mindegyre mélyítő *makrostrukturális meghatározottságok a felelősek*. E meghatározottságok szelekciós erejéhez képest a segélyosztók előítéletessége vagy éppen szegénypárti beállítódása nem túl sokat nyom a latba: támogatásuktól legfeljebb kellemesebb lesz a kirekesztés *hangulata*, de attól a kirekesztés kirekesztés marad. És ugyanígy: keveset változtat társadalmi helyzetük lényegén a segélyezették magatartása, munkamorálja, alázata és igyekezete is. Dolgozzanak bár többet és szorgosabban mindenki másnál, a legrosszabb, és társadalmilag illegitimnek tekintett munkákból *nincs* felfelé vezető társadalmi út – a szorgalommal párosuló kirekesztettség az erőfeszítésnek kijáró elismerő szót talán igen, befogadást azonban nem eredményez.

A „segélyezési boom” – néhány metszetben

Mint jól tudjuk, a szociális segélyezés gyors felfutása az elmúlt másfél évtizedben csupán egyike volt azoknak a szociálpolitikát érintő, szélesebb sodrású változásoknak, amelyek az újraelosztás terén a tervgazdaságból a piaci rendszerbe való áttérést jellemezték. A folyamat értelmének megvilágításához ezért tágabbra kell nyitnunk a kört, hogy az elem-

és elvek megtartásával – ugyancsak 600 családot kerestünk fel, ez utóbbi mintánk azonban felölelte a *létminimum szintje alatt élő gyermektelen* családokat is. (A felvételek lebonyolítását az OTKÁ-tól, az Oktatási Minisztérium NKFP-programjától, illetve a Miniszterelnöki Hivaltól elnyert támogatások tették lehetővé.)

5 A gyermekszegénységről 2000–2001-ben folytatott kutatásunkhoz szervesen kapcsolódott az az intézményi adatfeldolgozás, amely a segélyosztás folyamatát a hivatali logika felől kívánta bemutatni. Ehhez egy erősen slumosodott fővárosi kerület éves segélyezési dokumentációjából vettünk mintát, a nyilvántartások feldolgozására pedig a személyi adatok anonimitását biztosító adatgyűjtő ívet szerkesztettünk. Az ívek kitöltését a szociális iroda dolgozói végezték, akiknek munkájáért ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

6 Az idézőjeles fogalomnak nyilván sokak számára vannak bizonyos áthallásai. Hiszen nincsen még messze az az időszak – a szocialista rendszer eróziójának évtizede –, amikor a szociológiai, közgazdasági és politológiai irodalom, sőt, a napi sajtó is mindegyre a korszak „felemás” polgárosodását emlegette. Ehelyütt nincs módom a tartalmi rokonság bővebb kifejtésére. Annyit azonban megjegyeznék, hogy a piacositás kétségtelen hazai sikereinek alapos elemzői mindegyre rábukkannak a rejtett központi redisztribúció töretlen továbbélésére és arra, hogy az állami források nemcsak a privatizáció egyszeri aktusában, hanem a piaci tevékenységek folyamatos fenntartásában mindmáig igen jelentős szerepet játszanak. Mintha tehát nálunk a piac egyelőre valóban „felemás” lenne. (Lásd erről például Voszka Éva: 'Az állami újraelosztás továbbélésének formái'. In: Gács János – Köllő János (szerk.): *A „túlzott központosítástól” az átmenet stratégiájáig*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1998., 29–143. old.)

zésbe bevonhassuk a redisztribúció szerkezetét érintő alapvető módosításokat, illetve az azokat életre hívó átfogóbb elgondolásokat és célokat is.

Ismeretes, hogy a szélesen értelmezett jóléti újraelosztás strukturális átalakításának háttérében a piac térhódítását segíteni hivatott elvi, technikai és gyakorlati megfontolások sora állt. Mindenekelőtt: a rendszer-váltás politikai és gazdasági célkitűzéseinek véghezvitele a központi állam korábbi túlhatalmának jelentős visszaszorítását követelte meg. Az „államtalanítás” e programjának a szociálpolitika nyelvére lefordított tartalma a Kornai János nyomán „koraszülöttnék” nevezett – a késő-kádári időkből megörökölt – jóléti állam⁷ megnyirbálása és funkcióinak karcsúsítása volt. Konkrét terminusokban a folyamat egyrészt a gazdaság szféráin kívüli jövedelemújraelosztás terjedelmének mérséklését, másrészt intézményeinek (mindenekelőtt a társadalombiztosítás rendszertételek) a központi állam közvetlen politikai céljai alóli mentesítését jelentette, harmadrészt az elosztást érintő döntések decentralizálását kívánta meg.⁸

De a váltás mögött további fontos elvi cél volt a társadalmi igazságosság és a hatékonyság növelése is. A késő kádári évek szociálpolitika-kritikájának ugyanis visszatérő motívuma volt annak kimutatása, hogy az akkori, a foglalkoztatáshoz kötődő jövedelemújraelosztás – deklarált céljával ellentétben – inkább a jövedelmi egyenlőtlenségek növelése, mintsem a mérséklése irányában hatott; továbbá szociális jövedelmeket juttatott a viszonylag jómódú lakossági rétegeknek is. Az új elosztási rendszer felállításakor ezért alapvető célkitűzés volt a pazarlás kiküszöbölése – magyarul annak elősegítése, hogy az újraelosztás csatornáin csak a valóban rászorulóknak, és csak a rászorultságuk mértékében jussanak kiegészítő forrásokhoz. Remélhető volt, hogy mindezzel a redisztribúció nemcsak célzottabbá, de igazságosabbá is válik: a köz pénzt majd valóban a konszenzuálisan elismert szükségletek kielégítésére fordítják, s akinek e tekintetben más utak is rendelkezésére állnak, az be sem kerül a szociális újraelosztás rendszerébe.

Az átalakítás háttérében meghúzódó technikai és gyakorlati megfontolások az új igazságossági és hatékonysági elképzelések érvényesítéséhez kapcsolódtak. Miközben a társadalombiztosítási jövedelmek részesei alapjainak újradefiniálásával feltűnően halványodtak az érintett járandóságok szociális vonatkozásai (a hozzájárulás illetve a részesedés szabályozó elvének fokozatos bevezetése a piaci szerződéskötés gondo-

⁷ Kornai János: *Vergődés és remény. Gondolatok a gazdasági stabilizációról és a jóléti állam reformjáról*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1996, 175–205. old.

⁸ Ez utóbbi elgondolás politikai tartalmában a helyi hatalom rendelkezési jogosítványainak kiterjesztését célozta – a centrummal szemben. Szociális tartalmában pedig annak az elvnek a gyakorlati kivitelezését jelentette, hogy az emberek léthelyzetét közvetlenül érintő döntések ne a távoli és arc nélküli központban, hanem a szükségletek jelentkezésének közvetlen közelében, a közösségek átlátható és kontrollálható intézményeiben szülessenek meg.

A központi állam visszaszorításának e nagyívű programjával állt összhangban egyébként számos további fontos – itt azonban részleteiben nem tárgyalható – szociálpolitikai lépés is, így a fogyasztói árak állami támogatásának a kilencvenes évtized elején véghezvitt gyors és radikális megkurtítása, az új társadalombiztosítási alapok megteremtése, valamint az általuk folyósított ellátások részesedési elveinek újraszabályozása, továbbá a szociális szolgáltatások közel teljes körének önkormányzati kézbe helyezése.

latköréhez szándékozott közelíteni a rendszert), a „társadalmilag elismert” szükségletek terjedelmének és tartalmának kijelölését az állam mindinkább a helyi közösségek dolgává tette. Ezzel implicite az is kimondatott, hogy a szükségletek terén általános érvénnyel legfeljebb minimum-szabályok állíthatók fel, de egyúttal persze az is, hogy kielégítésükért az állam a továbbiakban semmiféle törvényi illetve anyagi garanciát nem vállal.

A szociálpolitikai „rendszerátalakítás” itt röviden felidézett, legfontosabb lépései tehát inkább fosztó, mint kiterjesztő természetűek voltak, vagyis mindenekelőtt a gazdaságon kívüli jövedelemújraelosztás túlzónak minősült terjedelmének korlátozását, illetve a rendszer célzottabb és hatékonyabb működését voltak hivatva szolgálni – nyilván korábbi jogosultságok értelemeszerű megnyirbálásával. E közvetlen jogvesztésről nyíltan persze nemigen esett szó. Ha nagy néha a probléma mégis felvetődött, azonmód tárgyi alakot öltött: a kérdésben nyilatkozóktól általában vett *veszteségekről* még csak-csak olvashattunk vagy hallhattunk, de *vesztesekről* nem illett beszélni.⁹ E tekintetben a politikai képlet nemigen változott – a vesztesek ügye nyilvánosan mindmáig nem került napirendre. Így azután nem csoda, hogy élesen ütköző nézetekkel találkozhatunk azt illetően, hogy az „áldozatvállalások” valóban a manapság sokat emlegetett fűnyíró elv szerint alakultak-e, vagy a jóléti redistribúció visszaszorításának következményeit jól körülírható társadalmi csoportok vitték és viszik a vállukon.

Az okadatolt válaszadás az alábbi elemzések egyik legfontosabb feladata. De mielőtt annak részleteibe bocsátkoznánk, érdemes feltenni a kérdést: bárki viselte is, volt-e egyáltalán *értelme* az áldozatnak?

Ami az előbbieken említett célok közül az elsőt – a redistribúció visszaszorítását – illeti, az elért siker meglepően szerény. Mert ha a kilencvenes évek elejének mutatóit a tíz évvel későbbiekkel vetjük egybe, azt látjuk, hogy *terjedelmét* tekintve alig mérséklődött a jóléti újraelosztás nemzetgazdasági jelenléte. A központi és a helyi önkormányzati csatornákon a lakossághoz kerülő szociális járandóságok együttesének¹⁰ súlya az államháztartás összes kiadásában alig öt százalékkal csökkent a tíz év során: az arány 1991-ben 26,4, míg 2001-ben 21,3 százalék volt. Ha mégoly szerény is, e csökkenés persze kétségtávol hozzájárult a kifizetett program véghezviteléhez: az állam gazdasági jelenlétének mérsékléséhez. Mégis, értelmén és jelentőségén már itt, a belső részletek taglalása előtt érdemes elmerengnünk, különösen annak fényénél, hogy a kérdéses tíz

9 Érdemes felfigyelnünk arra, hogy a redistribúció terjedelmi korlátozása és a célzottabb elosztástól remélt takarékoság kettős szempontja nem egyszerűen vezérelte, de kimerítően *uralta* a teret: a választási programokban vagy az egymást váltó kormányok cselekvési elképzelései között még retorikai mozzanatként sem került elő a szegények szegénységének a központi elosztás visszaszorításával párhuzamosan véghez viendő mérséklése vagy – *horribile dictu* – a jobb és rosszabb helyzetben lévők közötti jövedelmi távolságok egyidejű csökkentése. A szó klasszikus értelmében vett szociálpolitikai célok a szociális elosztás átszabásában tehát már eleve szóhoz sem jutottak.

10 A lakossági fogyasztásba beépülő szociális jövedelmek együttese a pénzbeni társadalombiztosítási járandóságokat (nyugdíjak, táppénz), a munkanélküli segélyeket, a központilag finanszírozott anyasági ellátásokat (terhességi és szülési segély, gyed, gyet), a családi pótlékot, valamint a helyhatóságok által folyósított segélyeket öleli fel.

év alatt az államháztartás összes kiadása reálértékben¹¹ viszont csaknem négyszeres léptékben, 19 százalékkal mérséklődött.¹² A léptékekben mutatkozó különbség márpedig arra utal, hogy az „államtalanítás” nemigen múlhatott a jóléti újraelosztás terjedelmi korlátozásán¹³; a program kivitelezésében oroszlánrésze mindenképpen a visszaszorítás érdekében foganatosított, egyéb folyamatoknak – mindenekelőtt a privatizációnak és a nagyszámú magánpiaci szereplő megjelenésének – volt.

A változatlan persze legfeljebb a jóléti redisztribúció összterjedelmére nézve érvényes, az elosztás belső tartalmára már semmiképpen sem. A szerkezetet illetően ugyanis lényeges átrendeződéseknek lehetünk tanúi. Mint az 1. tábla adatsorai jelzik, az 1991 és 2001 közötti „rendszerelváltós” időszakban alapvetően módosult az elosztás egyes aktorainak, illetve az általuk működtetett jövedelemkiáramlási formáknak a szerepe. Összhangban a fentebb ismertetett elvi célokkal, erőteljesen visszaszorult a központi állam által begyűjtött és újraelosztott forrásokból, vagyis az adóbevételekből finanszírozott családtámogatások jelentősége (az arányvesztés nem kevesebb, mint 16 százalékos), és jóval szerényebb mértékben ugyan, de mérséklődött a központi finanszírozású munkanélküli ellátások aránya is.¹⁴ Együttesen tehát az 1991-es közel 28 százalékos szintről tíz év alatt 10,5 százalékra esett vissza a központi adókra épülő szociális jövedelmeknek a jóléti újraelosztás egészén belüli súlya. (A számokat szavakká fordítva úgy is fogalmazhatunk, hogy ha a redisztributív jelenlétét nem is, de a szociális felelősségvállalását valóban bátor mozdulatokkal a háta mögé dobta a rendszerváltó állam.) A redisztribúció így átrajzolt terepén egykori vezető helyét mára egyértelmű dominanciává formálta a társadalombiztosítás: arányuk mintegy 13 százalékpontos növelésével a jóléti újraelosztás *negyötödét* uralják ma annak piaci logikára épített komponensei, a keresetarányos ellátások (a nyugdíjak és a táppénz).

Végül igencsak mélyreható változásról tanúskodnak a tábla negyedik sorának mutatói is. Láthatjuk, hogy a pénzügyi arányokat tekintve a tíz

11 Az 1991 és 2001 közötti áremelkedés mértékével korrigálva, az államháztartás összes kiadása 1991-ben 1641,8, 2001-ben (1991-es áron) 1337,4 milliárd forintot tett ki. (A megfelelő évek Statisztikai Évkönyvei alapján)

12 Az állam visszaszorulásának mértékét még élesebben jelzi, ha az államháztartás kiadásainak összességét nem reálértékben nézzük, hanem mindenkor az adott évi GDP-hez viszonyítjuk. A megfelelő mutató 1991-ben ugyanis még 89 százalék volt, tíz év múltán azonban aránya ennek csaknem felére, 46 százalékra esett vissza. (A megfelelő évek Statisztikai Évkönyvei alapján)

13 Élesebben is fogalmazhatunk. A léptékekben mutatkozó nagy különbség ugyanis azt sugallja, hogy a redisztribúció visszaszorításának folyamata akár a szociális újraelosztás terjedelmének változatlanul hagyása vagy még szerény növelése mellett is végbement volna. Hogy ez nem csupán a számokkal való zsonglőrködésre épített gondolat kísérlet, hanem *lehetett volna* a hazai rendszerváltás valós alternatívája is, azt a lengyel vagy a cseh példa bizonyítja. (Lásd: Ethan B. Kapstein: „Social Policy and the transition”, *Social Research*, Vol. 64. (1997), No. 4, pp. 1423–1445; Vecernik, Jiri: *Social Policies and structures: Institutional Frictions and Traps in the Czech Republic After 1989*. WDI Working Papers No. 404, University of Michigan, Ann Arbor, 2001.)

14 Az arány csökkenése kettős hatásnak tudható be. Egyrészt annak, hogy a regisztrált munkanélküliek száma a kilencvenes évek második felétől fokozatosan csökkent, másrészt annak, hogy a munkanélküli járadékra való jogosultságot az egymást követő törvényi módosítások megkurtították.

év során jelentősen megugrott – közel megduplázódott – a helyben kiosztott segélyek redisztribúciós részesedése. Mi több, összesített részarányuk ma már *meghaladja* a központi ellátásokét, amire azért is érdemes felfigyelnünk, mert költségvetésük bevételi oldalát tekintve, amazokkal azonos forrás-típuson osztoznak: az adókon. E két tétel-sor tíz év alatt bekövetkezett helycseréje a redisztribúció belső szerkezetváltozásának talán *legfontosabb* jelensége. Ha ugyanis számításba vesszük az összes újraelosztott jövedelemnek az államháztartáson belüli enyhe térvesztését, valamint a nyugdíjasok táborának a tíz év folyamán bekövetkezett több mint félmilliós gyarapodását, akkor azt mondhatjuk, hogy a társadalombiztosítási kifizetések arányának mégoly látványos, 13 százalékpontos emelkedése valójában matematikai látszat, s a tényleges helycsere gyakorlatilag a központi illetve a helyi újraelosztás között következett be. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a központi állam visszavonult, s e visszavonulással egyidejűleg erősen vesztek jelentőségükből az univerzálisan vagy egy-két demográfiai kritérium mentén folyósított ellátások. A megüresedő helyet pedig a mind kiterjedtebbé váló szelektív segélyezési rendszer vette át.

1. táblázat A jóléti redisztribúció szerkezetének alakulása, 1991–2001
(százalékos megoszlás)

Az redisztributív jövedelem típusa	1991	2001	Reálértéken, az 1991. évi összeg százalékában
Keresetarányos társadalombiztosítási kifizetések*	67,4	80,1	97,8
Központi finanszírozású családtámogatások**	24,3	8,2	55,4
Munkanélküli segély	3,4	2,3	27,6
Helyi önkormányzatok segélyei	4,9	9,4	159,0
Együtt	100,0	100,0	82,4

* nyugdíjak, táppénz

** családi pótlék, anyasági ellátások, gyes, gyed

Forrás: A megfelelő évek statisztikai évkönyvei, illetve a *Szociális Statisztikai Évkönyv, 2002* alapján végzett saját számítások.

A segélyezés expanzióját különösen beszédesen jelzi az 1. tábla utolsó oszlopa, amely a jóléti újraelosztás négy nagy csoportjára fordított összegek tényleges vásárlóértékében a tíz év során bekövetkezett változásokat mutatja. Mindenekelőtt az oszlop legutolsó számadatáról érdemes szót ejtenünk. A szociális kiadások a tíz év során szemlátomást jelentősen erodálódtak: az összes ráfordítás reálértéken ma 18 százalékkal kevesebbet ér, mint a rendszerváltás kezdetén. Az így számított csökkenés mutatója persze lényegében megegyezik a teljes állami költségek visszaszorulásának korábban bemutatott mértékével és úgy mondhatnánk, hogy sajnálatos bár, de a csökkenés az „államtalanítás” fontos programjának elkerülhetetlen következménye. A párhuzamosság mögött van azonban egy lényeges különbség. A szociális kiadások értékvesztését ugyanis nem váltották ki a stafétabotot átvevő piaci aktorok nemzetgazdasági hozzá-

járulásai; a veszteség ezért „egyenesben” veszteségként jelentkezik. A csökkenés így azután a mindennapi élet nyelvén azt jelenti, hogy egy-egy család ma átlagosan csaknem az egyötödével kevesebbet vásárolhat a nem-piaci elosztás csatornáinak egyikén vagy másikon hozzá kerülő forrásokból, mint tehette azt egy évtizeddel korábban.

Persze az átlag semmitmondó, hiszen ahogyan az adatok mutatják, az értékvesztés igen egyenlőtlen volt. A nyugdíjak és a táppénz forrásai tekintetében valamivel több mint két százalékos csökkenés következett be, míg az államilag folyósított családtámogatások büdzséje reálértéken közel a *felére*, a munkanélküliek segélyeire rendelkezésre álló alapé pedig csaknem a *negyedére* zsugorodott. Egyetlen tételt láthatunk, amelynél a változás ugrásszerű *terjeszkedésről* tanúskodik – az önkormányzati támogatásokét. Reálértéken számítva, a helyhatóságok ma több mint másfélszer akkora összeget fordítanak segélyezésre, mint a kilencvenes évtized elején. (Hogy ez közelebből mit is jelent, arra alább mindjárt visszatérek.)

A leírt változásokat együtt tekintve, azt mondhatjuk tehát, hogy a szociális célú központi redisztribúció szerény mértékű térvesztésének jó-tékony leple alatt drámai átrendeződések sora ment végbe: a járandóságokra fordított összegek jelentős értékvesztése mellett megváltoztak az újraelosztás színterei, és radikálisan újrafogalmazódtak a források elosztásának elvei. Ha az „államtalanítás” nem is volt nagyon markáns, az egykori reformok „decentralizálási” célkitűzései mindenesetre teljesülni látszanak: az 1. tábla adataiból valóban a rendszerváltás körüli évek átalakítási programjaiban vázolt helycsere (a „közlekedőedény-effektus”) sikeres megvalósítása rajzolódik ki. Az *aggregált mutatók felől tekintve*, a csere ráadásul különösebb anyagi megrázkódtatások nélkül ment végbe: a központi szociális költségek visszaszorulásából előálló veszteséget többé-kevésbé kompenzálni látszik a helyi elosztás csatornáin átfolyó összegek jelentős megnövelése. Államháztartási felülnézetben tehát teljesnek tűnik a harmónia.

Igaz, nem tudhatjuk, hogy a merőben elosztástechnikainak tűnő átrendeződés hasonló sikereket eredményezett-e a redisztribúció alanyainak szempontjából is. *A felhasználók felől nézve*, az egyszerű helycsere megvalósíthatósága mellé mindenesetre már eleve kérdőjeleket kellett (volna) tennie annak a tervezői asztal mellett is jól belátható ténynek, hogy a két elosztási rendszerben mozgók köre javarészt fedésben van egymással. Mert még ha más és más is a központi elosztásból, illetve az önkormányzati segély formájában megszerezhető járandóságaik rendelkezése, az igénybevevők személye egy és ugyanaz: a csökkenő értékű nyugdíjából élő kisnyugdíjas ott áll majd a sorban a helyben nyújtott lakásfenntartási támogatásra pályázók között; a családi pótlék erodálását valahogy pótolni kénytelen fiatal család ott lesz a rendszeres gyermekvédelmi támogatást kérvényező népes táborában; munkanélküli járadéka folyósításának megszűntével ápolási díjért folyamodik majd, akinek beteg családtagjáról ezután is gondoskodnia kell stb. Márpedig ezek és a hasonló élethelyzetek kellően általánosak és mindennapiak ahhoz, hogy joggal feltételezhessük: a központi elosztás előbbiekben látott visszavonulása minden bizonnyal egyszerűen *átnyomta* a szükségletek,

megoldatlan életproblémák és feszültségek tömegét az önkormányzati csatornába. És ha ez így van, akkor módfelett kétséges, hogy megvalósulhatott-e a reformok második fontos célkitűzése: a szociális helycsere a „valóban” rászorulóknak, illetve a jó helyzetben lévők nagy csoportjai között. Gondolatban egymás mellé illesztve a segélyirodák exponenciálisan növekvő forgalmát jelző statisztikákat¹⁵ és a szegénység mozdíthatatlan méretéről szóló adatsorokat¹⁶, közelebbi vizsgálódások nélkül is az a gyanúnk támad, hogy nem. Így viszont további kérdések sora vár megválaszolásra. Vajon mi lett a sorsa a reform egyéb elgondolásainak: a célzottabb és igazságosabb elosztás eszméjének, illetve, az adófizetők pénzével való takarékosabb gazdálkodás célkitűzésének?

Ami az első feltételezést, a jelzett szívó-nyomó hatás érvényesülését illeti, az adatok igen drámai fejleményekről tanúskodnak: a központi járandóságok erodálódása valóban tömegeket „exportált” a segélyezés rendszerébe. Ha meggondoljuk, hogy napjainkban az önkormányzati segélyek valamely fajtájából nem kevesebb, mint 1,3 millió háztartás részesül, miközben a különböző támogatásokra való jogosultság meghatározásában plafonként használt jövedelemhatár alatt¹⁷ mintegy 335 000 család él¹⁸, akkor biztosak lehetünk abban, amit eddig csak feltételeztünk: a helyi segélyek minden csiszolás és szigorítás ellenére nem kis részben továbbra is *általános szociális szükségletek* kielégítését szolgálják, olyanokét, amelyeket illetően a „rászorultság” jövedelmi kritériuma nem vagy csak nagy pontatlansággal érvényesíthető.

A határvonalak valóban elmosódottak, de ez valójában nem is igen lehet másként. Mert nem kell nagy fantázia hozzá, hogy belássuk: aligha nevezhető a jogos támogatás fogalmával való „visszaélésnek”, ha a segélyhivatal a kifizetésű pedagógus magas februári gázszámlájának kiigénylésére egyszeri fűtési támogatást nyújt, vagy ha úgy ítéli meg, hogy bár „papírforma” szerint nem járna, mégiscsak élvezze az ingyenes étkeztetést (mai nevén: a természetben nyújtott kiegészítő családi pótlékot) a kisebb gyermekével gyesen lévő anya keresetét ma nélkülöző, amúgy azonban köztudottan dolgozó fiatal házaspár iskolás gyermeke. Ezek és a végtelen számban sorolható, egyéb élethelyzetek világossá tesszik, hogy a segélyezésre fordított összegek korábban látott felduzzadása nem ésszerű helycsere, hanem kényszerű helyettesítésnek köszönhető: aki és ahol csak tudja, pótolja a veszteséget, amit az „államtalanítás” reá háruló következményeként a mindennapi megélhetés terén kénytelen volt elszenvedni. Az eredmény azonban az, hogy a zsák éppen ott lyukad

15 Lásd az önkormányzatok segélyezési forgalmáról a Statisztikai Évkönyvekben szereplő összefoglaló táblákat.

16 Lásd a 2. lábjegyzetben hivatkozott munkákat, továbbá a Világbank regionális irodájának legutóbbi szegénység-jelentését (Hungary: *Long-Term Poverty, Social Protection, and the Labor Market*. The World Bank, Washington, DC, 2001.), valamint a *UNDP Human Development 2001* adatgyűjtemény Magyarországra vonatkozó adatait.

17 Az önkormányzatok segélyezési eljárásrendjét rögzítő helyi szociális rendeletekben ez a jövedelemhatár a mindenkori öregségi nyugdíjminimum, illetve, a támogatások egy kisebb körét tekintve az egy főre jutó jövedelemnek a minimum bizonyos százalékában kifejezett havonkénti összege.

18 A kérdéses háztartások itt közölt számait a 2001. évi Háztartás-statisztikai Évkönyv, illetve a Társi 2001. évi Monitor-felvételének adatai alapján becsültem.

ki, ahol szabászaik erős folttal kívánták megerősíteni: a rászorultsági elv szükségképpen felpuhul, nyomában évről évre duzzad a segélyezetttek száma, miközben rendre „meglepő” túllépés áll elő a segélyezésre szánt összegek elgondolt nagyságában. A társadalmi csoportok közötti helycsere dolgában tehát a reform semmiképpen nem ért – mert nem érhetett – célt: a segélyezésen ma „rászoruló” és „rá nem szoruló” csoportjai egyaránt osztoznak, mi több, az utóbbiak köréből kerül ki a támogatott családok mintegy kétharmad része.¹⁹

Ilyen körülmények között persze a „célzottság” megvalósítása merő illúzió. Ahogyan azt a szórványosan rendelkezésre álló adatok beszédesen jelzik, az önkormányzatok által támogatottak körébe való bekerülést nem – vagy nem csak – a jogosultság papírra vetett szabályai irányítják. Mellettük fontos szerep jut egyéb „emberi tényezőknak”: így a közösségekben szokásszerűen elismert szükségleteknek, a jólétesültségnek, a leleménynek, vagy – a másik póluson – a szeméremnek, az alulinformáltságnak és a visszautasítástól való félelemnek. A hatások eredőjeként előálló képlet azután jócskán rácsúfol a tervezői elképzelésekre. Az igénybevitel statisztikáiban a rászorultsági elv diadala helyett mindmáig a kirekesztés, illetve – ahogy azt alább számszerűen is látjuk majd – a befogadottak közötti sajátos társadalmi „egyenlődsdi” kettős elvrendszerének bonyolult ötvözetéből építkező elosztáspolitikai jeleire bukkanunk.

Ami kikerekedik mindebből, azt a hatékonyság megcsúfolásának és az intézményesen reprodukált egyenlőtlenségek diadalának nevezhetjük. Mert a segélyrendeletek folyamatosan zajló minden módosítása és pontosítása ellenére, az „igazán” rászoruló elérésében mindmáig körülbelül kettő az egyhez arányú hibával dolgozik a rendszer, miközben ezerszámra olvasztja magába a jövedelmük szerint jobb helyzetben lévőket az adott pillanatban és összefüggésben vélhetőleg szintén jogosultnak tekinthető segélyigényeit is. Így azután a „rászorultsági elv” segélyezés révén a valamivel is tisztesebb megélhetés esélyei természetesen rendületlenül egyenlőtlenek maradnak.

Világosan jelzik ezt mind a Tárki, mind a KSH rendszeres adatgyűjtéseinek adatai.

A 2000. évi Monitor-felvétel számsorait²⁰ olvasva azt látjuk, hogy miközben 13 százalékos átlagos igénybeviteli arány mellett a nyugdíjminimum alatti egy főre jutó jövedelem szigorú jogosultsági kritériumának eleget tévő háztartások 45 százaléka *nem* részesül az önkormányzati segélyek egyetlen formájában sem, aközben a relatíve jobb anyagi helyzetben lévő, a rá nem szoruló családok között a támogatottak aránya 8 százalék. Hasonló tendenciák rajzolódnak ki a KSH egy évvel korábban lebonyolított háztartás-statisztikai felvételének másodfeldolgozása nyomán

19 Ha a „rászoruló” és „rá nem szoruló” közötti határvonal kijelölésére a fentnél kevésbé szigorú, de életszerűbb kritériumot alkalmazunk, és azt az egy főre jutó átlagos létminimum összegében jelöljük meg, akkor is igaz, hogy a segélyek egy vagy más fajtáját igénybevevő háztartások többsége a viszonylag jobb helyzetűek köréből kerül ki. Így számítva, a „rászoruló” háztartások száma mintegy 570 ezerre becsülhető, ami a segélyeket ténylegesen igénybevevők körének továbbra is a szerényebb hányada – 44 százaléka.

20 Az adatbázis hozzáférhetővé tételéért köszönettel tartozom Tóth István Györgynek.

is.²¹ A naplók éves összegzésére épülő adatsorok azt mutatják, hogy a háztartások legalsó jövedelmű ötödének mindössze 4,6 százaléka részeseül az átmeneti segélyek valamilyen fajtájából, miközben a megfelelő arány a legmagasabb jövedelmű ötödben is még 1,2 százalék.²² De a rászorultsági elv szigorú értelmezése még az átmeneti segélyeknél jóval kötöttebb módon szabályozott támogatások esetében is kérdéses. Így például az egyértelműen a nyugdíjminimumhoz mint felső jövedelmi határhoz igazított gyermekvédelmi támogatást 1999-ben a minimum kétszeresét kitevő jövedelemből élő háztartásoknak 2,2 százaléka (országosan több mint 9000 háztartás) vette igénybe, és a KSH-felvétel tanúsága szerint még az olyan hazai háztartások között is 3700 ilyen adódott, melyekben a nyugdíjminimum háromszorosára rúgó havi egy főre jutó jövedelemből élnek. Mindezt úgy összegezzük, hogy a zsák társadalmi értelemben szemlátomást mindkét végén lyukas: emitt magába fogad minden tizediket a rendezett (vagy kifejezetten jó körülmények között) élő családok²³ közül, amott viszont kívülmarad belőle a legsúlyosabb helyzetben lévő, „igazán rászoruló” többszázszázres tömegének közel a fele.

Ehhez azután hozzátehetjük, hogy a befogadottak között viszont valóban diadalmaskodik az egyenlőség. Ezt mi sem jelzi világosabban, mint az elnyert összegek nagysága. A hivatkozott Monitor-felvétel részletes jövedelmi adataiból ugyanis kiderül, hogy egy teljes év leforgása alatt átlagban mindössze 6 (!) százalékkal magasabb összegű önkormányzati támogatáshoz jutnak a nyugdíjminimum alatti egy főre jutó jövedelemből élő, „igazán rászorult” segélyezettek, mint a támogatottak többségét kitevő „többiek”.²⁴

Az igénybevétel e sajátos társadalmi egyenlőségének fontos oka és öffenntartó következménye, hogy az önkormányzati támogatások rendszere végül is manapság két kibogozhatatlanul egymásba gabalyodott funkciót lát el egyszerre: a kiesett jövedelmek pótlását (a relatíve elszegényedett, bizonytalan helyzetű középrétegek számára), illetve az elemi

21 Az 1999. évi Háztartási Költségvetési Felvétel adatállományán másodelemzések lehetővé tételéért köszönettel tartozom Havasi Évának.

22 Abszolút számokban kifejezve, ez 1999-ben azt jelentette, hogy az egyértelműen szegény (körülbelül a nyugdíjminimum szintje alatti vagy akörül egy főre jutó jövedelemből élő) mintegy 543 ezer háztartásból alig több, mint 25 000 olyan adódott, amelyet a helyi önkormányzatok alkalmi segélyezési rendszere egyáltalában elért, s ez alig több mint kétszerese annak a 11 és félezer háztartásnak, amely – a nyugdíjminimumot legalább háromszorosán meghaladó egy főre jutó jövedelme mellett – szintén élvezte a közpénzek hasznosításának említett formáját.

23 Persze a „kevésbé szegények” többsége még így is kisjövedelmű: a Tárki-adatok azt mutatják, hogy a szigorú rászorultsági kritérium alkalmazása mellett „jogosulatlan” igénybevevők átlagos egy főre jutó jövedelme alig éri el a lakossági átlag 63 százalékát. Igaz ugyanakkor – és ez a „célzottság” követelményének csődjét mutatja –, hogy a segélyek egy vagy más fajtáját élvező családok 11 százaléka viszont az átlag feletti köréből, a lakosság legmagasabb jövedelmű kétötödéből kerül ki.

24 A Tárki itt hivatkozott felvételének idején, 2000-ben a segélyek havonkénti átlagos összege a nyugdíjminimum alatti jövedelemből élők csoportjában 5870, az ennél jobb helyzetben lévő támogatott családok körében pedig 5558 Ft volt. Az összegek azóta nyilván emelkedtek, az arányok azonban aligha változtak. Ha meggondoljuk, hogy ezek az átlagok az adott évi létminimum egy főre számított összegének alig a negyedére rúgnak, akkor világos, hogy nincs is igen hová „differenciálni” közöttük.

megélhetési feltételek biztosítását (legalábbis a rendszerbe bekerült leg-szegényebbek számára). Teszi mindezt a jogállamiság keretei között, ehhez pedig világos jogosultsági feltételeket kell szabnia, továbbá gondoskodnia kell a kiválasztás és az elutasítás mechanizmusainak kialakításáról. A feladatot ráadásul úgy kell megoldania, hogy életszerűen igazodjék a reá bízott tömegek életkörülményeinek folyamatos változásához. Ha mindezt meggondoljuk, érthetőnek találjuk az intézményrendszer válaszát: a körülírt segélyfajták és azok aleseiteinek állandó rendeleti szaporítását, valamint a kritériumok folyamatos gyarapítását. A viszontválasz persze az alkalmazkodásra kényszerülő kliensek oldaláról sem marad el: minél több a megpályázható segély-típus és -altípus, annál több rá a jelentkező. Az eredmény az a spirálszerű hatás, amely tíz év alatt nem kevesebb, mint *tizenöt-szörösére* növelte a segélyirodák éves forgalmát: míg 1991-ben az önkormányzatok 1,5 millió segélykiutalást eszközöltek, addig 2001-ben már 22,5 milliót!²⁵ Ez valódi „boom”: mindenekelőtt a papírok és a határozatok boomja. Hatásai azonban nemcsak papíron élnek: a lélegzetelállító növekedésnek ugyanis napjainkra egy sor feszültségteli társadalmi következménye lett.

Mindenekelőtt mélyrepülésbe kezdtek az igényjogosultak kezéhez eljutó összegek. Nem is alakulhatott ez másként, ha már egyszer a reális vásárlóértékén vett segélykeret korábban bemutatott másfélszeres növekedése messze alatta marad az igénylők és igényeik időközbeni tizenöt-szörös gyarapodásának.²⁶ Mint a 2. tábla mutatja, az előálló erózió valóban sokkoló méretű. Forrása pedig részletről részletre haladva ugyanaz: a forgalomnak az említett „export-hatás” számlájára írható bővülése, ami a segélyfajtánként rendelkezésre álló keretek jóval szerényebb ütemű növekedése mellett ment végbe.

Az igénybevételi adatok változásából láthatjuk: miközben tíz év alatt erősen visszaestek vagy jó esetben szinten maradtak az elértéktelenedett központi járandóságok egy vagy más fajtáját élvezők létszámadatai, aközben többszörösére emelkedtek az önkormányzati szféra mutatói. Így például ma ötször annyian részesülnek az egykori nevelési segélyt felváltó rendszeres gyermekvédelmi támogatásban (legújabb nevén: kiegészítő családi pótlékban), mint egy évtizeddel korábban, és több mint háromszor annyian veszik igénybe a rendszeres szociális segélyt vagy a lakásfenntartás megemelkedett költségeit kompenzálni hivatott támogatásokat. E nagy ütemű forgalomművekedés mellett az önkormányzatok költségvetésében rendelkezésre álló, címkézett segélykeretek bővülése ugyanakkor jóval szerényebb – rendre 3,5, 2,5, illetve 2,2-szeres – volt. Együtt tekintve, az adatok tehát élő cáfolatát adják a helycsere tézisének: a központi járandóságok megcsappanása valójában dinamikus ütemben

25 E sokkoló számpár mellé érdemes felidézni, hogy 1991 a transzformációs válság mélypontja volt, húsz százalék feletti inflációval és körülbelül 17 százalékos munkanélküliséggel. 2001-ben pedig immár három-négy esztendeje tartott a gazdasági növekedés, az éves áremelkedés mutatója tíz százalék alatt maradt, a hivatalosan közölt munkanélkülségi ráta pedig az év átlagában 9,5 százalékos volt.

26 A léptékek különbségének képe akkor sem sokkal megnyugtatóbb, ha a segélykiadások 2001-es országos aggregált adatát folyóáron tekintjük: 1991-el összevetve, a növekedés így 4,2-szeres – az esetszám említett 15-szörös gyarapodásával szemben.

Szalai: A jóléti fogda – I.

növelte a helyi elosztás csatornáin adóforintokhoz jutók számát; igaz, amit ki-ki kézhez vehet, azzal ugyanakkor manapság jóval kevesebbet kezdhet, mint korábban.

A kliensek oldalán jelentkező hatást számszerűsített formában a 2. tábla utolsó oszlopa mutatja. Az adatsor azt jelzi, hogy – ha más és más is az ok – a segélyek egy-egy igényjogosultra jutó összegének értékvesztése nemigen marad alatta a központi járandóságokénak: a havi rendszerességgel kapott segélyfajták ma 22–35, az eseti támogatások 58–66 százalékkal érnek kevesebbet, mint elődeik a rendszerváltás kezdetén. És ehhez érdemes hozzátennünk, hogy a viszonyítási alapul szolgáló évben – 1991-ben – sem tett ki többet a nevelési segély havi gyermekenkénti összege, mint egy munkás átlagkeresetének az egytizedét (ma viszont mindössze nyolc és fél százalékát éri), és rendszeres segélyből sem futotta másra, mint az akkori létminimum alig 70 százalékával egyenértékű fogyasztásra (a helyzet pedig – a hivatalos létminimum-számítás időközbeni szigorodása mellett – ma is ugyanez). Az értékvesztést így nevén nevezhetjük: akinek ezekből a segélyekből kell élnie, az ha egykor szegény volt, mára nyomorog.

Igaz, és immár többedik metszetében látjuk, hogy a rendszer nem a szegényekért, pontosabban nem a szegények szegénységének csökkentése érdekében működik. Ez legfeljebb részben a dolga. De szemlátomást legalább ilyen fontos feladata az is, hogy az elszegényedőket²⁷ megvédje a további lecsúszástól. E kettős feladatkör mellett azonban a gyakorlatban parttalanra válnak a papíron még oly ésszerűnek és tisztának tűnő szabályok: felpuhul a „rászorultság” fogalma, rejtett kiegészítő szempontok kapnak érvényt a „jogosultság” elbírálásában, továbbá a differenciált funkciók hű kifejeződéseként, megjelennek a „nagyvonalú” és „szűkmarkú” (vagy ha tetszik: az „elegáns” és „szegényszagú”) segélyek, valamint a hozzájuk tartozó elkülönülő elbírálási szabályok²⁸. Könnyen belátható, hogy mindez újabb és újabb rendeleteket, irányelveket, nyilvántartásokat és hatósági ügyiratokat szül – a bürokratikus szabályozás régtől fogva ismert öntörvénye szerint. A hivatalok forgalmának duzzadása pedig megállíthatatlan, miközben tevékenységüknek nemcsak a segélyezettek, de a segélyosztók is egyre kiszolgáltatottabb szenvedő alanyaivá válnak.

A kliensek kiszolgáltatottságának különböző formáiról bőven lesz még szó a következőkben. Egy-két bekezdés erejéig azonban hadd térjek itt most ki a segélypultok másik oldalán ülők helyzetére. Mert az önmozgásától felpörgetett rendszer feszültségeinek ők is a kárát látják (még ha ezt részben szerencsésen tovább is hárítják). A futószalagszerű ügyiratgyártás elembertelenítő munkakörülményeit, a természetes emberi

27 Az elszegényedés és a szegénység közötti különbségtételről és a két fogalom gyakori összemosásának ideológiai, politikai és szociálpolitikai következményeiről bővebben írtam „A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon” című tanulmányomban. (i. m.)

28 Lásd ehhez: Horváth Ágota: „Törvény és anarchia avagy törvényes anarchia: A Szociális Törvényről és az önkormányzati szociális rendeletekről”. In: Landau Edit és munkatársai (szerk.): *Az államtalanítás dilemmái: szociálpolitikai kényszerek és választások*. ATA, Budapest, 1995, 261–299. old.

együttérzést mesterségesen kiiktató döntéshozatal nyomában járó frusztrációt, a kérvényezők indulatkitörései okozta szorongásokat egy pillanatra akár zárójelbe is tehetjük. Mindez ugyanis eltörpülő „kellemetlenség” az érintettek szemében ahhoz a veszélyhez mérve, amitől többségük a legjobban retteg: egyszercsak bekövetkező tömeges elbocsátásuk. Az egzisztenciális fenyegetettségnek a szociális irodákban újra meg újra végigsöprő érzését nem a fantáziák születték. Mert lassan tényleg összeomlik, amit a segélyosztók eddig a szegényellátás új, rászorultság-elvű rendszerének köszönhetnek: a biztos megélhetést kínáló munkahely. És ahogyan annak idején megszületéséért, úgy ma annak megszüntetése ellenében sem sokat tehetnek. Ezen a terepen náluk nagyobb erők mozognak.

A rendeletek darabolódása nyomán ugyanis a segélyhivatalokban az elmúlt másfél évtizedben „önjáró” foglalkoztatásbővítés zajlott: minél több lett az ügyirat, annál több ügyintéző, programkezelő, kézbesítő, iktató és könyvelő alkalmazására került sor. A folyamat jótékony hatását márpedig sokan élvezhették. Hiszen az elmúlt másfél évtizedben a szociális szolgáltatások piacának gyors terjeszkedése a női munkanélküliség elleni védekezés egyik leghatásosabb ellenszerének bizonyult. Mint azt a kilencvenes évek munkaerő-piaci statisztikái, valamint mobilitás- és időmérleg-vizsgálatai mutatják, a képzetlen ipari munkahelyek megszűntével a dinamikus növekvő szolgáltatási szektorba való átlépésen belül is az egyik legtipikusabb női pályautó éppen a szociális szolgáltatásokba vezetett.²⁹ Az ipari méretűvé vált segélyezés lassacskán egy egész foglalkoztatási ágat hívott életre. Az önkormányzati segélyirodáknak, illetve a helyi szociális ellátás kapcsolódó intézményeiben napjainkra körülbelül *annyi lett a munkahely, mint az idegenforgalomban és a vendéglátásban együttvéve*: az itt dolgozók számát a legutóbbi népszámlálás alapján 120–150 ezerre becsülhetjük. Persze sokak esetében a posztokhoz kötődő hajdani mobilitási remények lassan elpárologtak: többségük ma éppen úgy rosszul fizetett és kevésre tartott képzetlen munkát végez, mint hajdan, a rendszerváltás előtti időkben.

Az igazi feszültségek forrása számukra azonban mégsem elsődlegesen a kereset és a megbecsültség hiánya, hanem inkább munkahelyük állandósult bizonytalansága. A nagy nehezen közalkalmazotti státussá szilárdított foglalkoztatásukat ugyanis mindegyre a megszűnés veszélye fenyegeti. Mert a költségvetési munkahelyek leépítésének állandósult kormányzati programja mellett kézenfekvő, hogy a megszorongatott mun-

²⁹ A szociális szolgáltatásokba vezető női mobilitási utakról, a szegénységből való előre menekülésnek a gazdasági szerkezeti átalakulásával megnyílt új pályáiról és az érintett rétegek középosztályosodási törekvéseiről bővebben írtam „Önkéntes munkák és fizető foglalkozások” című tanulmányomban. (In: Tausz Katalin és Várnai Györgyi /szerk./ *Rejtőzködő jelen*, HRSZE, Budapest, 1996, 337–374. o.) A női pályaváltás korábban elemzett folyamata szemlátomást az ezredforduló utáni években is folytatódott, bár intenzitása a szociális szolgáltatások kiépülésével párhuzamosan értelemszerűen némileg alább hagyott. Az elmúlt 2-3 évben készített interjúink mindenestre arról tanúskodnak, hogy megannyi munkaügyi központ és helyi önkormányzat mindmáig a legsikeresebb programjai között tartja számon a volt betanított és segédmunkásnők, képzetlen irodai dolgozók számára szervezett szociális átképző tanfolyamokat, amelyek elvégzése után kiterjedt alkalmazási piac nyílik a szociális irodákban, a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok szociális asszisztensi munkaköreiben vagy az ügyfélirodák recepciók pultjainál.

TANULMÁNYOK

káltatók ott nyúlnak az átszervezés jól bevált módszeréhez, ahol ezt a legkisebb ellenállás mellett tehetik meg. Az önkormányzati intézmények gyakori megszüntetésének és összevonásainak másfél évtizedes története mutatja, hogy az elbocsátásra ítélték márpedig mindenekelőtt a szociális szféra „könnyen nélkülözhető” munkatársai: a segélyirodák recepcionistái, a szociális asszisztensek, a gyermekvédelmi felelősök, a gondozók – röviden a kevésbé lobbiképes társadalmi csoportok szükségleteinek kielégítésére szakosodott, hangtalan (női) alkalmazotti rétegek. Igaz, a szocialista hagyományokat idéző „racizási” hullámok a tapasztalat szerint idővel elülnek, az „önjáró” aktaszaporulat pedig kikényszeríti a foglalkoztatás újbóli növelését – de többedik elbocsátásukat átélve, az érintetteknek a kivárára már nemigen van kapacitásuk. A felduzzadt rendszer így végül kígyóként önmaga farkába harap. Az új „iparág” a saját foglalkoztatottai közül is sokakból szegényeket „csinál”, és ezzel megtermeli a jövő munkaügyi központjainak és segélyirodáinak újabb kérvényezőit, velük pedig új irodistáknak foglalatosságot adó, újabb aktacsomagokat. A körből – úgy tetszik – senki számára és sehol nincs kiút.

Az állandósult fenyegetettség mindeközben hatékony fegyelmező erővé válik. A „felfelé” puha rászorultsági elvet „lefelé” kemény szigorral merevíti a megfelelés kényszere. Hogy alkalmasságukat bizonyítsák, a szociális irodák dolgozói kapuőrökként vigyázzák, nehogy a visszaélések pártolásának gyanújába keveredjenek. Így lesz munkájuk és döntésük alapja a rendelet szövege mellett a vizsla szem, és így lesz kezükben a segély a szegények közötti jutalmazás–büntetés eszköze. Ezzel pedig kész a leltár ahhoz, hogy a segélyirodák minden külső beavatkozás, központi direktíva és főnöki útmutatás nélkül, spontán és zökkenőmentes ügymenetben működtessék a társadalmi szelekció széles skáláját: „fent” levelezés útján intézhető kiegészítő járandóságokat nyújtsanak a sorstársvesztések tízezreinek, „lent” napi felügyeletet és személyes ítélkezést foganatosítsanak más tízezrek teljes emberi életei felett – mindezt az adott pillanatban a saját pozíció jogos védelmében és megerősítése érdekében.

A segélyosztók kiszolgáltatottsága tehát a segélyezettek kiszolgáltatottságának mintegy *sinequanon*-ja. Ebben a szisztémában ők az utolsó láncszem, nélkülük és az ő függő helyzetük nélkül akadozna a gépezet. Legfőbb dolguk a korábban már említett folyamatos „fordítói” munka: a társadalmi környezet hangtalan, ám a maga hangtalanságában is erőlyes várakozásainak és érdekmozgásainak átültetése a „jogosultság” kritériumrendszerébe, azon keresztül pedig áttemelése azokba az intézményes csatornába, amelyek a szegények karban- és kordában tartására hivatottak.

Itt az ideje, hogy közelebbről megnézzük: hogyan csinálják ezt.

A tanulmány II. részét a következő számunkban közöljük.

2. táblázat Egyes szociális járandóságok értékének és igénybevételének változása, 1991–2001

Járandóság típusa	Egy igénybevevőre jutó átlagos havi összeg (Ft)		Igénybevevő személyek száma		Az igénybevevők számának változása (1991=100)	A reálértéken számított átlagos összeg változása (1991=100)
	1991	2001 ^a	1991	2001		
<i>Központi finanszírozású járandóság</i>						
Nyugdíjak	8 431	7 581	2 556 300	3 084 000	121	91
Családi pótlék	2 604	1 040	2 526 000	2 040 153	81	40
Gyes	4 450	3 461	114 200	182 888	160	78
Gyed	6 636	7 759	151 428	62 904	42	117
Munkanélküli segély	9 949*	8 173**	326 618*	125 903	39	82***
<i>Önkormányzatok által folyósított segély</i>						
Rendszeres szociális segély	4 955*	3 876**	29 942*	94 779	317	78***
Átmeneti segély	2 514 ^b	863 ^b	885 240	1 045 898	118	34
Rendszeres gyermekvédelmi támogatás (korábban: rendsz. nevelési segély, 2000-től kieg. családi pótlék)	1 182	828	152 339	780 296	512	70
Rendkívüli gyermekvédelmi segély	2 952 ^c	1 254 ^c	1 023 162	407 232	40	42
Lakásfenntartási támog. (éves, igénybevevő házt.)	8 983*	5 828**	54 437*	183 220	337	65***

^a Reálértéken: az 1991–2001 közötti időszak fogyasztói árnövekedésével korigált adat

^b Egy esetre jutó éves átlagos összeg

^c Egy segélyezett gyermekre jutó éves átlagos összeg

* 1993-as adat

** Reálértéken: az 1993–2001 közötti időszak fogyasztói árnövekedésével korigált adat

Forrás: A megfelelő évek statisztikai évkönyvei, valamint a Szociális Statisztikai Évkönyv, 2002 alapján végzett saját számítások.

KOZMA JUDIT

Napszámosok

A Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium kirekesztődéssel kapcsolatos pályázatának keretében 2003-ban kutatást végeztünk a debreceni agglomeráció két kistérségének négy településén.¹ Kutatási kérdésünk az volt, hogy a vizsgált településeken hogyan jelenik meg a kirekesztettség, milyen népeiséget és hogyan érint a probléma, és mit tesznek az így megjelenő szociális kérdés megválaszolásáért a helyi intézmények. A helyi társadalom sajátos integrációs mechanizmusait vizsgáltuk, és arra kerestünk választ, hogy miképp kapcsolódik e társadalmak legszegényebb rétege, a mély szegénységben élők csoportja az integrációs ágensekhez, melyeknek egyike a szociális ellátás. Kutatásunk legfontosabb megállapítása az volt, hogy a szociális ellátások működését nagymértékben befolyásolja a helyi társadalom más integrációs ágenseinek működése, elsősorban a helyi gazdasági-termelési rend, amely meghatározza a helyi társadalom tagjai közötti viszonyt.

Bevezetés

A kutatásunk mögött megbúvó szociológiai kérdést tehát alapvetően a fenomenológiai szemlélet formálta: A kirekesztettség létezik, hogyan lehetséges? Egy ilyesfajta kérdésfelvetés szociálpolitikai jelentőségét az adja, hogy a szociálpolitikai intézkedések mindig egy helyi társadalom kontextusában jelennek meg, és működésüket alapvetően befolyásolják ennek a kontextusnak a sajátosságai. A szociálpolitika és annak működtetője, a szociális munka ebbe a kontextusba avatkozik be, és nem mindegy, hogy milyen hatékonysággal képes ezt megtenni, s hogy melyek azok a tényezők, amelyek akadályozzák vagy segítik a szociális ellátásokhoz fűződő társadalmi célok elérését, témánk szempontjából konkrétan a kirekesztődés enyhítését.

1 A kutatás zárótanulmánya a következő címen jelent meg: Kozma Judit – Csoba Judit – Czibere Ibolya: Helyi társadalmak, kirekesztettség és szociális ellátások. Lehetőségek a kirekesztődött társadalmi csoportok érdekérvényesítési esélyeinek növelésére a helyi társadalmakban. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2004.

TANULMÁNYOK

Kutatásunk során a helyi társadalom integrációs mechanizmusai közül négynek a működését vizsgáltuk:

1. a helyi gazdasági-termelési viszonyoknak a szegények számára elérhető szegmensét, a napszámos viszonyt,
2. a társas támogató rendszerek működését,
3. a társadalmi védelmek rendszerét, azaz a helyi szociális ellátó-rendszert,
4. valamint az integráció helyi intézményeinek – ezeken belül az iskoláknak és civil szervezeteknek – a működési sajátosságait.

Figyelmünk természetesen fordult az *integráció helyi ágensei* felé, mivel másik alapvető tapasztalatunk volt, hogy a szegénység nem homogén jelenség. És nemcsak a fő típusoknál – az átmeneti és tartós szegénység vonatkozásában – vannak nagyon markáns eltérések. A gyakorlatban láttuk, hogy Castelnek² igaza van, amikor a beilleszkedés és a kiilleszkedés kontinuumáról beszél. Az általunk vizsgált mélyszegény csoport belső tagozódását mindenek előtt *a helyi társadalom integrációs folyamataihoz és integrációs intézményeihez való kapcsolódás, illetve az ezekhez való kapcsolódás lehetősége* határozza meg.

A kutatás alapegységét nem egyének, hanem családok jelentették. 46 családot kerestünk fel, ami az esetek körülbelül felében nem egy háztartást, összességében csaknem 300 főt jelentett. Kérdezésük során a félig strukturált mélyinterjúzás módszerével dolgoztunk.

A következőkben nem célok a kutatás megállapításainak teljes áttekintése, ezt könyvünkben megtettük már (lásd az 1. lábjegyzetet), most csak a napszámosság újjáéledésének jelenségét szeretném felvázolni, hogy rávilágítsak egy olyan tényre, melyet szemérmesen a „fekete munka” terjedésére hivatkozva szokott a szakirodalom – szerintem jelentőségénél kisebb súllyal – emlegetni. Nagy kérdés, hogy hová „tűnt el” a munkaerőpiacról másfél millió ember a rendszerváltás után. Tudjuk, hogy jórésztük számára a biztos jövedelmet a szociális ellátások jelentik, de azt is sejtjük, hogy nem ebből élnek, hiszen pusztán számolási műveletekkel és a hétköznapi tapasztalatok eszünkbe idézésével (mindenki számon tart egyfajta „fogyasztói kosarat”) kideríthetjük, hogy havi 12 000–16 000 forint egy főre eső jövedelemből nem lehet megélni. Erről az „eltűnt népességről”, vagy legalábbis annak egy népes hányadáról ad tudósítást a tanulmány.

Mielőtt azonban rátérnénk a napszámosság sajátosságaira, röviden tekintsük át a vizsgált települések jellemzőit és elmúlt tizenöt évének demográfiai folyamatait.

² Castel, Robert: A nélkülözéstől a kivetettséig – a „kiilleszkedés” pokoljárása. *Esély*, 1993, 3. sz., 3–23. o.

1. Településtükör

Földrajzi elhelyezkedés – agglomerációs hatások

Az általunk vizsgált négy település a debreceni agglomerációhoz tartozó, két kistérségben helyezkedik el, közülük három (Létavértes város, Bagamér nagyközség és Kokad község) az Erdőpuszták kistérségben, egy (Nyíradony város) pedig a Ligetalja kistérségben. Sajátos helyzetüket az adja, hogy miközben a társadalmi-gazdasági szempontból leszakadó Kelet-Magyarországhoz tartoznak (Nyíradony a Dél-Nyírség egyik települése, míg az erdőpusztai települések a Dél-Nyírség homokterületének déli peremére települtek), ugyanakkor szomszédosak Kelet-Magyarország makroregionális központjával, Debrecennel. Ez utóbbi előnyös is lehetne, de tény, hogy az ország egyik legfejlettebb vidéki regionális központjának számító Debrecen településfejlesztő hatása nem (vagy csak igen kis mértékben) érvényesül a várostól keletre, sőt a vizsgált települések vonatkozásában *Debrecen agglomerációs hatása* határozottan kedvezőtlen.

A vizsgált települések hátrányos helyzetét több tény mutatja. Az ipar hiánya, illetve leépülése következtében az adott településeken igen magas az inaktív (munkanélküliek és szociális ellátásokból élők) aránya. A népesség korstruktúrája a statisztikai adatokból kiegyensúlyozottnak tűnik, a tüzetesebb vizsgálat azonban rávilágított, hogy a magas gyermekszám elsősorban a hátrányos helyzetű (részben cigány) családokra jellemző, míg az idősebbek általában a városokba vándorolt képzetlenebb fiatalok által hátrahagyott szülői generáció tagjai, így a szegénység nem sújtja oly mértékben a települések idősebb lakosait, mint a fiatalokat és főleg a gyermekeket. A települések népessége a magas születésszám ellenére a rendszerváltás előtt nagy mértékben csökkent. Ez a tendencia azonban a rendszerváltás után megfordult: a településekre visszaköltöztek a városokban talajukat veszített családok, illetve a korábban városokban dolgozók (ingázók) is otthon maradtak, ami drámaian csökkentette az aktív keresővel rendelkező családok arányát. 2001-ben fele annyi volt a 100 családra jutó foglalkoztatott, mint 1980-ban, és a foglalkoztatottak aránya mind az országos, mind a régiós vagy megyei adatokhoz képest is igen alacsony. A települések iskolázottsági mutatói is rendkívül rosszak. Míg a megyeszékhely Debrecenben minden második 18 év feletti lakos érettségizett, addig Létavértesen minden ötödik, Nyíradonyban minden tizedik, Bagamérban minden hetedik, Kokadon minden hatodik; míg Debrecenben minden ötödik embernek van felsőfokú végzettsége, addig Létavértesen minden huszadiknak, Nyíradonyban minden harminchetediknek, Bagamérban minden huszonötödiknek, Kokadon minden harmincnyolcadiknak.

A helyi társadalom strukturális jellegzetességei

A helyi társadalom a vizsgált településeken erősen megosztott. A *centrum-periféria* (beilleszkedettek és kiilleszkedettek) közötti megosztottság sok szempontból megnyilvánul. Az életforma kereteinek tekintetében a következőképpen:

Térbeli viszonyokban: Cigánytelep már egyik településen sincs, de a mély szegénységben élők (nemcsak a cigányok) jellemzően a települések szélein lévő utcákban laknak, régi szoba-konyhás vályogházakban. Ezen a helyeken építették a „szocpol-házakat” is. Még ahol egyébként a centrumban is megtalálhatók a szegények lakta utcák, ott is megfigyelhető a *gettósodás*, mert azokból az utcákból, ahol megjelennek a szegény családok, elköltöznek a jobbmódúak. (Ez főleg a cigánycsaládok beköltözése esetében igaz.) A szegény családoknak a településközpontban való megjelenését az okozta, hogy az idősebb generáció kihalását követően üresen maradtak a központban található régi parasztházak, melyeket a szegény családok igen kis összegekért vehettek meg, és a cigánytelepek felszámolásakor az otthonteremtéshez állami segítséget is kaptak. Ahol vannak ilyenek, ott a *külterületi részek* válnak menedékhelyeivé a leginkább kirekesztődött, hajléktalanná vált családoknak.

A hajléktalanok másik menedéke a *cselédnek szegődés*. A hajlékukat, házas társukat és gyermekeiket vesztett egyedülállók számára nem marad más lehetőség, mint hogy elszegődjenek a gazdákhöz élelemért, szállásért, időnként kicsi pénzért, aminek ellentételezésül minden rájuk bízott munkát elvégeznek.

Mobilitás tekintetében: A centrum stabilabb, a periféria mobilabb. A jó helyzetű családok emberemlékezet óta mind a településeken éltek és gazdálkodtak, a szegények szülői generációja az 1980-as években még eljárt dolgozni Debrecenbe, Budapestre, Észak-Kelet-Magyarország iparvárosaiba. Egy részük el is költözött, azután a rendszerváltás után visszaköltözött. A legszegényebbek között ma is vannak vándorlók. Megtalálhatók közöttük a városokból kiszorult, ott hajléktalanná vált családok, de tudunk arról is, hogy a legszegényebb családok tagjai időszakonként a nagyvárosok hajléktalanjai között élnek.

Korösszetételben: A centrumhoz tartozó családok idősebbek, gyermekeiket taníttatták, úgyhogy azok általában elköltöztek. A periférián a családok fiatalok, a sok gyermek és az idősebb generáció korai halála miatt.

Hogy egy település „centruma” miképp viszonyul a „perifériához”, azt nagymértékben meghatározza a *helyi közösség történetileg kialakult mentalitása*. A mentalitás terén igen nagy a különbség az olyan települések között, ahol nagy szerepe volt hajdan az uradalmi gazdálkodásnak, így a népszerű többségét mindig is a nem-tulajdonosok alkották (Nyíradony, Kokad, Létavértes vértesi része), mint ahol a lakók többségét a 10–15 kat. holdat művelő középréteg alkotta (Létavértes létai része, Bagamér). Megfigyeléseink szerint sokkal toleránsabbak azok, akik maguk is a nincstelenek közül jönnek, mint azok, akik a múltban és ma is a kemény munkamorállal élő (főleg református) kisgazdák közül kerültek ki.

2. A mélyszegénységben élők részvétele a helyi gazdasági-termelési rendszerben: a napszám

Hogy megértsük az általunk vizsgált hátrányos helyzetű települések legszegényebbjeinek, a „periféria perifériájának” helyzetét, a fejezet nyitányaként tisztáznunk kell az egyik fő integrációs mechanizmus, a helyi termelés sajátosságait. Ezért a települést jól ismerő adatközlők elbeszélései alapján röviden áttekintjük, hogy mi történt a települések gazdasági életében a rendszerváltás után. Ez egyébként érthetővé teszi a statisztikák azon sajátos, és a kívülálló számára érthetetlennek tűnő adatsorát is, amelyek a falvakba és a kisvárosokba való nagy arányú ki- illetve visszavándorlásról szólnak. A bevándorlás Nyíradonyban volt a legnagyobb arányú: az 1990-ben 6988 lélekszámú településre tíz év alatt 542 ember vándorolt be; a többi település vándorlási különbözete ennél kisebb: az 1990-ben 6729 fő lélekszámú Létavértes vándorlási különbözete ugyanebben az időben 278; a 2422 fős Bagamérnak 72; a 704 fős Kokadnak 17 volt³.

A termelőszövetkezetek felbomlásával (átalakulásával) és a kárpótlással a vizsgált településeken magángazdaságok alakultak ki, és elkezdődött a földek akkumulációja. Ugyanakkor a városokban munkanélkülivé vált lakók közül sokan visszaköltöztek, vagy csak egyszerűen végleg hazajöttek a munkásszállókról, ennek a következménye, hogy e települések fogyása megállt, sőt lélekszámuk (Kokad kivételével) növekedni kezdett. A visszaköltözést, sőt a városokban gyökértelessé vált családok kitelepülését elősegítette, hogy a magángazdaságok – kihasználva a térség egyedülálló termelési hagyományait és a települések földterületeinek sajátosságait – munkaigényes növénykultúrák termelésébe fogtak. Ez a német piacokhoz kapcsolódóan a vizsgált erdőspusztai települések esetében a torma, amit a kedvezőbb adottságú földterületeken zöldség (elsősorban paprika, uborka) termelésével egészítenek ki; a nyíradonyi gazdaságok esetében a pritamin paprika és a hagyományos alma mellett a meggy, és újabban egyre kiterjedtebben a cseresznye termesztése. A termelés felfutása munkaalkalmakat teremtett. Ez a fajta munkaviszony viszont sokkal korábbi – a két világháború közötti – mintákat követ, azaz nem szabályozott munkaviszony, hanem a gazda-napszámos viszony, annak minden kiszolgáltatottságával együtt. Ennek a viszonynak a következtében alakult ki a szegénységnek az a formája, amelyet ma az általunk vizsgált településeken tapasztalunk.

Négy-öt évvel ezelőtt a torma-, zöldség- és gyümölcsstermesztés még egészen jó jövedelmet adott mind a gazdáknak, mind napszámosaiknak. A napszám emelkedett, mert szükség volt a munkáskezekre. Körülbelül négy éve alakult ki a mai napszám, ami 250 és 300 Ft közötti órabért jelent, amihez helyenként „kommenció” is jár: reggel egy kupica pálinka, valami harapnivaló (a legszegényebbeket – a bagaméri gazdák elbeszélése szerint – arról is fel lehet ismerni, hogy üres gyomorral mennek munkába, és mindenképpen kell nekik adni „kommenciót”, hogy dolgozni tudjanak). A kedvező értékesítésnek persze feltétele volt a minél olcsóbb munkaerő, ezért fel sem merült, hogy a termelési viszony bár-

³ Kokadon 1980 és 1990 között a vándorlási különbözet 115 volt!

melyik szereplője áldozni akart volna azért hogy a napszámos viszonyt szabályozott bérmunkás viszonyra alakítsa. Az utóbbi idők jó szándékú kísérlete, az alkalmi munkavállalói könyv bevezetése sem volt sikeres az általunk vizsgált települések jó részén. Az egyik község szociális előadója például mindössze két esetben találkozott olyan napszámosmal, aki az alkalmi munkavállalói könyvvel jelent meg, és kérte a ledolgozott napokra az aktív korúak rendszeres szociális támogatásának levonását. Ők olyanok voltak, akiknek csak néhány nap hiányzott már a 180-hoz, amelynek letelte után megkaphatták a munkanélküli segílyt. Kérdéseinkre, hogy miért nem használják többen az alkalmi munkavállalói könyvet, a településeket jól ismerők, akik maguk is gazdák, azt válaszolták, hogy az érdekeltek nem tudták eldönteni: ki fizesse a közteher-jegyvet. Ezt sem a napszámosok, sem a gazdák nem akarták magukra vállalni. Ez utóbbival kapcsolatban azonban igazságot kell szolgáltatnunk a gazdák és a napszámosok egy részének. Ugyanis találkoztunk olyan gazdával, aki szívesen megállapodott volna a napszámosokkal a közteher-jegy állam által vissza nem térített részének fele-fele arányú megosztásáról, és még meg is próbálta őket meggyőzni a legális munkavégzés előnyeiről, annak viszont a napszámosok azt válaszolták: „*Ne erőltesse, Pista bácsi, a többiek úgysem teszik, sosem lenne meg a 180 nap.*” És arról is szólt történet, hogy amikor egy munkás, akinek már csak pár napja volt a 180 naphoz, megpróbált megállapodni egy nagygazdával, hogy a 3000 Ft napszám helyett kapjon csak 2500-at, de kéri a közteher-jegyvet, akkor a nap végén azt találta, hogy csak 2500 Ft-ot kapott és nem volt a könyvben a jegy. Amikor erre rákérdezett, rendkívül durva szavakkal kergette el őt a gazda. A történet valóságát természetesen nem lehet bizonyítani, de elég tudni, hogy ilyenek forognak közszájon a településen. A nagygazdánál dolgozni kiváltság, és kétséges, hogy egy ilyen eset után a történetben szereplő nagygazda még egyszer felfogadja ezt a napszámost. A félelem felkeltéséhez egy ilyen történet éppen elég.

Az alkalmi munkavállalói könyvet inkább használják a „szem előtt lévő” nagygazdaságokban, ahol nagyszámú idénymunkást alkalmaznak, és így kisebb a valószínűsége, hogy el tudják kerülni a munkaügyi ellenőrzést.

Manapság az egyik legnagyobb problémát a mezőgazdaság általános válsághelyzete okozza, ami a megszereshető jövedelmet bizonytalanná teszi. Az általunk vizsgált településeken élők mindennapi tapasztalata a világpiaci helyzet hullámozása, a termények árának zuhanása, a gazdák kiszolgáltatottsága a felvásárlóknak, a termelési költségek emelkedése. A rossz években tönkremennek a kistermelők. Mellettük pedig ott élnek ugyanazokon a településeken azok a napszámosok, akik egyre kevesebb napszámot kapnak, mert csökken a munkaigényes termények vetésterülete, a gépesítés is az ő kezükből veszi ki a kenyeret, a kisbirtokosok dologidőben inkább a családtagok munkaerejét veszik igénybe, és a nagygazdák esetleg inkább felfogadják a romániai szűkölködőket, akik még a hazai munkások éhbérénel is olcsóbban végzik el a munkát.

A napszámos munkára számítók között a másik komoly problémát a konkurencia növekedése okozza. Ezzel kapcsolatban a romániai vedégmunkások esetét már említettem. Ezek ellen valamelyest a helyi

napszámások még tudnak védekezni, mert feljelenthetik a munkavállalási engedéllyel nem rendelkezőket és az őket foglalkoztató gazdát (ahogy ez az egyik községben meg is történt), a helyi fekete munkaerőpiac túlkínálatát viszont már nem tudják ilyen könnyen leküzdeni. A legdrágább a helyzet Nyíradonyban, ahol a népesség száma az elmúlt tíz év bevándorlásának következtében csaknem 8 százalékkal nőtt. Egyre gyakoribb, hogy a munkát keresők közül már csak a „legjobbkat viszik el”, ami a kevésbé jó munkaerő helyzetének további romlásához vezet. A napszámás létből – mint később látni fogjuk – nagyon könnyű kiesni.

A vizsgált településeken ma látott napszámás viszony azonban csak részben hasonlít a két világháború közöttihez. Egyrészt – ugyanúgy, mint hetven évvel ezelőtt – ez a legbizonytalanabb foglalkoztatási forma, valóban alkalmi munka, ami legfeljebb évente 80–100 napi elfoglaltságot jelent (és nem egyszer csak töredénapokat, pár órát). Szezonális jellegű, azaz a napszámra vállalkozóknak csak elenyésző töredéke dolgozhat a téli hónapokban. Egyetlen előnye a szabadság. A napszámások nincsenek odaláncolva a munkapadhoz vagy a futószalaghoz, vagy a kistermelés mindennapi robotjához (a viszonylagos biztonságot a kistermelők esetében a minél többféle termelés teremti meg, ami tényleg folyamatos, hajnaltól késő esetig tartó nehéz fizikai munkát jelent). A napszámások jó része – és főleg a nagycsaládosok – azonban még ezt a viszonylagos szabadságot sem élvezheti, mert a sok éhes száj miatt a napszám mellett a saját kertjét (általában 200–400 négyszögöl) is művelnie kell. A napszám nagyon nehéz fizikai munka, amit ráadásul kellő odaadással kell végezni, mert a lusta, gyenge, esetleg elégedetlenkedő vagy iszákos munkást legközelebb már nem fogadják fel. Nagy a konkurencia, és a napszámásoknak tartalékaik sincsenek, így bármilyen munkát el kell vállalniuk, ami adódik, nem válogathatnak. De ezzel tulajdonképpen véget is ért a hasonlóságok sora. Ugyanis a két világháború közötti napszám legális tevékenység volt, amelyet még a törvény is szabályozott (a minimálbért legalábbis), és amely az esetek jórésztében már az 1930-as évektől a napszámások és a gazda közötti írott szerződés alapján folyt.⁴ A mai napszám ezzel szemben illegális, fekete munka. A napszámot semmiféle, a munkaviszonyhoz kötődő szociális védelem nem illeti meg. Bár interjúink során nyomokban fellelhető volt a gazda és napszámás közötti paternalista kapcsolat (a gazdák helyenként segítették a téli nehéz hónapokban legjobb munkásaikat), de ez nem elterjedt jelenség (már a két világháború között is inkább csak a legzártabb településeken fordult elő, a feudális viszonyok sajátos maradványaként). A mai helyzet egyetlen előnye a két világháború közöttihez képest az, hogy az önkormányzatok szociális ügyintézői és szociális bizottságai a fekete munkát csak időnként – nevezetesen az átmeneti segélyek esetében – veszik figyelembe, a normatív ellátásoknál nem, úgyhogy a szociális ellátások a napszámoslét

⁴ Lásd: Kiss Lajos: *A szegény emberek élete*. I. kötet. *A magyar néprajz klasszikusai*. Gondolat K., Budapest, 1981., 187–221. o.; Erdei Ferenc: *A magyar paraszttársadalom*. (Franklin Társulat Magyar irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1942). In: Erdei Ferenc: *A magyar társadalomról*. Akadémia K., Budapest, 1980., 83–253. o. (A témáról: 229–233. o.)

bizonytalanságát némiképp csökkentik, lehetővé tesznek egy sajátos, több forrásra támaszkodó háztartási gazdálkodást.⁵

A városokból való visszaköltözést vagy kiköltözést segítette, hogy a vizsgált településeken igen olcsók voltak a házak, főleg azokban az utcákban, ahol a korábbi földművesek (a fiatalok által hátrahagyott) legidősebb generációja élt, illetve meghalt. Az ő haláluk folytán megüresedett házak nemcsak a települések fogyása miatt voltak igen olcsók, hanem alacsony komfortfokozatuk miatt is. Ezek hagyományos, a települések régi képére emlékeztető utcák, alacsony, kicsi, mindössze két helyiségből álló, apró ablakú, alapozás nélküli vályogházak, gyakran földpadlóval. Ma ezek az utcák a korábbinál lényegesen siralmasabb képet mutatnak. A kokadi polgármesterasszony elmondta, amikor a falu „cigányutcájáról” beszélgettünk: „Valamikor idős nénik laktak ott, folyton virágoztak. Gyönyörű volt.” Hozzá kell tennünk – ahogy a kutatás során megtanultuk –, hogy a régi vályogházakat folyamatosan kell karbantartani, évente tapasztani, meszelni kell, mert különben előbb-utóbb összedőlnek. A mai házakat a legtöbb lakója – már csak a hozzáértés hiánya miatt is – nem tartja karban, ezért nem ritka, hogy a házak fala kidől. Az udvarok kopárak, szemetesek, a kertek egy része (szerencsére kisebb része) gazos, erről lehet megismerni a település legszegényebbjeinek házait, melyekben helyenként a két helyiségben 15–20 fő is lakik. Számukra jelentett nagy emelkedést, ha a szociálpolitikai kedvezmény révén házhoz juthattak.

A napszámos viszonyba az általunk vizsgált szegény csoport tagjai néhány kivétellel (ők a városokból menekülők) probléma nélkül illeszkedtek be, ugyanis a munkának ez a formája még gyermekkorukból ismerős volt (és ebben egyáltalán nincs különbség cigányok és nem cigányok között). Az interjúk tanúsága szerint a mai középgeneráció szülei ezt csinálták, ebből „hozták az ételt”. A napszámos életforma hagyományos keretei emiatt ismerősek, otthonosak az 1950-es években felnőtt generációnak. A napszám akkor is létezett, amikor a középkorú generáció férfi tagjai helyenként szinte kizárólag a közeli vagy a távoli városok iparvállalatainál dolgoztak, bár akkor leginkább a statisztikákban háztartásbeliként elkönyvelt feleségek álltak be napszámosnak.

Problematikusabb az utóbbi tíz évben felnőtt generáció helyzete, ugyanis a napszámos családok fiataljai már ebbe az életformába nőttek bele. A stabil munkaviszony nemcsak azért nem szerepel a napszámos munkából élő fiatalok terveik között, mert már szüleik generációjának életében sem láttak ilyet. A másik oka ennek az, hogy a szórványos munkahelykeresési és elhelyezkedési kísérletek is sorra csődöt mondanak. A környék üzemei általában mezőgazdasági termékeket feldolgozó

⁵ Ez azért érdekes, mert ez megfelelne a legmodernebb foglalkoztatási elméleteknek, amelyek háromjövdelmű vegyes háztartásokat prognosztizálnak a jövőre vonatkozóan. Olyan háztartásokról beszélnek, amelyekben egyszerre van jelen a redistributív jövedelem, a munkajövedelem és a tőkejövedelem. Ez esetben a redistributív jövedelem a munkajövedelem kiegészítését célozza a háztartási egységek jövedelmének figyelembe vételével, ellentétben a mai hazai rendsztribúciós elvvel, ami a gyerekek után biztosít bevételt, ezzel a minél több gyermek vállalására ösztönöz, ily módon növeli a munkajövedelemen osztozni kényszerülők létszámát, ami csökkenti a munkajövedelem hatékonyságát, szükségletkielégítő képességét.

vállalatok vagy erdőgazdaságok, ahol idénymunka folyik, és ők sem ragaszkodnak a hivatalos munkaviszonyhoz, amikor munkásokat keresnek. Azok a kevesek viszont, akik végül mégis találnak hivatalos munkát, pár hónap alatt kikopnak belőle. A napszámos viszonyból kilépők pedig azt kockáztatják, hogy már nem tudnak ugyanabba a viszonylag kedvező gazda–napszámos viszonyba visszalépni, amiben korábban voltak. A nagygazdáknak ugyanis megvan a maguk napszámokörük, amellyel dolgoztatni szoktak. A nagygazdához bekerülni pedig nagy kiváltság, mert ott dologidőben csaknem folyamatosan van munka, míg a kisbirtokosok földjein ritkán akad, és gyakran az is csak fél nap. Ezért van az, hogy csődöt mondanak a települések tétova munkahelyteremtési kísérletei. De annak is ez az oka, hogy a közcélú munkára is csak télen áhítoznak a település munkanélküliek (kivéve az idősebbeket, akik már nem bírják a napszámot, vagy az olyanokat, akik más okból nem kerestek munkaerők). A napszámos munka tehát röghöz köti a fiatalokat, és sajátos életpályamodellt kínál, amit a vizsgált települések társadalmát jól ismerő szakemberek is többször leírtak. Ez a következőképpen fest: hamar abbahagyott iskola, a nőknek gyerekszülés és gyermekgondozási segéllyel, majd gyermeknevelési támogatással fenntartott lét, a férfiaknak napszám, a harmadik gyerek után „szocpol-ház”, negyven fölött rokkantnyugdíj. És nem hosszú élet. Ugyanis az általunk vizsgált, mély szegénységben élő családokból csaknem teljesen hiányzott a nagyszülői generáció. A kérdezettek felmenői csaknem mind meghaltak, negyvenes és ötvenes éveikben. És a középgeneráció is hiányos: miközben az általunk vizsgált családok túlnyomó többségében a középgeneráció nagycsaládban nőtt fel (és ez igaz nemcsak a cigánycsaládokra, hanem a nem cigány családokra is), a nyolc-tizenkét testvérből igen sok már hiányzik. A szűkölködés tehát nem csak az étel, ruha, lakás szűkössége, hanem az életidő szűkössége is.

A napszám nemcsak termelési viszony, hanem *életformát is diktál*, amely eltér a gazdák életformájától. Az életforma keretei a szűkösséget tükrözik, az életvitel sajátosságai pedig a napszámos lét legalapvetőbb sajátosságának, a bizonytalanságnak a kezelését szolgálják a túlélés érdekében.

A napszámos családok eltérnek a nem napszámából élőkétől az *idő kezelésében*. Az időbeosztást a napszám ideje határozza meg. Van, amikor a napszám hajnaltól délig tart, főleg a legmelegebb nyári hónapokban. Ilyenkor a munkások pirkadatkor kelnek, délben hazamennek, és legtöbbször alszanak kicsit, mielőtt otthoni feladataikhoz látnának. Napszám nincs minden nap, és ha egy ideig minden nap mennek is, néhány hét alatt lezajlik az éppen aktuális kampány (például a tormarakás, -fejelés, gyümölcsszüretelés), és akkor néhány hét szünet következik. Ilyenkor későn kelnek. A nagyobb változatosság miatt ez az életforma szababbnak tűnik, mint a mindennapos munkába járás. Ez is ok arra, hogy a napszámos családok fiataljai elutasítsák az esetleg adódó stabil munkahelyet. Nem vonzó kép, ha minden reggel hajnalban kell kelni, rohanni kell a buszhoz, és azon legalább másfél órát zötyögni, amíg a környék összes falujából felveszik a dolgozókat, és beviszik a debreceni munkahelyre. Ennél jobbnak tűnik a nagy erőfeszítés és nagy lazítás váltako-

zásából álló életvitel. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a minimálbér sem valami magas, és a munkahely maximum 85 százalékot térít meg a húszezer forint körüli buszbérletből (ha egyáltalában megtéríti), akkor beláthatjuk, hogy a józan számítás nem a debreceni munkahely mellett szól.

Életmódminták és mentalitás tekintetében is eltér egymástól a helyi társadalmak centruma és periferiája. A perifériához tartozó családok sajátos, a többségtől eltérő életmódja és mentalitása nem felelőtlen séget jelent, ahogyan a többség vélekedik a szegények életviteléről. Sőt sajátos forrásfelhasználási, azaz termelési, takarékosági és felhalmozási stratégiák szolgálják a szegények esetében a túlélést. A napszámos munka csak tavasztól ősziig tart, és ezért a tél mindig nehezebb. A télre készülni kell. A napszám az általunk vizsgált családokban általában oly csekély összeget jelent a nagycsaládok számához viszonyítva, hogy még akkor sem tart fél óránál tovább, ha a férfiaknak pár pohár hamisított bor is jut belőle a sarki kocsmában. A napszám után ugyanis a bevásárlás következik: kenyér, zsír vagy szalonna, liszt, tészta, a konyhakertben meg nem termő zöldség, ritkán csirkefarhát. A napszámos családok étrendje nem változatos. Az asszonyok minden nap főznek, de csak egytálételt: rendszerint tésztát (laskának hívják) krumplis, diós, grízes változatban, esetleg húslevest csirkefarhátból, főzeléket a kertben megtermő paszulyból, paprikás- vagy savanyú krumplit, gyakran „semmivel”. Ha olcsó húst tudnak szerezni nagytételben, ahogyan a 2. esetleírás szereplőjénél látjuk, akkor azt beteszik a hűtőszekrénybe, amelynek levették a mélyhűtő ajtaját, hogy az egész hűtőtérben fagyasszon. A régi Szaratov hűtőszekrények ezt meglepően jól bírják.

A hagyományos életformát pontosabban követő családok – ha tehetik, mert van megművelhető kiskertjük – a napszámot kiegészítik saját termeléssel. Ennek eladásából lesz a gyerekeknek téli ruha. A téli felkészülés másik része a fent leírt étrendhez igazodik. Nagy tételben vásárolnak lisztet, zsírt, tésztát, krumplit, hagymát, fűszereket. A téli felkészülés másik részét a tüzelő beszerzése jelenti. A férfiak szerencsésebbje ezt is napszámból szerzi, az erdőgazdaságba járnak fát vágni vagy tuskózni részesedésért (két fuvar fa kitermelése után kapnak egy fuvar fát). A kevésbé szerencséseknak esetleg az önkormányzat megveszi a tüzelőt a gyermekvédelmi támogatásból. Ha ez sem megy, akkor elmennek az erdőbe „gallyazni”, azaz összegyűjtik a „dögfát”. Ha nagyon szűkölködnek télen, a bagamériek például kimennek tallózni a tormaföldekre. A gallyazást és a tallózást szigorúan tiltják, büntetik, a megfigyelt elkövetőket a mezőőr jelenti a rendőrségnek, és mire hazaérnek, már ott is van a rendőrautó. A kiszabott büntetés pénzbírság, amit behajthatatlanság esetén börtönbüntetésre váltanak át. A legjobb napszámosaiknak gazdák olykor megengedik a tallózást.

A télre való felkészülést viszont csak azok tudják megtenni, akik vagy több kenyérkeresővel rendelkeznek (az asszonyok ugyanúgy eljárnak napszámba, mint a férfiak, és a nagyobb gyereket is elszegődtetik), vagy a szomszédsági és családi reciprocitáson alapuló kapcsolatokat is forrásként tudják használni, és – de nem utolsó sorban – a szociális ellátásokból is részesülnek. Az 1. esetleírást nem azért iktatom ide, mintha tipikus

példát mutatna, hanem egyrészt azért, mert bemutatja az összes olyan túlélési stratégiát, amit egyáltalában alkalmazni lehet a nagyon kevésből élés során, másrészt bemutatja azt az ideált, ami a helyi közvéleményben él arról, hogy a szegényeknek hogyan kellene élniük. Harmadrészt ez az eset bemutatja a napszámos lét „felső peremét”, később pedig ki fogunk térni az „alsó peremre” is.

1. esetleírás: Hajni

A kérdezettre az egyik interjúalanyunk hívta fel a figyelmünket. Hajni, a kérdezett, az első mondataiban elmondta, hogy ők nem szegények, sőt gazdagok, mert mindent megad számukra az Úr, amire szükségük van.

HÁZTARTÁS/CSALÁD:

A családba öten tartoznak:

Zsolt, háztartásfő, 32 éves, 8 ált., munkanélküli

Hajni, feleség, 31 éves, ruházati eladó szakmunkás, gyermeknevelési támogatáson van

Zsolt, gyermek, 9 éves, 4. osztályba megy

Ervin, gyermek, 6 éves, óvodás

János, gyermek, 4,5 éves, óvodás

CSALÁD- ÉS FOGLALKOZÁSTÖRTÉNET:

Hajni másfél éves korától volt állami gondozott. Debrecenben volt csemeőotthonban, majd 14 éves koráig Komádiban nevelőotthonban. Ezután kollégiumban lakott Debrecenben. Édesanyjával 13 éves koráig volt kapcsolata, ma is leveleznek. Az anya Dunántúlon lakik, a sokadik kapcsolatában. Hajni azért került intézeti nevelésbe, mert az anyja akkori élettársa nem tudta őket elfogadni. Van egy nővére, vele tartja a kapcsolatot. A nővére 5-6 éves volt, amikor bekerültek. 3 éves korából emlékszik először arra, hogy meglátogatták. A nővérével mindig leveleztek. Nővére korán férjhez ment, van két fia, Hajni őhöz járt ki az iskolai szünetekben, sokat segített neki a fiúk nevelésében. 18 éves kora után dolgozott a szakmájában, eladóként. 19 éves volt, amikor Zsolttal megismerkedtek. Jött a baba, akkor összeházasodtak. 10 éve élnek együtt. Hajni mélyen hívő, s bár katolikusnak keresztelték, de a református egyházközösségbe jár. A hittestvérek nemigen segítik, ő nem is kér, mert nem érzi szükségét. A szeretetet tartja a legfontosabbnak, ezért nem érzi, hogy szűkölködnének.

Zsolt nyolcgyermekes család nyolcadik gyereke, emberemlékezet óta a településen élnek. Apja gazdálkodó volt, lovakat tartottak. Apja 80 éves, anyja 70 körüli. Zsolt a savanyítóban dolgozott 2-3 évet, azután Debrecenben biztonsági őrként, majd a helyi tsz-ben vállalt munkát. Egy éve lépett ki, négy év után, mert „nem egyezett a főnökkel”, az ugyanis csak hét órát fizetett ki neki, miközben 10 órát dolgozott. Azóta munkanélküli.

TANULMÁNYOK

JÖVEDELMEIK ÉS AZOK FELHASZNÁLÁSA:

Hajni: gyermeknevelési támogatás 19 950 Ft, családi pótlék 21 300 Ft, gyermekvédelmi támogatás 13 800 Ft

Zsolt: aktív korúak rendszeres szociális támogatása 15 260 Ft

Összesen: 70 310 Ft, 5 fő, 14 062 Ft/fő

Jövedelem-kiegészítés: Művelik a házhoz tartozó kiskertetet, Zsolt jár napszámba (ennek bérét viszont nem adja haza, mert ő is gazdálkodni szeretne, mint az apja, lovakat akar venni). A gyerekek miatt Hajni nem tud napszámba menni, de a szomszéd idős nénik rendszeresen hívják segíteni a házimunkában. Ezért nem pénzt adnak, hanem élelmiszert (lásd később).

Napi kiadások: Napi 2 l tej, mert a gyerekek szeretik. Nyáron van zöldség, gyümölcs, nem kell annyi tej. Az áhított tejkrémes szeletet Hajni legfeljebb egy héten egyszer tudja megvenni. Inkább süt, de már az is sokba kerül. A szülinapi tortát mindig megsüti. A nagymamától is kapnak kicsi édességet a gyerekek.

Ruha: Mindig, amire szükség van. Most mind a három gyereknek szandál kellett, de nem tudta mindnek megvenni, mert a középsőnek betét kell, és a betétes szandál 6-7 ezer forint lett volna. Úgyhogy a középső gyerek most vagy mezítláb jár, vagy vékony cipőben, amibe Hajni beleteszi a betétet. A felnőttek maguknak nem vesznek, csak kapnak ruhát.

Építkezés: 1997-ben kezdtek építkezni szociálpolitikai kedvezménnyel. A harmadik gyermek már útban volt. 1999-ben kapták meg a lakhatási engedélyt. 2,5 szoba komfortos ház, a fürdőszobának csak a helye volt meg az átadásakor. Sokat dolgoztak rajta ők is. A ház átadásának évében Hajni megszakította a gyest, visszament dolgozni, és így kapott 300 000 Ft végkielégítést, abból fejezték be az építkezést. A fűtést még nem tudták teljesen megoldani, vaskályhák vannak 3 helyiségben. Bekeríteni nem tudták. Korábban volt tormájuk, akkor még jobban álltak, a kerítéshez az anyagot megvették, de a „megcsináltatást” nem tudják kifizetni. Tudtak annak idején mosógépet venni, de a tv fekete-fehér, és százéves a hűtő, villanybojler van, de igyekeznek vele spórolni, mert sokba kerül az áram.

Fűtés: A felnőttek a télen fáztak, de a gyerekeknél mindig meleg volt. Olyan nagy volt a hó az idén, hogy nem tudtak kimenni az erdőre fáért. Most Hajni vett fát, 15 ezer forintért, felvágta, most rakják be a gyerekekkel.

A *bútor* még hiányos, a gyerekeknek van ágyuk, asztaluk, más nincs. Az ő szobájukban is csak a szekrénysor van, az ágy és a tv, az üres szobát lomtárnak használják.

Gyógyszer: Erre mindig jutott. Ezt is az Úrnak köszöni Hajni. Ugyanis a gyerekek nem voltak annyira betegek, hogy komoly gyógyszerek kellett volna. „Ezért kell úgy ennie a gyerekeknek. Nyáron igyekszünk betankolni a vitamint.”

Könyvek a gyerekeknek: Szokott venni a gyerekeknek az óvodában, részletre.

Az idén nem tudta megvenni a nagyobbik fiúnak a kötelező olvas-

mányokat, csak kölcsönkérte őket. Délután csendes pihenőnél olvas a gyerekeknek. Könyvtárba jár.

Eljárni szórakozni, társaságba: A hittestvérekkel beszélget néha, de komoly barátja nincs.

Nem is kíváncsiak a többiek, hogy mi van vele. „Megkérdezik, hogy vagyok, de a választ meg sem várják, már mennek is.” Magyarázza a pozitív gondolkodás előnyeit: „Nem mindegy, hogy az ember egy fél pohár italtra azt mondja-e, hogy félig üres, vagy félig tele van.”

Nyáralás, kirándulás: Most is 6000 Ft lenne a nagyobbik fiúnak az iskolai kirándulás, de még ha ki is tudná fizetni, nem tud megfelelő ruhát adni a gyerekekre.

Holnapi menetrend: Reggel ¼ 5-re kimegy leszedni a szomszéd ajánlotta meggyet. Hazamegy, mire a férjének reggelit kell csinálni. Azután kelnek a gyerekek. Van lovuk, más jószáguk nincs, azt abrakolni kell. Ha van valami munka a környéken, elmegy, ha nincs, otthon végzi a házimunkát.

TÁRSAS TÁMOGATÓ RENDSZER:

Most cseresznyét tett el. Nekik nincs gyümölcsfájuk, a szomszédok fájáról szedte le felesben. Meggyet is csak így tud szerezni, megvenni nem tudná, 150 Ft kilója. A házat a régi telekre építették, így viszont eltűnt a konyhakertjük, most felásott egy részt, tett bele karalábét, szárazbabot, paradicsomot – nem kellett venni palántát, mert a szomszédoktól és az anyósától kapott. Olyan sok paradicsompalántát kapott, hogy tovább is tudott adni. Csak dughagymát vett.

A környéken lakók szólnak, ha van valami munka. A szemben lakó néni például tojást ad a segítésért, így tojást nem is kell vennie. Azt csinál a férjének reggelire, Zsolt hatot is megeszik, az sok pénz lenne. Arrább is lakik egy néni, ha valami munka van, Zsoltot vagy őt hívja.

„Mi nem iszunk, nem dohányzunk. Ha az uram elmegy disznót fogni, úgy szokás, hogy italt adnak, de az neki nem kell. Akkor valami mást adnak, a múltkor például egy kis kakast adtak.” Anyósához is mennek segíteni, akkor is kapnak, ami nekik nincs. „Nehéz, de minden megvan.”

Az intézetről: Hálás az intézetieknek. Akkor borzasztó volt, mert akkor nem volt senkije. Most már saját családja van. Kérdezték, hogy miért vállalja a harmadik gyereket. „De ha adja az Úr...”

Nem érzi magát szegénynek, nem érzi, hogy változott volna az élete. Ha a férje elmenne dolgozni, akkor könnyebb lenne. *Nem akar?* Akaratos a férje. Meg nem látja be, hogy ha a gyerekek kell valami, azt meg kell venni.

SEGÍTSÉG A POLGÁRMESTERI HIVATALTÓL:

Sosem kért segítyt. A gyermekvédelmi támogatáshoz a papírt az óvodától kapták. Kiírták az óvodában, hogy lehet kérvényezni a térítési díj csökkentését, azután adták a gyermekvédelmi támogatást, és abból vonják a térítési díjat. Akkor még csak egy gyerek járt. Sok volt a térítési díj, mert nem volt 3 gyerekük. Most is látja, hogy másnak is sok, akinek csak 2 gyereke van. Most már viszi mind a két gyereket az óvodába, mert ott kapnak meleg ételt, és ő nem mindig tud főzni. Itt vagy ott mindig akad egy kis munka, a férje meg napszámokban van. Magának nem

TANULMÁNYOK

főzne, de a gyerekek kapjanak meleg ételt. Ha a gyerekek iskolában, óvodában vannak, akkor csak este főz, legtöbbször egytálételt. Most, nyáron, amikor a gyerekek itthon vannak, „vigyázni kell, hogy nekik legyen melegétel”. Tegnap savanyú krumplilevest főzött „minden nélkül”. Van még diója, mert az egyik szomszédnak segített felszedni, így van minden évben egy zsák dió. Úgyhogy volt diós laska. *Honnan tud ennyi mindent főzni?* Magától tanulta.

Nem jutott eszébe, hogy kérjen segílyt? Nem a kérdésre válaszol. Azt magyarázza, hogy ha elmenne a férje dolgozni, akkor a bejövő 100 000 Ft-ból jobban ki tudná fizetni a számlákat, mert az okoz gondot.

Hivatalos ügyek: Ő intézi. Változóak a tapasztalatai. Van, hogy az emberek úgy viselkednek, mintha ő egy senki lenne, mert az ott ülő hivatalnok könyvelői szakmát végzett.

Iskola-óvoda: A kicsi nem szeret óvodába járni, nem tudták vele megszerettetni. „Mindegyik gyerek más.”

Családsegítő: Csak ismeri. Ide jár a családsegítő a szomszédokhoz (ahol beszélgettünk). „Vannak, akik tényleg borzasztó körülmények között élnek, de főleg cigányok. De a szülők is tehetnek róla, mert isznak, dohányoznak, abból kijönne egy kenyér vagy doboz vaj.” Ő egy darab paradicsomot két kenyérre tesz: vékony szeletekre vágja, úgy teszi a gyerekeknek a kenyérre.

Hogyan emlékezik vissza a nevelőotthonra? Sokat köszönhet a nevelőknek, akik úgy szerették, mint a szülők. Azokat nem szerette, akik szigorúak voltak, mert sokat „kapott” igazságtalanul. Jó kislány volt. Sosem csinált rosszat, nem lopott. Sok rossz élménye volt, de igyekszik a „jót kivenni belőle”. Volt egy tanárnő, akihez ki is járt, annak sokat köszönhet.

Igyekszik a gyerekeinek megadni, amit ő nem kapott meg. Sokat játszik a gyerekekkel.

Jövő: Sok minden kellene, de nem érzi a nagy hiányt, „csak ami szükséges, az legyen meg”.

Hajninak sokféle „tőkéje” van, sokféle, valójában az összes lehetséges forrást és túlélési stratégiát tudja használni. Csak felsorolásszerűen:

- a korábbi bőségesebb évekből életük tárgyi feltételrendszere rendelkezésre áll;
- szinte minden lehetséges szociális ellátást és támogatást megkapnak;
- Zsolt rendszeresen jár napszámba, tiszteletre méltó munkakultúrát hozott gazdálkodó családjából;
- Hajni is komoly háztartás-gazdálkodási és munkakultúrával rendelkezik, aminek alapjait (és főleg a tanuláshoz szükséges készségeket) intézeti évei alatt sajátította el; az összes takarékosági stratégiát ismeri: minden nap főz; télre befőttet tesz el; nyáron megveszi, felvágja és elrakja a fát; a háztartásvezetésben prioritásai vannak, racionálisan gazdálkodik;
 - a családi, szomszédági és egyházközségi kapcsolatrendszerek támogatják őket, mert nekik is van mit adniuk, és megbízhatóak (a bizalom is tőke);
 - vannak információik, amiket ki tudnak használni (Hajni például visszament dolgozni, hogy megkapja a végkielégítést);

- tőkeként vehetjük számba Hajni mély vallásosságát is, ami lehetővé teszi a kétségbeesés elkerülését a legszigorúbb önmegtartóztatás viszonyai között.

Az eset azért is érdekes, mert amikor a települések szakemberei a szorgalmat, igyekvést, takarékossgot, beosztást, józanságot kérik számon a rászorulókon, akkor az ilyen családok lebegnek a szemük előtt. Közben viszont elfelejtkeznek arról, hogy milyen sokféle tőke kell ahhoz, hogy valaki a kevésből is eleget csináljon. És arról sem szabad elfelejtkeznünk, hogy egy adott szomszédsági és családi közösség hány ilyen családot tud eltartani.

A szegények többsége nem rendelkezik ilyesfajta tőkékkel, vagy sokkal kevesebbel rendelkezik.⁶ Emiatt sokkal kiszolgáltatottabbak a hiánynak és a bizonytalanságnak. Életmódjuk és mentalitásuk alkotóelemei egyrészt a sajátos viszonyok közötti túlélést szolgálják. Például a rövid időtávban gondolkodás és az alkohol a bizonytalanságból következő szorongást csökkenti. Az oly sokszor a szegények felelőtlenségének bizonyítására hozott érv a „nagykanál ünnepéről”, amikor a „segélyosztáskor minden van, csoki és kóla és chips a gyerekeknek, még akkor is, ha másnap nem lesz mit enni”, azt fejezi ki, hogy a hétköznapok monoton szűkösségét meg kell szakítaniuk az ünnep pillanatainak.⁷ A napszámok réteg alján elhelyezkedők esetében az ünnep rövid pillanatai annak belátását is tükrözik, hogy az éhezést úgysem lehet elkerülni. Ilyen helyzetben pedig a takarékoság nem racionális viselkedés.

Másrészt ez a mentalitás – a mindennapok szűkös idejébe való belekapadás – a szocializációs tapasztalatok következménye. Nehéz például a stabil munkaviszony szükségességéről és előnyeiről beszélni ott, ahol már felnőtt egy olyan nemzedék, amelynek a szülei sem rendelkeztek ilyennel. Ugyanígy nem egyezik a kérdezettek tapasztalati háttérével, ha az időskori nyugdíjas lét biztonságáról beszélünk, hiszen nem, vagy csak elvétve található körökben nyugdíjas korú. És nem sok haszonnal jár a „kevés gyermek – kevés gond” filozófiát hangoztatni ott, ahol a család stabil jövedelmei a gyermekek után járó ellátásokból állnak, az átmeneti segélyek elosztásánál nyilvánvalóan első szempont, hogy hány gyereke van a családnak, és hogy milyen problémákkal küszködnek, miközben a „csak” kétgyerekes, szegény családok nem kapnak például napközidíj-kedvezményt, és reményük sincs arra, hogy szociálpolitikai kedvezményrel házat építhetnek. És az sem lényegtelen, hogy a szegényeknek évezredes tapasztalataik vannak arról: hány eleven gyermek, illetve mekkora családnagyság kell ahhoz, hogy a legmostohább körülmények között is túléljen a család. A gyermek nemcsak a szociális ellátások miatt jelent megélhetési forrást, hanem azért is, mert valamilyen mértékben mindig munkaerő is. A vizsgált településeken megjelent a gyermekmunka. Ha a legszegényebb családokban a felnőttek munkaerejét nem is tud-

⁶ A rendelkezésre álló és megszerezhető tőkék felmérése a szociális munkások tevékenységében a hatékony gyakorlat alapfeltétele lenne.

⁷ Erről részletesen szól Kozma Judit következő tanulmánya: A szegénység pszichológiai vonatkozásai. *Esély*, 2003, 2. sz., 15–30. o.

ják eladni, de el tudják adni – igaz, sokkal olcsóbban – a gyerekekét. Az iskolából való lemorzsolódás oka – a gyermekvédelmi felelősök megfigyelése szerint – gyakran egyszerűen az, hogy a napszámos családok kénytelenek már a 10 éves kor körüli fiaikat a munkába küldeni. A 10 éves kor körüli lányok munkaerejére szintén szükség van. Ha az anyák el tudnak menni napszámba, ilyenkor ők vigyáznak a kisebbekre. A túlélés kényszere nagyon szigorú forráskezelési technikákat követel.

A napszámos réteg „felülről” és „alulról” egyaránt nyitott. Egyrészt a napszámos létbe való lesüllyedés veszélye a települések kisbirtokos termelőit is veszélyezteti. Nincsenek tartalékaik, így képtelenek ellensúlyozni a mezőgazdasági termelés hullámvászásából adódó problémákat. Kiszolgáltatottak a felvásárlókkal szemben, annyira kell eladniuk a terményt, amennyit adnak érte, nincsenek alkupozícióban. Két évvel ezelőtt a vizsgált településeken a gazdák egy részének például elvitte a termését a belvíz, sokan máig nyögik a következményeit. E családok egy részét már csak egy hajszál választja el a napszámos létbe süllyedéstől. Ugyanígy lecsúszottak a városokból menekülők.

Másrészt a napszámosok egy része – segítséggel – fel tud kapaszkodni a kisbirtokos termelők közé, ők azok, akik a szociális földprogramokból képesek voltak megfelelő jövedelemre szert tenni. Ők azok a szerencsések, akik rendelkeznek az ehhez megfelelő munkakultúrával és kapcsolatokkal. Ebbe a csoportba tartozik az 1. esetleírásban szereplő házaspár is, akik nyilvánvalóan rendelkeznek olyan tőkékkel, amelyek lehetővé teszik a kistulajdonosi létbe való felemelkedést.

A napszámosok közül azok vannak a legjobb helyzetben, akik csak néhány éve váltak munkanélkülivé vagy kerültek rokkantnyugdíjba, és még az inaktívvá válás előtt képesek voltak megteremteni a megfelelő életfeltételeket. A napszámból ugyanis legföljebb csak a mindennapi bevétel jön ki, nagyobb beruházásra nem jut. Úgyhogy az albérletben lakóknak reményük sincs arra, hogy önerőből saját otthonhoz tudjanak jutni.

A napszámos réteg „lefelé” is nyitott, lehet még lejjebb csúszni, a „lét alatti lét” páriái közé. A 2. esetleírás azt példázza, hogy miképp halmozódnak az esélytelenségek, ahogy lefelé haladunk a napszámos csoport rétegeiben.

2. esetleírás: Gyöngyi

Az esetben szereplő klienst a velük készített interjúban többször említették a település szociális szakemberei, ezért választottuk ki interjúalanyunk. A szakemberek véleménye szerint a település szegényei közül egyike a legnehezebb helyzetben lévőeknek. Négy gyermeke van, nagyon alacsony jövedelemből élnek, időnként rákényszerül a kamatos kölcsönre, ami miatt reménytelen helyzetbe kerül. A családsegítő szolgálat szociális munkásai már nem merik odaadni neki a gyermekvédelmi támogatást, mert elveszik tőle az uzsorások. Ezért a családgondozó kezeli a pénzt. Komolyan gondolkodnak a gyerekek intézeti elhelyezésén. Télen

Gyöngyi a szeméttelapról összeszedett műanyagzacskókkal fűtött, mert megfagytak volna. Meleg nem volt, de a gyerekek olyan bűdösek voltak a füsttől, hogy az óvodában, iskolában kiközösítették őket. A családsegítő ekkor, az iskola és az óvoda jelzésére kereste fel a családot. Gyöngyi egy darabig próbált ködösíteni („Minden rendben lesz, megcsinálom.”), de aztán összeomlott, és elmondta a helyzetet: hatalmas kamatos pénztartozása gyűlt össze, a férje börtönben van, de így jobb, mert egyébként, ha itthon van, elviszi a gyerekek szája elől a kicsi jövedelmet a kocsmába. Mint az interjúból kiderült, azért próbált titkolózni, mert a családban volt már gyerek intézetben, és rettegett attól, hogy elveszítheti a gyerekeit. Ahogy a vele készített interjúban elmondta, semmi egyebe nem maradt már, csak a gyerekek.

A beszélgetés előtti napon igazságügyi orvosszakértői vizsgálaton volt, elmondása szerint azért, hogy megállapítsák, képes-e a gyerekeit nevelni. Ez nem volt igaz. Az orvosszakértői vizsgálatra azért került sor, mert Gyöngyinek bírósági ügye van. A bírósági ügy, melyben több tárgyalás volt már, a „szocpol-lakás” miatt folyik, amelyben Gyöngyi és gyerekei laknak. A környék legtöbb szociálpolitikai kedvezménnyel épült házához hasonlóan Gyöngyié is úgy épült, hogy nem volt hozzá semmiféle saját erő. Az ilyen helyzeteket rendszerint úgy oldották meg, hogy a vállalkozó jelentkezett a feladatra, kölcsönkértek építőanyagot, aminek az árát azután némi kamattal a felvett pénzből visszafizették. Nos, ez még nem lett volna baj, a házak egy része így is felépült úgy-ahogy, de a Gyöngyivel üzletelő vállalkozó feketén épített, a házból csak a falak állnak, és be van fedve, az ablakokon és az ajtón fólia, így lakhatási engedélyt nem kaphatnak, a pénz pedig már elfogyott, nincs miből a házat befejezni. A falak már repedeznek, mert nincs alap, és mindent kispóroltak belőle, amit csak lehetett., Miután Gyöngyi felvette a bankban a pénzt (2,2 millió forintot), a vállalkozó az autóban elvette tőle. Nemrég a vállalkozó egy gázrobbanásban meghalt. A pénzt viszont az ügyfeleitől perli a bíróság. Kérdeztem Gyöngyit (aki nyilvánvalóan értelmi fogyatékos és hallássérült), hogy volt-e ügyvédje a tárgyaláson. Nem értette, mi az. Kérdeztem, a tárgyalás előtt odament-e valaki hozzá beszélni az ügyről. Nemmel válaszolt. Egyedül állt a bíróság előtt (amúgy 17 másik vádlottárral együtt), miközben csak annyit értett az ügyből, hogy vissza kellene fizetnie a 2,2 millió forintot. Az igazságügyi orvosszakértő nyilván az értelmi fogyatékoságának fokát próbálta megállapítani.

Az interjú során nehéz volt vele beszélni, mert a hallássérültsége, az idegállapota és az értelmi sérültsége miatt általában monologizál, s igyekszik kikerülni, hogy kérdést kapjon. Ennek ellenére, ha kellő nyomtatékkal kérdeztem, megértette, hogy mire vagyok kíváncsi. Hallásgyengesége mellett asztmás is, az interjú alatt végig kapkodta a levegőt.

Az idősothton helyiségében beszélgettünk, mert amikor kint voltunk náluk az interjú időpontját megbeszélni, a gyerekek állandóan szaladgáltak körülötte, figyelni sem tudott, nem hagyott szóhoz jutni, folyamatosan beszélt.

A ház egyébként egy elképesztően mocskos hodály. Három nagy szoba van, a konyhának és a fürdőszobának csak a helye van meg, víz nincs bent. Az első szobát láthatóan nem lakják, bútor sincs benne, a koszos

TANULMÁNYOK

rongyok között egy nagy tál volt ott, tele disznótüdővel, amit Gyöngyi egy disznóvágásról hozott el hitelbe. A bűz leírhatatlan volt. A másik első szobában csak egy ócska sezlon állt. Az előtt feküdt a földön Sándor, Gyöngyi férje, ajult részegen. Valamennyien a hátsó szobát lakják. Az egyik gyerek hangosan kiabált ki a hátsó szobából, hogy nézzem meg, milyen kosz van. Nyilván ez valamiféle megkésett válasz volt a hivatal korábbi látogatásaira. A másik gyerek, Dávid állandóan az anyja mellett volt, hangosan kiabált, rángatta. Gyöngyi láthatóan nem tudott vele mit kezdeni, hol fölkapta, hol letette, hogy azután ismét fölvegye, ami a gyerek súlyát és Gyöngyi nyilvánvaló alultápláltságát tekintve, nem volt könnyű feladat.

HÁZTARTÁS/CSALÁD:

A háztartásban összesen 9 fő él:

Gyöngyi, háztartásfő, 39 éves, házas, de jórészt különváltan él a házastársától, Sándortól. 6 kiegészítő iskolai osztályt végzett, gyakorlatilag írástudatlan, gyermeknevelési támogatáson van.

Sándor, Gyöngyi férje 40 éves, munkanélküli, 8 osztályt végzett, nagyrészt különváltan élnek.

Natasa, Gyöngyi előző kapcsolatából született 22 éves lánya, aki házas Bélával, 16 évesen maradt ki az általános iskola 6. osztályából, gyermekgondozási segélyen van.

Kinga 18 éves, egyedülálló, 16 évesen maradt ki a kiegészítő iskola 6. osztályából, munkanélküli.

Sándor 8 éves, 1. osztályos a kiegészítő iskolában, újra fogja járni az 1. osztályt.

Dávid 5 éves, óvodás.

Béla Natasa férje, 23 éves, 8 osztályt végzett, munkanélküli, ellátást nem kap.

Béla, Natasa és Béla gyermeke, 3 éves.

Arnold, Natasa és Béla gyermeke, 8 hónapos.

CSALÁD- ÉS FOGLALKOZÁSTÖRTÉNET:

Gyöngyiék nyolcan voltak testvérek, a nagyapja muzsikus volt, magyar cigányok, ugyanitt laktak gyermekkorában is. Nagyon szegények voltak, a helyi cigánytelepen laktak putriban. A szülei a faluba jártak dolgozni, tapasztani (vályogvetők voltak), és úgy „hoztak ételt”. Voltak csordások, apja dolgozott a vasútnál is. Egy gyerek Gyöngyi testvérei közül fogytékosan született, intézetben nevelkedett. Gyöngyi szülei analfabéták voltak. Gyöngyi gyakran volt beteg gyermekkorában, két fiatalabb testvére szívbeteg volt, fiatalon meghalt. A szülők 58-59 éves korukban haltak meg. Idősebb bátyja a börtönben cukorbetegséget kapott, nyugdíjas, házhoz kötött. Az élő testvéreknek csak három-három gyerekük van.

Sándorral akkor házasodtak össze, amikor Gyöngyi egy másik embertől volt terhes Natasával. Gyöngyi egy oláh („sátoros”) cigánycsalád férfitagjának volt az élettársa Hajdúhadházon. Az anyósa nem tűrte őt, úgyhogy szakított az élettársával. Sándor vállalta Natasát. Natasa iskolakerülés miatt egy ideig intézeti gondozott volt.

Gyöngyinek sosem volt munkaviszonya, csak a gyermekgondozási se-

gélyből, illetve a gyermeknevelési támogatásból élt, amit még két hónapig, a legkisebb gyermek 8 éves koráig kap.

Sándor is nagycsaládból származott, szülei már nem élnek. 1991–92-ig Budapesten dolgozott, kéthetenként jött haza. Akkoriban még jól éltek, Sándor a fizetését hazaadta. 1992 óta munkanélküli, napszámoként dolgozik. Az elmúlt években egyre mélyebben süllyedt az alkoholizmusba. Mostanában ritkán van otthon, hónapokig Budapesten tartózkodik hajléktalanoként. Ott egy fóliasátorban laknak a testvérével és más hajléktalanokkal, vasgyűjtéssel szerzik meg az italtra valót.

Natasa a két gyerekkel van otthon gyermekgondozási segélyen, munkaviszonya sosem volt.

Béla munkanélküli, 2-3 hónapos munkán dolgozott egy vállalatnál, de részeges volt, úgyhogy elbocsátották. Regisztrált munkanélküli, most jár le az 1 éves regisztrációja, rövidesen megkapja az aktív korúak rendszeres szociális támogatását.

JÖVEDELMEIK ÉS AZOK FELHASZNÁLÁSA:

Gyöngyi: gyermeknevelési támogatás 19 950 Ft, családi pótlék 13 000 Ft, gyermekvédelmi támogatás 13 800 Ft.

Natasa: gyermekgondozási segély 19 950 Ft, családi pótlék 11 200 Ft, gyermekvédelmi támogatás 9200 Ft.

Kinga nem dolgozik, az anyja tartja el.

Sándor nem ad haza pénzt, csak ha otthon van, a napszámból esetleg vesz valamit a gyerekeknek.

Béla napszámba jár, de jövedelmet ő sem hoz, mert alkoholista és erős dohányos.

Gyöngyiék biztos jövedelme tehát 46 750 Ft, ami négy fő között oszlik meg, ha külön háztartásnak vesszük Natasa családját, ahol 11 687 Ft jut egy főre. Natasaék biztos jövedelme 40 350 Ft, négy főre, ami 10 087 Ft/fő.

Semmire sem jut elegendő. Súlyosan nélkülöznek. A gyerekeknek sem jut elegendő élelmiszerre, ruhára (Gyöngyi a fia szétszakadt cipőjét is papuccsá vágta szét, mert nem tudott neki másik cipőt venni). Télen a gyerekek betegsége idején sem jutott gyógyszerre. Dávidot decemberben rohammentővel kellett a kórházba szállítani, gennyes tüdő- és mellhártyagyulladás miatt. Amikor a két családanya már nem bírja a gyerekek éhes rimánkodását, „kamatos pénzt” vesz fel, aminek a dupláját kell visszaadniuk, ha megkapják a következő havi szociális járandóságukat, így már a hónap elején sincs pénzüik. Gyöngyi most segítséggel kiszállt ebből az ördögi körből (a cigány kisebbségi önkormányzat vezetője megfenyegette az uzsorást, hogy feljelenti, így az elengedte a tartozást, aminek egyébként Gyöngyi már a sokszorosát fizette vissza), de Natasának 140 000 Ft tartozása van.

Nyáron valamivel jobb, mert akkor Gyöngyi el tud menni napszámba, de – mivel az alultápláltság és az egyébként is rossz egészségi állapota miatt – egyre kevésbé tud dolgozni, félő, hogy nem talál munkát. A két nagyobb lány nem segít ebben, mert Natasa maga is alultáplált, rossz egészségi állapotban van, és már várja a harmadik gyereket. Kinga bírná, de Gyöngyi elmondása szerint lusta, sőt időnként a boltban adósságot

TANULMÁNYOK

csinál az anyjának, mert jó ruhákat szeretne. Gyöngyi a kicsi jövedelmet még a konyhakert megművelésével tudja kiegészíteni.

TÁRSAS TÁMOGATÓ RENDSZER:

Sem a tágabb család, sem a szomszédság támogatására nem számíthatnak, mivel Gyöngyi családjának még élő tagjai maguk is nélkülöznek, a szomszédoktól származó segítség pedig reciprocitáson („ma nekem, holnap neked”) alapulna, de nincs mit adnia.

KAPCSOLAT A SZOCIÁLIS SZOLGÁLATOKKAL:

A gyermekvédelmi támogatást nem kapják kézhez, abból a hivatal a gyerekek napközijét fizeti be, vagy bevásárol, a gyógyszert, a tűzifát veszi meg, ahogy a néha kapott rendkívüli segélyből is (évente maximum négyszer lehet a településen rendkívüli segélyt kapni, az is legfeljebb 4000 Ft).

HELYZETÉRTÉKELÉS ÉS VÁGYAK:

Mikor megkérdeztem Gyöngyit, hogy az utóbbi időben jobb-e vagy rosszabb a helyzetük, mint korábban, minden hezitálás nélkül azt válaszolta, hogy jobb, mert felépült a házuk, és korábban egy kidőlt falú putriban laktak. Ez a legjobb dolog, ami életében vele történt. A következő jó dolog az lenne, ha sikerülne leszázalékoltatnia magát. Ez eddig nem sikerült, csak „40 százalékot kapott”.

Az esetben a legnehezebb helyzetű családok egyikét látjuk, a napszámos réteg legalsóit, akiket már csak egy paraszthajszál (Gyöngyi esetében esetleg a bírói ítélet, illetve a gyermeknevelési támogatás elvesztése) választ el az ennél is lejjebb lévőktől, a „lét alatti létben” tengődőktől. Most is csak felsorolásszerűen nézzük meg az esélytelenségek halmozódását az esetleírás szereplőinél:

- biztos egy főre eső jövedelmük mindössze 10 000 forint körül van a szociális ellátásokból, de még annak egy része sem jelenik meg pénzbevételeként a háztartásban (ezt a kedvezményezettek általában úgy ítélik meg, hogy elvették tőlük a segélyt);
- a napszámából kevéssé számíthatnak kiegészítésre,
 - mert egyrészt a családot ellátó Gyöngyi az egészségi állapota miatt egyre kevésbé képes dolgozni,
 - másrészt a férfiak keresményüket nem a család ellátására, hanem alkoholra költik;
- ha a férfiak munkája a családi bevételt gyarapítaná, akkor sem lenne sokkal fényesebb a helyzet, de a gyerekeket nem veszélyeztetnék oly mértékben az éhezés, a részeg szülő dühkitörései és az egy szobában elszívott, töméntelen legolcsóbb cigaretta bűze,
- ami nyilvánvalóan egyik oka a gyerekek gyakori légzőszervi (főleg asztmás) megbetegedésének.
- A család fiatal nőtagjai közül az egyik rossz egészségi állapottal küszködik, korán szült, 22 évesen már a harmadik gyereket várja, a másik meg nem hajlandó dolgozni, élösködik.

- A család tagjainak egy része értelmi fogyatékos, másik része 16 évesen a nyolcadik osztály elvégzése nélkül hagyta el az iskolát.
- A társas támogató rendszerre nem számíthatnak, mivel tágabb családjuk tagjai is nélkülöznek, a szomszédok bizalmára sem építhetnek, mert „hitelképtelenek”.

Az eseteleírásból az is kiderül, hogy a szegények sajátos kizsákmányozási módjai is a legszegényebbeket veszélyeztetik leginkább. Nem az eseteleírásban szereplő kérdezett mondta el egyedül, hogy a kamatos pénzt akkor veszik fel, amikor már nem bírják a gyerekek éhes sírását, vagy akkor is meg akarják venni a beteg gyereknek a gyógyszert, ha egyáltalán nincs rá pénzük, és az önkormányzati szociális irodából is hiába kérnek, mert már „kimerítették a keretet”. A szociális ügyintézők a legkézségesebben a gyerekek gyógyszerére, szemüvegére, kezeltetésére adnak gyorssegélyt, ami azonnali pénzt jelent, de nagy valószínűséggel időnként akkor is hivatkoznak a rászorulókat a gyerek szükségére, amikor ételre kell a pénz.⁸ Ugyanígy a szociálpolitikai kedvezményekkel épült házzal kapcsolatos visszaélések is a legszegényebbeket fenyegetik, hiszen semmi más módjuk nincs jobb lakáshoz jutni, csak a nem egyenes út. A „vállalkozók” pedig csak úgy dolgoznak, ha „megéri nekik”, ami esetünkben azt jelenti, hogy nem teszik az épületbe azt, amit be kéne tenni. Ezért történt meg nem egy esetben, hogy a felépített ház az átadás után nem sokkal összedőlt.

A legszegényebbek esetében előfordul a piti bűnelkövetés más formája is. Ellopják a biciklit vagy a szánkót, amit éppen őrizetlenül találnak. Sokszor gyerekek lopnak a nélkülöző családnak. Az egyik település iskolájába például szinte minden évben betörnek, valószínűleg gyerekek. Elvitték a fagyasztott húst a hűtőből, az öreg mosógépet. A piti bűnelkövetést a helyi társadalom sajátosan tolerálja. Az elkövetőket jól ismerik, és időnként az ellopott javakat is meglátják. A közbiztonságot ennek ellenére kiválóan tartják, mind a rendőrség, mind pedig a közvélemény. A piti bűnelkövetés leggyakoribb áldozatai ugyanis maguk is szegények. Az egyik interjúalanyunk, aki mozgássérült és félig vak testvérrel él, maga is látássérült és értelmi fogyatékos, azt mesélte, hogy tavaly a nagy télben a környék megfagyástól rettegő családjai lebontották a fakerítésüket, ellopták a fakaput, még a nyárra félretett babkarókat is elvitték. Az ÁNTSZ hívta fel a családsegítő szolgálat figyelmét, hogy a testvérpár segítségre szorul, mert a megfagyástól kell őket megmenteni. Ennek a testvérpárnak a még mozgásképes tagja mondta el, hogy már a kiskertet sem műveli meg, mert „*Minek? Úgyis ellopják.*”

Ahogy haladunk a szegénység lépcsőfokain lefelé, úgy halmozódnak az esélytelenségek: az iskolai karrier töreése, a betegség, a fogyatékos, a rövid élettartam. És a nélkülözések további nélkülözésekhez vezetnek: a fogyatékos csökkenti a szomszédok szolidaritását és az önvédelem

⁸ Vagy esetleg másra, mert arról is szólnak történetek, hogy a gyorssegély felvétele után „kiszoláriumozva” vagy „kiondolálva” találkoztak a szociális előadók a kérelmezővel. De ez már a helyi szociális mitológia tárgykörébe tartozik, amiről a zárótanulmány más fejezeteiben írtunk.

képességét, így nem lehet megvédeni az oly szükséges konyhakertet a tolvajoktól; a rászoruló nem tudja igénybe venni a nagyon szükséges kórházi kezelést, mert nincs hálóinge, papucs, tisztálkodási szere; a tehetséges gyermek lemorzsolódik a tehetséggondozó iskolából, mert nem tudja a család megvenni a felszerelést, és képtelen kéthetenként tiszta ágyneműt adni neki; a kétségbeesés és a napi robot monotóniája vagy az alkoholizmusba, vagy a súlyos depresszióba vezet, ami egyenesen visszafelé az öngyilkossághoz. Az interjúk során megdöbbenve tapasztaltuk, hogy az általunk vizsgált családokban milyen gyakori az öngyilkosság, a 46 kérdezett családjában öt esetben fordult elő halmozottan a felmenők és a testvérek halálának okaként (egyébként ugyanilyen gyakori volt a baleset is).

Az eddigiekben csak elvétve utaltunk a cigány és nem cigány kérdezettek közötti különbségekre. Tettük ezt azért, mert a cigány és nem cigány napszámos családok között kevesebb a különbség, mint az azonoság. Az általunk kérdezett szegény csoport többsége cigány származású, ami nem azt jelenti, hogy az adott településeken a mély szegénységben élők többsége cigány. A mintavétel nem volt reprezentatív, de nem is volt a kutatás célja a reprezentatív mintaválasztás, mivel inkább a belső viszonyokat akartuk megismerni, és a fenomenológiai módszerrel dolgoztunk. Ennek ellenére szimptomatikus, hogy a kérdezettjeink közé bekerült legnehezebb helyzetűek mindegyike cigány. De a cigány származás nem egyértelműen jelzője a legnehezebb helyzetnek, mert a cigánycsaládok jórésze rendelkezik olyan munkakultúrával (ez is a két világháború közötti mintákat követi), ami lehetővé teszi a napszámos viszonyba való beilleszkedést, az önellátásra termelést, továbbá – bár ők is a cigányközösség keretein belül mozognak, de kapcsolódnak a jobbmódúakhoz is – tudják használni a nagycsaládi, szomszédsági és családi közösségek reciprocitáson alapuló támogató rendszerét.

De ezek a tőkék is alá vannak vetve a piaci viszonyoknak. A napszámosok legnagyobb ellensége a munkaerő-piaci túlkínálat, ami – mint már említettük – a fekete munka piacán is megjelent. Ha nincs elég munka, akkor a szűkös szociális ellátások nem biztosítják a túlélést. A fent emlegetett munkakultúrát is csak akkor lehet megszerezni, ha az ember hozzáfér a munkához. A munkaerő fenntartása is csak akkor sikerülhet, ha van elég munka. Ahol nagyobb a konkurencia, és kevesebb a munka, ott nem lehet élni például a fent leírt túlélési stratégiákkal sem. Nincs felkészülés a télre, csak éhezés, amitől a felnőttek olyannyira legyengülnek tavaszra, hogy nemigen kellene a gazdáknak (főleg, ha jobbat is találnak). Sok panaszt hallottunk arról, hogy mennyire rossz a napszámosok fizikai állóképessége: nem tudnak már tíz órát dolgozni egyhuzamban. A „kommenció” sem jár mindenütt, csak ahol nem olyan nagy a konkurencia. Sokszor van hát, hogy a munkás éhesen kezd az első napot, és vagy kibírja estig, amikor vehet ételmezt, vagy nem. A nehéz fizikai munka végzése közben pedig nem lehet megerősödni. A rossz munkásra nem lehet rábízni a szerszámokat, és főleg nem a munkagépeket.

A munkaképesség elvesztésének veszélyére figyelmeztet az is, hogy a mély szegénységben élő családok legelesettebbjeiben sokszor már a csak a nők és a gyerekek kapnak munkát. A férfiak otthon ülnek. Ahogy

egyik interjúalanyunk, egy szociális munkás mondta: „Nagyon sokszor előfordul, hogy az apa marad otthon a gyerekekkel, az anya elmegy dolgozni, akkor is ha már állapotos. Megy és ássa a krumplit, szedi az uborkát, vagy bármi. Miért az anya megy el? A férfiak érdektelenek. A férfinak ez így tökéletes, hogy ő otthon van. A gyerekekkel persze nem foglalkozik, a nagyobb gyerekekre ráhagyja a többit, ő meg elmegy a kocsmába, kártyázik vagy szomszédol. Mi az a „szomszédolás”? Unatkozunk, ne legyünk otthon, üliünk egy szobában huszan-harmincan, jó hűvös van, nézzük a tévét, közben jól elbeszélgetünk. A gyerekek meg ott kint nyugodtan lehetnek, nem foglalkoznak velük egyáltalán. Az a lényeg, hogy ők jól elvannak, nem zavarja őket semmi. Nincs életcéljuk. Ha kérdezed, miért nem mennek dolgozni, akkor azt mondják, hogy nem jár erre olyan autó, amelyik keres ilyen embereket, hogy elmenjünk dolgozni. Hiába mondom, hogy a munka után menni kell, azt keresni kell.” A kollégánövél ellenében nem gondoljuk, hogy a férfiak otthonülésének az érdektelenség lenne az oka. Tapasztalataink szerint a napszámos létnek sajátos „etikettje” van. Valóban arról van szó, hogy ha „nem hívják őket”, ők hiába mennek „munkát koldulni” (saját kifejezésük). Egy idő után feladják, vagy meg sem próbálják, mert látják a többiek példáján, hogy hiába. Amit a kollégánő érdektelenségnek nevez, az szerintünk inkább rezignáció.

Ebből a szempontból is fölértékelődnek a szociális ellátások, amelyeknek ez esetben egyértelműen van szerepük a munkaerő fenntartásában. A mai napszámosok sajátosan modern forrásfelhasználási technikákat alkalmaznak, igyekeznek „több lábon állni”, erre utal a napszám és a szociális ellátások kombinációja. A baj csak ott van, hogy a szociális ellátások jövedelemfenntartó képessége nagyon csekély, a napszám pedig nagyon bizonytalan. A „több lábon állás” ráadásul illegális.

3. Következtetések

A napszámos viszony – amely kétségtelenül a vizsgált települések társadalmának sajátos integrációs viszonya, s az Amartya Sen által leírt⁹ igazságtalan beillesztést jelenti –, a munkásokra nézve rendkívül hátrányos és feltételeiben mélyen egyenlőtlen. Mint láttuk, a napszámos viszonyból „felfelé” nehéz kikerülni, bizonyos feltételek hiánya esetében reménytelen, „lefelé” annál könnyebb. A még tovább csúszáshoz elég, ha a kirekesztettséghez vezető feltételek halmozódnak, például a fő kenyérkereső kiesik (börtönbe megy, vagy alkoholistá válik, vagy megbetegszik), vagy egy rossz év nélkülözéseinek következtében, amit a tartalékok hiányában képtelen ellensúlyozni, annyira elveszíti a munkavégző képességét, hogy már nem kell a gazdáknak, vagy egyszerűen csak kiöregszik a napszámából, „nem hívják már”, és nem tud munkajövedelemre szert tenni.

Azoktól, akik még a fekete munka piacáról is kiszorulnak, megvonja a társadalom az élethez való jogot. A társadalomnak ebben a szegmensében az emberek folyamatosan veszélyeztetettek: az éhség, a legalapvetőbb civilizációs feltételek hiánya, a kezeletlen betegségek és a gyakori

9 Amartya Sen: Kirekesztés és beillesztés. *Esély*, 2003, 2. sz., 3–15. o.

TANULMÁNYOK

fogyatékoság, a társas támogató rendszerek hiánya, sőt a terror a szomszédok részéről és a családban, a szegényeket fenyegető sajátos kizsákmányolási módoknak való kiszolgáltatottság és a devianciák legváltozatosabb formái a legszegényebbek gettóiban a mindennapok velejárói. Ebben a helyzetben legtöbbször az öngondoskodási képességet meg- vagy visszaszerezni önerőből nem lehet, és tekintettel a csoport bővített újratermelődésére, szembe kell néznünk azzal, hogy van a társadalomban egy olyan réteg, amelynek tagjai esetleg sosem tudnak piacképes munkaerővé válni.

Ezt a társadalmi csoportot egyik integrációs ügynökség sem képes elérni: a szociális szolgálatok tehetetlenek a problémák ilyen halmozódásával szemben, és eszközeik teljes mértékben elégtelenek akár a csekély mértékű befolyásolásukra is, ami egyenesen vezet az önfelmentő ideológiákhoz, végső soron pedig az áldozatok vádolásához; az iskolák a súlyos nélkülözés áldozataivá vált gyermekeket nem képesek megfelelően tanítani, ezért számúzik őket a kisegítő iskolákba, ahol felkészületlen tanárok igyekeznek legalább megőrizni őket; ezeket a csoportokat a kisebbségi önkormányzatok és a civil szervezetek is csak legfeljebb némi alamizsnával érik el.

A kép azonban nem lenne teljes, ha legalább néhány bekezdés erejéig nem világítanék rá arra is, hogy a helyi önkormányzatok miért nem képesek a legelesettebbek helyzetén változtatni. A nélkülöző emberek nélkülöző helyi társadalmakban élnek, melyekben valamennyi rétegnek és csoportnak mindennapi tapasztalata a hiány és a bizonytalanság. Vizsgálataink a négy településen sajátos működési mechanizmusokat tártak fel, melyek meghatározzák az egyes társadalmi csoportok beilleszkedését és kirekesztődését. Ezek a mechanizmusok pedig ugyanúgy meghatározzák az önkormányzati szociális ellátásokról döntő és a szociális szolgáltatásokat végző emberek cselekvési terét, mint ahogyan a helyi társadalom elrendeződését is.

A hiány és bizonytalanság következtében az önkormányzatok is túlélési stratégiákat alkalmaznak, és ezek egyáltalában nem különböznek a szegény családok stratégiáitól. Kényszerpályák jönnek létre tehát, melyek minden résztvevő döntési lehetőségeit behatárolják. Mindannyian ugyanabban a helyi társadalomban élnek, ugyanazoknak a viszonyoknak, szabályoknak alávetve, bár ezek a viszonyok természetesen teljesen különböző módon hatnak rájuk.

A helyi ipar hiányában vagy leépülésének következtében a termelés az általunk vizsgált településeken szinte csak a mezőgazdaságra alapozódhat. A mezőgazdaság helyzetéből következik, hogy ez a termelés nem a modern, tőkés termelési viszonyokat alakítja ki, hanem egy lényegesen archaikusabb formát, a *napszámos viszonyt* rekonstruálja. Ez is a hiány következménye, ugyanis a helyi gazdák (akik a termelészövetkezetek felbomlásával, a kárpótlással majd a föld-akkumulációval sikerrel jutottak megfelelő nagyságú földhöz) csak úgy tudnak a nyugati piacokra versenyképesen termelni, ha nagyon olcsón termelnek, ez viszont a fekete munka nélkül nem megy. Egyéb lehetőségek híján ebben a termelési viszonyban az általunk vizsgált négy településből háromban a helyi társadalomnak gyakorlatilag minden tagja részt vesz, a szociális ellátások for-

rásainak „kapuőrei” éppúgy, mint azok kedvezményezettjei, és ez befolyásolja a szociális ellátások és szolgáltatások működését. A negyedik településen ez a viszony nem mindenkire terjed ki, de így is jelentős.

A források szűkösek, körülöttük emiatt harcok alakulnak ki, ami szintén befolyásolja a szociális ellátások és szolgáltatások tevékenységét. Sajátos kultúrát láttunk, melyet a „hiány és bizonytalanság kultúrájának” nevezhetünk. A helyi társadalom fent és lent lévő emberei ugyanazzal a dilemmával szembesülnek: úgy kell felelősséget vállalniuk, hogy közben nincsenek meg ennek a feltételei, és még a feltételek hiányáról sem lehet túl sokat panaszkodni, mert ez ráirányítja a figyelmet a hiányosságokra, sikertelenségekre, ami maga után vonja a feladatok elhanyagolásának vádját. Hogy példát írjunk a „fent” és „lent” ugyanúgy működő dilemmára, nézzük meg az éhező és rongyos gyerekek példáját. A szegények esetében a gyermek jóllétéért nemcsak a szülő felel, hanem a szociális biztonság helyi rendszere is. Ezen belül önálló segély a gyermekvédelmi támogatás. Az önkormányzati tisztviselő viszont nem tud elég pénzt adni a munkanélküli szülőnek arra, hogy eltartsa saját magát és gyermekét. Ugyanakkor – mivel felelősséget visel a gyermek megfelelő fejlődéséért – nem mondhatja, hogy kérem, erre itt nincs pénz, mert nagyon csekély a segélykeret. Ezért – ha minden lehetséges forrást megnyitott, de a gyermek mégis nélkülöz – áthárítja a felelősséget a szülőre, mert azt már mégsem lehet, hogy nem vállalja a felelősséget az általa világra hozott gyerekért (innen jön a sok gyereket vállaló felelőtlen szülők hétköznapi elmélete). Ha ugyanis a hivatal ilyen helyzetben vállalja a gyermek megfelelő fejlődéséért a felelősséget, egyetlen lehetséges lépése marad: elviszi a gyereket az intézetbe, mert ott anyagi téren nem fog nélkülözni. Erről viszont a legtöbbször pontosan tudja, hogy méltánytalanság, ráadásul tiltja a gyermekvédelmi törvény. Közben a szülő is csak egy ideig mutogathatja az üres pénztárcáját (ha van neki egyáltalán), mert amikor már minden lehetőséget kimerített, amit a társadalmi védőháló nyújtott, és már mindent megtett, hogy pénzt szerezzen, és a gyerek még mindig nélkülöz, akkor nem háríthatja vissza a felelősséget a hivatalra, mert akkor ez egyenlő annak beismerésével, hogy képtelen gondoskodni a gyerekről, és akkor elveszíti. Az üres pénztárca és a nélkülöző gyerek túlzott mutogatása – mindkét felelős fél esetében – tehát a hiányokra hívja fel a figyelmet és az elhanyagolás vádjához vezet.

A hiány és a bizonytalanság sokféle következménnyel jár, többek között:

- felértékeli a megszerezhető forrásokat, például a szociális ellátásokat, még akkor is, ha ezek igen csekély értéket képviselnek, és harcokat indukálnak ezek körül;
- leszűkíti a horizontot, vagyis nem teszi lehetővé a hosszú távú tervezést, emiatt a „fentiek” éppúgy, mint a „lentiek” egyik napról a másikra élnek;
- növeli a társadalmi távolságot a „fent” és a „lent” között, ami csökkenti a szolidaritást, vagy inkább leszűkíti a szolidaritás terét,
- egyúttal sajátos lojalitás-konfliktusokat termel, ugyanis a hátrányos helyzetű mezőgazdasági közösségekben nemcsak mély-szegény mezőgazdasági munkások, hanem tönkrement kisbirtokosok is vannak, akik-

nek egy rossz év elviszi a kenyerüket, és akik ugyanolyan pénztelenek lesznek, mint a mély-szegény mezőgazdasági munkások. A szociális források kapuórei, akik a legtöbbször maguk is kistermelők, pedig társadalmilag nyilvánvalóan sokkal közelebb állnak a lecsúszott szűkölködők-höz, mint az előbbi nincstelenekhez. Ebből áll elő a lojalitás-konfliktus.

Zárszó a beavatkozás lehetőségeiről

Tanulmányunk megállapításaiból szervesen következik, hogy a beavatkozási lehetőségek vizsgálatában egyszerre vettük figyelembe a szociálpolitikai és szociális munkás beavatkozás eszköztárát. Azt is szem előtt kell azonban tartanunk, hogy a feltárt problémák hatékony kezelése nemcsak átgondolt szociálpolitikai és szociális munkás eszközöket igényel, hiszen a vizsgált települések helyzetének javítása átgondolt kistérségi fejlesztések nélkül lehetetlen.

A szociálpolitikai beavatkozásoknál nyilvánvalóan azokra az eszközökre gondolunk, amelyekkel lehetővé válik a napszámos lét kiszolgáltatottságának csökkentése, mint amilyen mindenek előtt a fekete munka és az illegális túlélési stratégiák, elsősorban a több jövedelemre támaszkodás „kifehéritése”.

A szociális munkás beavatkozási módok felvázolásánál szemléleti megalapozásként a *közösségi fókuszú szociális munka*¹⁰ nézőpontját találtuk a leginkább reménykeltőnek. E nézőpontból a kirekesztettség lényegének a hatalmi egyenlőtlenséget tekintjük. A hatalom fogalmát viszont – a nemzetközi szociálpolitikai és szociális munkás szakirodalom¹¹ eredményeivel összhangban – a hazai értelmezéseknél szélesebb fogalomnak tekintjük: a társadalom által értéknek tekintett anyagi és szellemi javakhoz, a személyes életpályával és az életkörülmények alakításával kapcsolatos döntési lehetőséghez, valamint a társadalom formális és informális támogató rendszereihez való hozzájutás esélyeként határoztuk meg. A társadalmi kirekesztettség komponensei ezzel összefüggésben: a szegénység

10 Azért nem írunk egyszerűen közösségi szociális munkát, mert ez a fajta – nem az egyénekből, hanem sajátos szerveződéseikből vagy szerveződési lehetőségeikből kiinduló szemlélet, amelynek központi kérdése a társult embereknek a saját életfeltételeik megváltoztatására, javítására, döntési lehetőségeik szélesítésére, és az ehhez szükséges forrásokhoz való hozzájutásra vonatkozó képességének erősítése (az empowerment), nem egyszerűen azonos a korábbi közösségi szociális munka modellekkel, hanem azok továbbfejlesztése.

11 Lásd például: Braye, Suzy – Preston-Shoot, Michael (1995): *Empowering Practice in Social Care*. Open University Press, Buckingham – Philadelphia; Burke, Beverly - Harrison, Philomena (1998): *Anti-Oppressive Practice*. In: Adams, Robert – Dominelli, Lena – Payne, Malcolm szerk.: *Social Work – Themes, Issues and Critical Debates*. Macmillan, London, 229–239. o.; Dominelli, Lena (1998): *Antioppressive Practice in Context*. In: Adams, Robert – Dominelli, Lena – Payne, Malcolm szerk.: *Social Work – Themes, Issues and Critical Debates*. Macmillan, London, 3–22. o.; Dominelli, Lena (1996): *Deprofessionalizing Social Work: Anti-Oppressive Practice, Competencies and Postmodernism*. *British Journal of Social Work*, Vol. 26, 153–175. o.; Jordan, Bill (1990): *Social Work in an Unjust Society*. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead.; Jordan, Bill - Jordan, Charlie (2000): *Social Work and the Third Way. Tough Love as Social Policy*. Sage Publications, London; Pierson, John (2002): *Tackling Social Exclusion*. Routledge, London és New York.

és az alacsony jövedelem, a munkaerőpiacra való bejutás lehetetlensége, a gyenge vagy hiányzó társas támogató rendszer, a területi illetve szomszédsági hatások, a szolgáltatásokhoz való hozzáféréstől való kirekesztettség.¹² Ezek egyike sem egyedi, elszigetelt jelenség, hanem a makrotársadalmi és a helyi társadalmakhoz köthető folyamatok következménye, amelyek nagyobb társadalmi és helyi csoportokat érintenek, ezért nem is befolyásolhatók pusztán az egyénekre fókuszáló gyakorlattal.

A közösségi fókuszú szociális munka a helyi társadalmakban létező integrációs problémák okait a helyi társadalmak viszonyaiban keresi (miközben természetesen nem felejtkezik el ezek összefüggéséről a makrotársadalmi viszonyokkal), és ezeket a viszonyokat igyekszik változtatni, hogy a lakóhelyi közösség társadalmi kohéziója növekedjen, és a kirekesztettek számára a beilleszkedés szélesebb útjai nyíljanak meg. Egy ilyesféle gyakorlat egyszerre célozza

- a kirekesztett csoportok érdekérvényesítési esélyeinek javítását, környezetalakító képességük növelését, legyen szó a szociális jogok érvényesítési lehetőségeinek növeléséről, a társas támogató hálók erősítéséről, a problémákban érintettek közötti partneri viszony kiépülésének elősegítéséről vagy a részvételhez szükséges tudások és készségek elsajátításának elősegítéséről,

- a helyi integrációs ágensek működésének javítását (a különböző közösségi tereket nyújtó szerveződések tartoznak ide, mint például az önkormányzatok szociális ügyosztályai, a szociális szolgálatok, az iskolák, a művelődési vagy közösségi házak, a civil szervezetek, az egyesületek, a vallási csoportok, és így tovább),

- valamint – nem utolsó sorban – a mindezekhez szükséges szolgáltatások fejlesztését, a szolgáltató rendszerek hatékony és integrált működésének elősegítését.

¹² Pierson, John (2002): *Tackling Social Exclusion*. Routledge, London és New York, 8. és kk. o.

DARVAS ÁGNES – MÓZER PÉTER

Kit támogassunk?¹

Ez a tanulmány a családtámogatásokon belül nyújtott jövedelem-transzferek lehetséges reformjának kérdéseivel foglalkozik. Az ellátórendszer átalakítása több szempontból is indokolt. Önmagában az a tény, hogy a családtámogatási eszközök sok évtizedes múlta tekintenek vissza, indokoltá tennék a rendszer átalakítását. A mai család jelentősen eltér a múlt század középső évtizedeiben jellemzőtől, a gazdasági környezet is más szükségleteket teremt, a gyermek „közjó”-ként való értelmezése, illetve a gyermeki jogok kiterjedése is új kihívást jelent.

A szociálpolitikán belül a családok pénzbeli támogatásának rendszere változott a legtöbbet az elmúlt évtizedben. A változások igen gyakran kavartak vihart, hiszen e juttatások körül volt és van a legtöbb érzelmi-indulati elem, melyek sokszor ideológiai síkra terelték a közbeszédet.

Mi azokhoz csatlakozunk, akik szerint indokolt a rendszerléptékű változás (reform). Úgy véljük, hogy a jelenlegi struktúra nem tölti be szociálpolitikai funkcióját. Hogy miért? Dolgozatunkban először erre keressük – és reményeink szerint adjuk meg – a választ. Majd felvázolunk néhány olyan reform-lehetőséget, mely növelné az újraelosztás igazságosságát, javítaná az ellátórendszer hatékonyságát és hatásosságát.

Bevezetés

E tanulmány megírásával az elsődleges célunk annak végiggondolása volt, hogy miként lehetne a ma több szempontból is diszfunkcionálisan, kevésbé hatékonyan és hatásosan, valamint néhány elemében az elosztási igazságosság követelményeinek ellentmondó módon működő ellátórendszer olyan módon átalakítani, hogy az új ellátás jobban szolgálja a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklését, a szegénység csökkentését a gyermekek, a gyermeces családok körében. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a szociálpolitikának ebben csak korlátozott lehetőségei vannak, az elsődleges szerep a foglalkoztatáspolitikáé. Ezt a tényt az elmúlt évtizedek számos hazai és külföldi empirikus kutatása is alátámasztja. A szegénység és a gyermekszegénység csökkentésének leghatékonyabb

¹ Jelen írás a SZOLID Program eredményeinek felhasználásával készült.

módja a foglalkoztatás kiterjesztése, a viszonylag állandó és megfelelő színvonalú piaci jövedelem biztosítása. Az ezek mellett kialakuló egyenlőtlenségeket, szegénységi kockázatokat viszont a szociálpolitikai ellátások képesek hatékonyan csökkenteni.

Más oldalról azért is szükséges a családtámogatások reformja, mert az ezen a területen az elmúlt 15 évben bekövetkezett változások révén egy olyan rendszer alakult ki, ahol a munkaerő-piaci helyzet szempontjából semleges univerzális ellátás szerepe visszaszorult, míg a munkavállalásra negatívan ható segélyezés kiterjedtté vált. Az ellátás harmadik hangsúlyos eleme, az adórendszeren keresztül igénybe vehető családi kedvezmény pedig olyan színvonalú állandó jövedelmet igényel, amelynek elérése – elsősorban a tartósan munkanélküli szülők számára – elérhetetlen, tehát az ellátás munkára ösztönző szerepe nem tud érvényesülni.

Családtámogatáson azokat a szociálpolitikai eszközöket szokták érteni, amelyek a társadalomnak a gyerek felnevelésében való, közös felelősségét fejezik ki, és az állami újraelosztás révén a gyermekkel kapcsolatos költségekhez, illetve a gyermekek gondozásával kapcsolatos feladatokhoz biztosítanak közösségi hozzájárulást. Ennek értelmében a családtámogatás sok minden lehet. Magában foglalja a gyerekneveléssel összefüggő pénzbeli ellátásokat (jövedelem-transzferet), szolgáltatásokat (gyermekjóléti gondoskodás, alapellátás), vagy az állami beavatkozás szigorúbb formáit (gyermekvédelmi beavatkozások, gyermekjóléti szakellátások). De a családtámogatás fogalmát kiterjeszthetjük egyéb, más profilú jóléti intézményrendszerekre (pl.: oktatás, nyugdíjrendszer, munkanélküliek ellátása, adórendszer).

Ebben az írásban csak a három legmeghatározóbb pénzbeli családtámogatási ellátást (családi pótlék, családi adókedvezmény, rendszeres gyermekvédelmi támogatás) vizsgáljuk. Célunk az ezekre vonatkozó reform-elképzelések bemutatása.

A pénzbeli családtámogatáson belül a családokat különféle szociálpolitikai eszközökkel – társadalombiztosítási ellátások, demograntok, segélyezés, adókedvezmények – lehet segíteni.

A *társadalombiztosítási ellátások* általában a foglalkoztatottsághoz kapcsolódnak, tehát a munkaviszonytól, esetenként annak időtartamától függnak, és egyben a munkajövedelmek alternatívájának tekinthetőek, a munkajövedelmet pótolják vagy egészítik ki. Az ellátások többségénél a kifizetés igazodik a korábbi munkajövedelemhez, és nem veszi figyelembe a kedvezményezett aktuális jövedelmi helyzetét. Az ellátások finanszírozását elsősorban a jövedelem meghatározott százalékát jelentő munkavállalói és munkaadói járulékokból fedezik.

A *demograntok*, vagy más néven a *csoporthoz tartozó célzott ellátások* esetében az ellátásra való jogosultság alapja valamely csoporthoz tartozás, tehát a jövedelmi és vagyoni helyzet a megítélésben nem játszik szerepet. Finanszírozásuknak az általános adóbevételek a fedezetei. Ezen ellátások tehát „előzetes hozzájárulás fizetéséhez nem kötött, bizonyos jól mérhető, objektív feltételek (például a demográfiai kritérium; korhatár feletti életkor, kiskorú gyerek léte stb.) fennállása esetén automatikusan járó illetve

folyósított, jogosultsági alapú – ún. csoportosan célzott – ellátások (contingency based benefits)". (Semjén András 1996:845)

A *segélyezés* legfontosabb ismérve, hogy a jogosultság és az esetek egy részében a támogatás összege is függ az ellátásban részesülők jövedelmi helyzetétől. A támogatást az általános adókból finanszírozzák, az ellátásra való jogosultság megállapítása pedig – a szabályozás jellegétől függően változó mértékben – a helyi önkormányzat hatáskörébe tartozik. Formái lehetnek a célzottan szegénységcsökkentő szabad-felhasználású általános (rendszeres pénzbeli segély) vagy kategoriális (egyszülős családok), illetve a kötött-felhasználású (étkezési támogatás) és rendkívüli segélyek.

A három alapvető ellátási forma mellett a *személyi jövedelemadó-rendszernek* is lehetnek szociálpolitikai elemei.² A családi adózás, illetve a splitting (házaspárok közös adózása), valamint az eltartottak utáni kedvezmények (adóalapból vagy a számított adóból levonható kedvezmény), és a gyermekek nevelésével összefüggő költségekre vonatkozó kedvezmények is a családtámogatások közvetlen eszközrendszeréhez tartoznak. Ezt az általános adókból finanszírozzák.

Az egyes támogatási típusok funkciója eltérő, s egyúttal ezek különböző mértékben és módon valósítják meg a szociálpolitika redisztribúciós célkitűzéseit. A szociálpolitikai ellátások *vertikális* és *horizontális újraelosztást* hajthatnak végre. A *horizontális elosztás* során hasonló jövedelmű, de más tekintetben (gyerekszám, gyermek egészségi állapota, családszerkezet stb.) eltérő helyzetű egyének vagy családok között zajlik a jövedelemátcsoportosítás, célja a horizontális igazságosság érvényesítése. A *pozitív vertikális újraelosztás* a jövedelmi helyzetben meglévő különbségeket csökkenti oly módon, hogy a társadalom magasabb jövedelmű csoportjaitól csoportosítanak át az alacsonyabb jövedelmű csoportok felé. *Negatív vertikális újraelosztás* történik, ha a jóléti ellátások kedvezményezettjei kizárólag a magasabb jövedelmi helyzetű csoportok. Erre nem sok példa van a szociálpolitikai ellátások között: elsősorban az adózás keretében történő szociálpolitikai célzatú ellátásokra jellemző.

A juttatások *célzásának* javítása, mint a korlátozott források elosztásának hatékonyabb módja a családi ellátásokkal kapcsolatos viták állandó eleme. A *hatékonyság* (az ellátások szerepe a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentésében) és a *hatásosság* (az ellátások eljuttatása a leginkább érintett csoportokhoz) javítására irányuló törekvés több szinten jelenik meg.

² A családtámogatás adórendszeren keresztüli megvalósításának új példája az Egyesült Királyságban 2003-tól bevezetett új Child Tax Credit (gyermekek utáni adókedvezmény), amely az addigi különböző gyermekkedvezményeket egy rendszerbe vonja össze. (I. Esély 2004. 4., 2004. 5.: P. Whiteford – M. Mendelson – J. Millar: Adókedvezmények és a jövedelmváltozásokra adható válaszok c. tanulmányt). Az Egyesült Királyságban újdonságnak számító rendszerhez hasonló évek óta működik Kanadában (gyermekek utáni adójóváírás) és Ausztráliában (családi adójóváírás). A rendszer legfontosabb előnye, hogy lehetőséget ad a „progresszív univerzalizmusra”: „az összes gyermeket támogató családot támogatás jelent, mindemellett egy egyszerű jövedelemteszt alkalmazásával a legnagyobb segítséget nyújtja az arra leginkább rászorulóknak” (id. tanulmány 6. old.). A hazai családtámogatás hasonló átalakítása jelenleg több szempontból is kérdéses lenne. A leglényegesebb probléma, hogy az összes gyermeket támogató család elérése az adózási rendszer jelentős átalakítását, az adminisztráció új formáinak bevezetését követelné.

A *vertikális célzás* azt jelenti, hogy a jövedelemigazoláshoz kötött ellátások arányát növelik. A *horizontális célzás* pedig abból a szociológiai tényből indul ki, hogy a családtámogatásra való jogosultság kritériuma – a gyermek léte – jelentős szerepet játszik a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásában, így a demogrant típusú ellátás, a csoportos célzás ebben az esetben célzottabb és hatásosabb lehet, mint a jövedelemigazoláshoz kötött, segélyezési jellegű támogatás. A horizontális célzottság javításának eszköze az univerzális családi pótlék növelése mellett a segély-jellegű és az adórendszeren keresztül nyújtott támogatások csökkentése.

A szociális transferek munkára ösztönző, illetve ellenősztönző hatásai is függenek az ellátás típusától, hiszen nem mindegy, hogy a szóban forgó ellátás csoportosan célzott ellátás (demogrant), vagy a társadalombiztosítás keretén belüli juttatás, illetve segély. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a csoportosan célzott ellátások semlegesek (az ellátásra való jogosultság független a munkaerő-piaci státustól), a társadalombiztosítási juttatások pozitív hatásúak (előzetes munkaviszonyhoz kötődik az ellátás), a segélyek pedig egyértelműen negatívan hatnak a munkavállalásra. A jövedelemtesztelés lényegében segélyezési csapdát állít elő, mivel a segélyre jogosultak közül azok, akiknek jövedelme kevéssel a segélyezési szint alatt van, nagy valószínűséggel olyankor sem vállalnak munkát, amikor ezt legálisan tehetnék, hiszen elvesztenék a segélyre való jogosultságukat. Ezért – többek között – ez illegális munkavállalásra ösztönöz. Az ilyen jellegű szelektivitás „félreértelmezi a szegénység természetrajzát, és felerősíti azokat a körülményeket, amelyek gyengítésére lenne hivatott. (...) E politika ugyanakkor táptalaja az alá-fölérendeltségi viszonyok hierarchikus burjánzásának a társadalomban, javítás helyett rontja a szegények státusát, és csökkentés helyett növeli a társadalmi egyenlőtlenségeket. Ahelyett, hogy érzékenyen megkülönböztetné a különböző típusú szükségleteket, egy nagy, és szükségképpen stigmatizált kategóriába gyömöszöli bele a munkanélkülieket, a betegeket, az özvegyeket, az időseket és másokat.” (Peter Townsend 1990:219)

A pénzbeli családtámogatási rendszer időbeli alakulása

Támogatási célok és azok megvalósulása

A jóléti ellátások közül a családtámogatások körébe tartozó juttatásokat tekintve három célt szoktak megnevezni:

- hozzájárulás a gyereknevelés költségeihez;
- a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése és a szegénység enyhítése;
- születésszám növelése.

Az elmúlt évtizedben a szociálpolitikán belül a pénzbeli családtámogatás rendszere változott a legtöbbet. Ez a változás úgy következett be, hogy a rendszer alapstruktúrája stabilnak volt mondható, hiszen a támogatások rendszere, az ellátási formák köre Magyarországon viszonylag állandó. A gyermek születéséhez kapcsolódó társadalombiztosítási ellátás lassan évszázados, az alapvető jövedelemtranszfert jelentő családi

pótlék sok évtizedes múlttal rendelkezik, a gyermeknevelési szabadságok is tradicionálisnak tekinthetők. Ennek ellenére vajon miért mondhatjuk, hogy ez a rendszer élte meg a legtöbb átalakulást? A válasz a különböző kormányzatok politikai célkitűzésiben keresendő: nyugodtan kijelenthetjük, hogy a családtámogatás főbb célkitűzései, változó hangsúllyal, valamint következetlenül és ellentmondásosan jelentek meg a rendszerváltás utáni kormányok ideológiai-politikai törekvéseiben. A változások töréspontjai nagyjából a kormányváltásokkal megegyező időben jöttek létre, de hangsúlyozni kell, hogy ezek a törekvések egy adott cikluson belül sem voltak konzisztensek.

Az *első kormány* családpolitikája főként a gazdasági nehézségek kényszeréhez igazodott, valamint a ciklus közepétől nem volt mentes a konzervatív ideológiától, a népesedési célok hangsúlyozásától.

A *második kormány* 1995 és 1998 között a családpolitika területén inkább liberális, mintsem szociáldemokrata vagy konzervatív elveket követett, amelynek elsőrendű célja a rászorultsági elv fokozottabb érvényesítése, valamint egyes segélyek (pl. gyermekvédelmi támogatás bevezetése) jogerősítése volt.

A *harmadik kormány* családpolitikája mindenképpen eltért az elődeitől, mivel bizonyos értelemben konzisztensnek mondható. Éspedig abban az értelemben, hogy a megnövelt családtámogatási összegek döntő hányadát felülre osztotta (perverz újraelosztás).

A *negyedik kormány* családtámogatási rendszerében ismét változás történt. Igaz, e változás felemás, miközben nem nyúlt hozzá az örökölt családtámogatási struktúrához, a mindenkihez eljutó családi pótlék értékét növelte.

A megtett kormányzati lépések semmiféle hosszú távon érvényesülő, konzisztens és konszenzusos célkitűzést nem valósítottak meg. Nem is valósíthattak meg, hiszen erre egyik kormányzat sem törekedett. Az átfogó koncepció és a családtámogatások hosszú távú stratégiai elgondolásának hiánya több következménnyel is járt. Részben ezzel magyarázható a gyermekek szegénységi kockázatának kedvezőtlen alakulása, melynek hátterében a kedvezőtlen munkaerő-piaci folyamatokon és az árrendszer jelentős átalakulásán túl szerepet játszik a juttatások alacsony színvonala, valamint egyes ellátások jogosultsági szabályainak elégtelensége is. Ugyancsak a koncepció-hiánnyal magyarázható az egyes transzferek színvonalának kiszámíthatatlan, csupán a politikai akarattól függő alakulása, a tradicionális ellátások reálértékének jelentős csökkenése. Harmadrészt ezzel magyarázható az is, hogy a három meghatározó ellátás sem igazgatási, sem ellátás-logikai értelemben nem kapcsolódik össze (pl. eltérőek az igazgatási és folyósítási, megállapítási, és jogosultsági szabályok), így nagyobb a veszély, hogy vannak illetve lesznek olyan családok, amelyek kimaradnak egyes ellátásokból, pedig helyzetük alapján ez nem lenne indokolt.³

Mindez egyben azt is jelenti, hogy az elmúlt 15 évben a családtámogatási rendszer – a mindenkit elérő ellátások értékvesztése miatt – egyre

³ Ez nem csupán a segélyezésből való kimaradást jelenti. A családi pótlék és az adókedvezmény esetében is megjelenik – bár jóval kisebb mértékben – ez a probléma.

kevésbé járult hozzá a gyermeknevelés költségeihez, s egyre kisebb szerepet játszott mind a jövedelmi egyenlőtlenségek, mind pedig a gyermekes családok szegénységi kockázatának csökkentésében. E tanulmány szerzőinek véleménye szerint egy-egy családtámogatási eszköz önmagában nem alkalmas a termékenység növelésére, közvetett hatást azonban – elsősorban a társadalmi értékrendszer változtatásán keresztül – gyakorolnak a népességszám növekedésére is. Az elmúlt másfél évtized kiszámíthatatlan és kalkulálhatatlan ellátórendszere semmiképpen nem tekinthető a gyermekvállalási döntésekben pozitív szerepet játszó tényezőnek.

Az ellátások értékének, az ellátottak számának valamint a transzferek jövedelem-kiegyenlítő hatásának alakulása

Magyarországon az elmúlt közel egy évtizedben egyidejűleg ható, de ellentétes irányú társadalmi, gazdasági kényszereknek lehettünk tanúi. A jóléti kiadások évről évre csökkentek, egy ideig a GDP mérséklődése miatt, később pedig azért, mert a gazdasági növekedés megindulását nem követte a szociális védelem erősödése. Ez az állítás érvényes a pénzbeli családtámogatásokra is (a három meghatározó ellátáson túl a gyermeknevelési szabadságokhoz és a gyermek születéséhez kapcsolódó ellátásokat is számításba véve), hiszen a ráfordítások értéke nominális értelemben hiába bővült csaknem az ötszörösére, a GDP-n belüli arányuk fokozatosan zsugorodott, a kezdeti 3,9 százalékos szintről mára 2,3 százalékra csökkent (1. táblázat). Azaz a „felosztható nemzeti tortából” egyre kisebb hányad jutott a gyerekneveléshez kapcsolódó pénzbeli támogatásokra.

Ezzel párhuzamosan az igénybe vehető ellátások köre bővült. 1990-ben a családi pótlék volt az az ellátás, amely minden gyermeket elért, míg a többi támogatás a születés körüli időszakra koncentrált. Ma a 0-18 éves korosztály több mint 50 százalékhoz eljut a családi adókedvezmény az adórendszeren keresztül, illetve minden harmadik gyerek után igénybe veszik a szülők a rendszeres gyermeknevelési támogatást. (2. táblázat).

Az időszak második felében bevezetett két új ellátás – a rendszeres gyermekvédelmi támogatás és a családi adókedvezmény – tekintetében a kezdeti létszámhoz képest emelkedett az igénybevevők száma, igaz, amíg a családi adókedvezmény vonatkozásában folyamatos bővülésről, addig a rendszeres gyermekvédelmi támogatás esetében először emelkedésről (1999), majd csökkenésről beszélhetünk. Első esetben a növekedésben kétségkívül az is szerepet játszott, hogy a kedvezmény új ellátásként most „érik be”. A második esetet pedig az önkormányzati segélyezésben rejlő feszültségek, ellentmondások számlájára írhatjuk. (Lásd erről pl.: Kőnig Éva 2004, Mózer Péter 2003).

Ha egyszerre vizsgáljuk a ráfordítások (1. táblázat), a létszám (2. táblázat) és a reálérték (3. táblázat) változását, akkor az alábbi lényegesebb megállapításokat tehetjük:

- Nominális értelemben hiába nőtt a családi pótlék összege, ez a reálértékét tekintve jelentős zuhanást jelentett, hiszen a támogatás vásárló-

értéke óriásit esett; 2002-re nem egészen az egynegyedét érte az 1990-es értéknek. Ez jelentős létszámváltozás mellett (mintegy 450 ezerrel csökkent a gyerekek száma) következett be. Utóbbinak demográfiai okai vannak, hiszen a megfelelő korú népesség tekintetében egyébként is magas, 95 százalék feletti igénybevétel az időszak folyamán tovább nőtt, azaz a potenciálisan igénybe vevő népesség, a gyerekszám csökkent. A ráfordítások csökkenését azonban – mind a GDP százalékában, mind reálértékét tekintve – gazdasági kényszerek, fiskális megfontolások vezérelték.

- Az 1999-ben bevezetett *adókedvezmény* reálérték-növekedése számottevő mértékű. Ezzel párhuzamosan az ellátásokban részesülők száma is emelkedett 2002-ig.

- A *rendszeres gyermekvédelmi támogatás* összegének növekedése is infláció feletti, mintegy 11 százalékkal ér többet a bevezetett összeghez képest. Az ellátást kapó gyerekek száma 2000-től folyamatosan csökken, miközben a gyermekek szegénységi kockázatát jelző adatok nem változtak számottevően.

Mindez természetesen a támogatási rendszer belső struktúrájának jelentős változásával járt együtt. Az 1. ábra plasztikusan mutatja, hogy a családi pótlék részaránya jelentősen csökkent, és ezzel párhuzamosan, mintegy ezt helyettesítve, a családi adókedvezmény egyre nagyobb teret nyert. Az adókedvezmény jelentős fejlesztésével „megbillent” az ellátások közötti belső egyensúly: *átalakult az újraelosztás iránya*; a csoportosan célzott, így könnyen hozzáférhető támogatási forma, a családi pótlék mellett egyre nagyobb súllyal jelenik meg az adókedvezmény, melynek eléréséhez a családoknak munkavállaló, piaci jövedelemmel rendelkező szülővel kell „rendelkezniük”. A családi pótlék 2002 utáni, két alkalommal történő emelése az arányokat kissé módosította, de a minden családhoz a gyerek jogán eljutó, más feltételhez nem kötött családi pótlék aránya a három transzferre fordított összkiadásokon belül a 2004-es költségvetési tervek alapján sem haladja meg a 60 százalékot.

Az ellátások értékelése során fontos ismértvnek tarjuk, hogy egy adott ellátás mennyire képes a meglévő egyenlőtlenségeket mérsékelni, a családok közötti elsődleges piaci jövedelmi különbségeket kiegyenlíteni. „A gyermekes háztartások jövedelmének átlagosan közel háromnegyede piaci jövedelem és csupán egynegyede származik állami újraelosztásból. A két legfontosabb jövedelemfajta a munkajövedelem (71%) és a készpénzes családtámogatás⁴ (13,5%).” (Szivós P. – Tóth I. Gy. 2001:41) Ez az arány a Tárki adatai szerint a szegénységben lévő gyermekes háztartások esetében másképpen alakult: mindössze egyharmada piaci jövedelem és 40 százaléka készpénzes családtámogatás. Lényegesen magasabb az egyéb szociális ellátások (szociális transzfer) aránya is (6,5%, míg az összes gyermekes családok esetében 2%).

⁴ A Tárki ez alatt az alábbi családtámogatási ellátásokat érti: családi pótlék, anyasági támogatás (terhességi-gyermekágyi segély, gyés, gyed, gyet), rgyt (kiegészítő családi pótlék), árvaellátás.

1. ábra Az egyes ellátásokra fordított kiadások aránya a családtámogatásokon belül (%)

Forrás: Zárszámadási törvények alapján, 2004-re vonatkozó adatok, költségvetési tervek (Mózer Péter számítása)

Évek összehasonlításában (4. táblázat) látható – mint ahogy a legtöbb szociális transzfer esetében is –, hogy a támogatások (esetünkben szülői támogatások, családi pótlék) egyre nagyobb hányada jutott el az alsó ötödhöz. „Egy támogatásra fordított kiadások jövedelmi decilisek közötti megoszlását befolyásolhatja egyrészt a jogosultsági kritériumok meghatározása, másrészt a jogosultaknak a jövedelemszerkezetben elfoglalt helye, illetve a kettő együttesen is, amennyiben a jogosultsági kritériumok jövedelmi helyzetre vonatkozó feltételeket is tartalmaznak.” (Tárki: 10 év, 2001: 44) A családi pótlék jövedelmi decilisek szerinti megoszlásának változása elsősorban azzal magyarázható, hogy a gyermekes háztartásoknak ma jelentősen nagyobb aránya tartozik az alsóbb jövedelmi decilisekbe, mint az 1990-es évek elején.

Az elmúlt másfél évtized történéseiből összefoglalóan három lényeges változás emelendő ki:

- kibővült az ellátások köre. A kilencvenes évek második felében bevezetett, rendszeres gyermekvédelmi támogatás és családi adókedvezmény a gyermekes családok jelentős százalékánál jelenik meg rendszeres támogatási formaként;
- a pénzbeli ráfordítások GDP-n belüli aránya csökkent, a jelentőségéből veszített, de a jelenleg is meghatározó családi pótlék reálértéke drasztikusan elmarad a kilencvenes évek elején jellemző szinttől;
- a családtámogatási rendszer egyre inkább duális struktúrához hasonlít, ahol a támogatáshoz való hozzájutás szempontjából igen fontos a szülő munkaerőpiaci-jövedelmi státusa.

A családtámogatási rendszer reformjának indokoltsága

A jelentős tradíciókkal rendelkező és nemzetközi összehasonlításban is fejlettnak minősülő, ám az utóbbi évtizedben állandóan változó magyar családtámogatási rendszer reformját alapvetően az alábbi tényezők indokolják:

- a) a gyerekszegénység tényei,
- b) az állami beavatkozás iránya,
- c) a három fő ellátásban⁵ lévő feszültségpontok.

Gyerekszegénység

Ma már közismert, hogy a gyermekek illetve a gyermekes családok szegénységi kockázata meghaladja a más demográfiai-társadalmi jellemzőkkel leírható csoportokét.

Napjaink egyik legjelentősebb problémája a népesség jelentős részét érintő és mélyülő szegénység. Demográfiai szempontok mentén vizsgálva a szegénységi kockázatok alakulását, évek óta jellemző tendencia a gyermekek és a gyermekes családok fokozott veszélyeztetettsége. A teljes népességben tapasztalható, 13,2 százalékos szegénységi ráta értéke 2003-ban a népesség minden hatodik tagját jelentő 0–15 éves korosztály esetében 18,1 százalék volt. (Lásd erről: Társi Háztartás Monitor, 2003)

A gyermekes háztartások jövedelme átlagosan 25–30 százalékkal marad el a nem-gyermekes háztartások jövedelmétől. Az egy főre jutó átlagos háztartásjövedelemhez képest egy két szülő-kétgyermekes háztartás éves jövedelme 12 százalékkal, az egyedülálló szülők háztartásaiban 32 százalékkal, két szülő-háromgyermekes háztartásokban 44 százalékkal kevesebb.⁶

A gyermekek 44 százaléka az alsó három jövedelmi decilishez, tehát a társadalom legszegényebb harmadához tartozó háztartásokban él, arányuk a felső három jövedelmi csoportban nem éri el a 30 százalékot. Ez mind az aktív korú, mind az időskorú népesség jellemzőitől jelentősen eltér (2. ábra).

A szegénységi kockázat nagysága a gyerek életkorával, a családban nevelkedő gyermekek számával, valamint a család összetételével mutat szoros összefüggést. A 18 éven aluli népességnek megközelítőleg 13 százaléka 2 éven aluli, minden negyedik gyerek három- vagy többgyermekes családban, és minden ötödik gyerek egyszülő családban él.

⁵ Családi pótlék, rendszeres gyermekvédelmi támogatás (rgyt), családi adókedvezmény.

⁶ Társi 2003-as Háztartás Monitor 4.2. táblázat.

2. ábra A háztartás éves ekvivalens jövedelme alapján képzett személyi decilisek megoszlása életkor szerint

Forrás: Tárci 2003-as Háztartás Monitor 4.5. táblázat (gyermek: 18 évesnél fiatalabb, aktívkorú: 18–60 éves, időskorú: 60 év feletti)

Az adatokat (5. táblázat, 3. ábra) elemezve a következő főbb összefüggéseket állapíthatjuk meg:

- A 14 év alatti gyerekek, valamint a sokgyermekes háztartások (ezen belül különösen az egyedülálló szülők) között számottevő mértékben növekedett a szegények száma.

- A szegénységi kockázatnak leginkább kitett csoportok belső összetétele, azaz a szegénység struktúrája viszont alig változott, e tekintetben nagyfokú állandóságot tapasztalhatunk. Az egész időszakra jellemző, hogy leginkább a 14 éven aluliak, és ezen belül a 3 évesnél fiatalabbak, valamint a sokgyermekesek, különösen az egyedülálló szülők élnek szegénységben, vagyis azok, akiknek a szegénységi kockázata az évek során növekedett. Az adatok tehát azt mutatják, hogy a szociálpolitikai eszközrendszer nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a társadalmi hátrányokat mérsékelje, a szegénységben élők helyzetét enyhítse.⁷

Hangsúlyozni kell, hogy a szegénység nem egyenlő pusztán a jövedelemhiánnyal, s nemcsak anyagi nélkülözést jelent, hanem az egyéb forrásokból, lehetőségekből, jogokból való kirekesztést is. „A jövedelem csökkenésével sokszor felbomlik az addigi törekeny egyensúly: az érték tárgyak és a bútorok eladogatása után sokaknál bekövetkezik a nagyon rossz táplálkozás vagy épp az éhezés, sorra kikapcsolják a közműveket, szétesik a család, elvész a lakás, megromlik az ember egészsége, a megfoghatatlanabb dolgokról – méltóságról, reményről, önfeladásról – nem is szólva.” (Bass L. – Ferge Zs. – Márton I. 2003:10–11.)

⁷ Ha a szegénységi küszöbként az átlagjövedelem felét tekintjük, két csoport érintettsége jelentősen változott. Az egyik a 70 éven felüliek csoportja. A másik csoport a két gyereket nevelő háztartások, ahol a szegénység kockázata 2002–2003-ra jelentősen növekedett. Magyarán: vélelmezhető, hogy e két csoport többsége a szegénységi határ környékén él (sekély szegénység), így bármilyen kisebb jellegű jövedelemváltozás kapcsán, az előjeltől függően, hol kikerülnek a szegénységből, hol „belecsúsznak”. Ezt azért volt fontos megjegyezni, mivel e két csoport szegénységi rátái ugyan nem kiugróak, viszont a veszélyeztetettség igen, hiszen ebben az esetben nem beszélhetünk (egzisztenciális) biztonságról.

3. ábra Szegénységi kockázat alakulása életkori csoportonként
(teljes népesség = 1)

Forrás: Tárki, 2004 (szegénységi küszöb: mediánjövedelem 50 százaléka)

A KSH háztartás-statisztikai felvétel (2002) adatait felhasználva a szegénység többdimenziós empirikus feltérképezését is megkíséreltük, a halmozott szegénységet öt területen vizsgáltuk.

A SZEGÉNYSÉG DIMENZIÓI

A *lakásszegénység* a lakóhely társadalmi környezete, a lakóépület állapota, valamint a lakás laksűrűsége, illetve »a lakásban nincs folyó víz«, és »nincs fürdőszoba, WC« alapváltozókból tevődik össze. Az első két alapváltozót a főkomponens-elemzés módszerével alakítottuk ki, ahol a főkomponens-elemzés után kapott változókat ötfokúra alakítottuk. A szegénység dimenziójába az alsó ötödben lévő háztartásokat vontuk be. Esetünkben a zsúfoltság definíciója a következő: egy főre jutó négyzetméter nem haladja meg az átlag felét.

A *lakásfenntartás elégtelensége* vonatkozásában szegénynek tekintünk egy háztartást abban az esetben, ha a szóban forgó háztartás a lakásfenntartási költségek közül (ezek: lakbér, lakástörlesztés, közös költség, villany, víz, fűtés, részlet, illetve kölcsön, valamint »lakását nehezen tudja fenntartani« változók) kettőt vagy annál többet nem tudott fedezni. Az *alapdeprivációs* mutató változói: »telik-e: fűteni, új ruhát venni, évente üdülni, meghívni barátot, új bútort venni, havonta étteremben enni, havonta 5000 Ft-ot félretenni, illetve minden második nap húst enni«. Ha a nyolc alapszükséglet közül egyszerre ötnél több nem elégül ki, akkor az adott háztartást szegénynek tekintettük.

A *fogyasztási szegénység* esetében az élelmiszerkiadások összkiadáson belüli részesedése alapján határoltuk le a szegényeket, s azokat a

háztartásokat soroltuk ide, ahol az élelmiszerre fordított kiadások elérték, vagy meghaladták az összes kiadás 45 százalékát. A *jövedelmi szegénység* határvonalát a háztartás éves nettó, ekvivalens (OECD1 skála) jövedelme alapján képzett kvintilis alsó ötödébe tartozó háztartásoknál húztuk meg.

Ily módon egy háztartás maximum ötféle szempontból lehetett szegény. A halmozott szegénység vizsgálatánál egy háztartás szegénysége 0 és 5 közötti értéket vehetett fel, ahol 0 érték esetén nincs szegénység, 5-ös érték esetén pedig minden vizsgált szempont alapján szegény a vizsgált háztartás.

A kapott adatokból most csak két összefüggést kívánunk kiemelni. Az adatok ismételten igazolják a már sokszor feltárt összefüggést: a gyerekszám növekedésével növekszik szegénység kockázata, valamint az egyszülős háztartások jelentős része él szegénységben. Az is világos, hogy főként azok a sokgyermekes, és/vagy egyszülős háztartások, amelyek egynél több dimenzióban szegények, olyan társadalmi hátránnyal kénytelenek szembesülni, mely lehetetlenné teszi a normális, társadalmilag elfogadható életvitelt. Lehetetlenné teszi, hiszen a szegénységi dimenziók olyan, a társadalmi tagság megőrzéséhez elengedhetetlenül szükséges feltételeket tartalmaznak, amelyekből már kettőnek a hiánya olyan deprivációs tényező, amely „megvalósítja” a társadalmi kirekesztődést. (4. ábra).

A másik, általunk kiemelt összefüggés, hogy az egyszülős, valamint a sokgyermekes háztartások esetében erős polarizáció figyelhető meg. E két csoport jelentős része mélyszegénységben él, míg másik, ugyancsak viszonylag jelentős hányadát elkerüli a szegénység.

4. ábra A szegénység halmozódása (2002)

Forrás: KSH Háztartás-statisztikai felvétel (2002) (Mózer Péter számítása)

Az állami beavatkozás iránya

A családtámogatások önmagukban nem alkalmasak a társadalmi problémák, ezen belül a kirekesztés vagy a szegénység kezelésére. Általános tapasztalat, hogy azokban az országokban alakul kedvezőbben a gyerekek és a gyerekes családok helyzete, ott tudják megakadályozni a gyerekszegénység növekedését, ahol viszonylag magas a foglalkoztatottak aránya, a bérek színvonala, és mindehhez kiszámítható, stabil, értékőrző gyerektámogatások társulnak.

Az elmúlt évtizedben három olyan intézkedés is volt, amely alapvetően változtatta meg az ellátórendszert: a „Bokros-csomag” (1995–1996), a Gyermekvédelmi törvény (1997) (a rendszeres gyermekvédelmi támogatás bevezetése) és a családi adókedvezmény létrehozása (1999). Bár ma is a tradicionális családi pótlék jut el a legtöbb családhoz, de – mint ahogyan már írtuk – az ellátórendszer hatásossága az elmúlt évtizedben jelentősen csökkent, a családi pótlék szegénység-csökkentő szerepéből 1990 óta sokat veszített.

Az ellátások közül a családi pótlék gyakorlatilag mindenkit elér, a család összes jövedelemhez való hozzájárulása azonban évről évre csökken: 2002-re csak az alsó tizedben számottevő (a nettó bér 15 százaléka). A másik két ellátás esetében, míg a rendszeres gyermekvédelmi támogatás a több gyermekeseket preferálja, addig az adókedvezmény éppen fordítva: az egy- és kétgyermekeseket részesíti előnyben. Jövedelem-kiegészítő képességük csekély, hiszen előbbi ellátás vonatkozásban a segély mértéke soha nem volt számottevő, mára a nettó bér 7 százaléka körüli. Az adókedvezmény vonatkozásban a jövedelem-kiegészítés nagysága a gyerekszámától függően alakul. Elvileg minél több gyerek él családban, annál magasabb a kedvezmény összege. De ez csak elvileg igaz, mivel a támogatáshoz csak korlátozottan lehet hozzáférni: csupán azok vehetik igénybe, akiknek adóköteles jövedelmük van.

A képet árnyalja, hogy egyszerre több ellátáshoz is hozzá lehet jutni (5. ábra). Becsléssel élve a háztartások közel 11 százaléka a családi pótlék mellett sem rendszeres gyermekvédelmi támogatásban, sem adókedvezményben nem részesül. (Csak rgyt-ben, ill. adókedvezményben gyakorlatilag senki nem részesül.) A háztartások több mint kétharmadában (68%) a családi pótlék mellett adókedvezményt is kap a háztartás. Ennek magyarázata, hogy egyrészt ez a két ellátás a legnagyobb súlyú, másrészt, hogy eddig a 2002-es évben⁸ vették a legtöbben igénybe az adókedvezményt (csak emlékeztetőül: ebben az évben volt az 50 százalékos közalkalmazotti béremelés). A gyermekes háztartások 10 százaléka egyszerre kap családi pótlékot és rendszeres gyermekvédelmi támogatást. Figyelemre méltó az is, hogy a háztartások 11 százaléka mind a három ellátásban részesült.

⁸ 2003-as évre az adókiadás mértéke az előző évinél 9 Mrd Ft-tal kevesebb, összesen 82 Mrd Ft volt.

5. ábra A háromféle családtámogatást igénylő gyermekes háztartások százalékos megoszlása

Forrás: KSH HKF, 2002 (Mózer Péter számítása)

A három fő ellátás feszültségpontjai

A jelenlegi ellátórendszer mind a hatékonyság-hatásosság területén, mint az elosztási igazságosság érvényesülése szempontjából számos problémát mutat.

6. ábra A családi pótlék összegei (Ftlhó/gyerek)

Családi pótlék

A jelenlegi családi pótlék rendszer gyerekszám és családtípus szerint differenciált, valamint kiemelten kezeli a beteg, illetve fogyatékkal élő gyerekeket.

2004. évi költségvetés előirányzata mintegy 187,9 milliárd Ft, ami valamivel több mint 2 millió gyerek (1 millió 254 ezer család) között oszlik meg. A támogatás mértéke, valamint a család típusa szerinti megoszlást a 6. ábra és a 6. táblázat mutatja be.

A rendszer leglényegesebb előnyei:

- eléri az érintetteket, a 18 éven aluli gyerekek és fiatalok 95–98 százaléka részesül az ellátásban.
- A gyerekszám szerint differenciált ellátás, így az egyik legnagyobb szegénységi kockázatot csökkentő tényező a gyerekes háztartások körében. ...és leglényegesebb hátrányai:
 - Alacsony színvonalú, bármilyen viszonyítási alapot veszünk figyelembe (2 szülő–2 gyerekes család egy gyerek után folyósított ellátása 5900 Ft/hó, ami a minimálbér 11 százaléka, a bruttó átlagbére kb. a 4–5 százaléka). Részben az ellátás alacsony színvonalával magyarázható a többgyerekes háztartások szegénységi kockázatának alakulása is.
 - Nem indexált az ellátás, ennek negatív hatásait az elmúlt évek, az évtized tapasztalatai egyértelműen bizonyították.
 - Az egyszülős háztartások esetében nem jelentős a differenciálás, nem járul hozzá lényeges mértékben az egyenlőtlenségek csökkentéséhez.

Rendszeres gyermekvédelmi támogatás

A gyermekek után járó, bevezetésekor normatív, azóta folyamatosan diszkrecionális elemekkel kiegészülő segély a törvény indoklásában szereplő célkitűzést (anyagi okok miatt ne kerüljön sor családból való kiemelésre) ugyan nem tudta megvalósítani, de az alacsony jövedelmű és az inaktív gyerekes háztartások meghatározó támogatásává vált.

Az ellátás gyerekenként egységes összegű (a nyugdíjminimum 22 százaléka), pénzben és természetben egyaránt folyósítható.

A KSH Háztartás-statisztikai Évkönyvének adatai szerint (KSH, 2003) 2002-ben a rendszeres gyermekvédelmi támogatás majdnem háromnegyede került az alsó jövedelmi tizedekbe, igaz, hatásossági megközelítésből a legalsó 10 százalékhoz ebből az ellátásból kevesebb jut, mint az univerzális családi pótlékból. Az ellátás viszonylag jól célzott a magasabb szegénységi kockázatú gyermeces családokra. (7. ábra) Az igénybevevők csaknem 40 százaléka egyszülős háztartás, valamint jelentős a többgyerekesek részesedése az ellátásból. Ezzel párhuzamosan azonban az is ismert, hogy az ellátásra jogosultak egy jelentős része nem jut hozzá a támogatáshoz.

7. ábra A rendszeres gyermekvédelmi támogatás igénybevétele,
családtípusok szerint (%)

Forrás: Család változóban, KSH, 2002

Egy 2001-es adatfelvétel adatai alapján⁹ a népesség legszegényebb 30 százalékához, az alsó jövedelmi harmadhoz tartozó *gyerekes családok* 57 százaléka részesült rendszeres gyermekvédelmi támogatásban. Az ellátásban nem részesülő családokban az egy főre jutó jövedelem átlaga nem érte el a segélyezési küszöb összegét. Ennek háttérében több tényező is állhat: egyrészt az ellátásban részesülők egy része nem „érzékelt” az ellátást, mivel azt természetben vagy szolgáltatásért fizetendő térítési díj kiegyenlítéseként kapta. Másrészt jelentős azoknak a száma is, akik bár ismerték ezt a segélyezési formát, maguk nem kívántak élni vele, és azoké is, akik információ és az igényléshez szükséges segítség híján maradtak ki az ellátásból.

A rendszeres gyermekvédelmi támogatás leglényegesebb előnyei:

- Normatív (bár bevezetése óta néhány diszkrecionális elemmel bővült);
 - A jogosultság megléte esetén a háztartásban élő összes gyermek után automatikusan folyósítandó.
- ... és leglényegesebb hátrányai:
- Sokan kimaradnak a jogosultak közül.
 - Az ellátás folyósítása után is a segélyezési küszöb alatt marad a támogatásban részesülők egy jelentős része.
 - A határ túllépése 1 Ft-tal a támogatás elvesztését jelenti (segélyezési csapda).
 - Az önkormányzati segélyezési gyakorlatban és az utóbbi években a központi támogatási rendszerben is több olyan ellátás (pl. iskolakezdési segély, iskolai étkeztetés, tankönyvtámogatás) jelenik meg, amelynek jogosultsági feltétele a rendszeres gyermekvédelmi támogatásban való részesülés. Így az ellátás jelentősége megnő, mivel a család számára lényeges gyerekellátások csak a rendszeres gyerekvédelmi támogatáson ke-

⁹ Ferge Zsuzsa–Tausz Katalin–Darvas Ágnes: Küzdelem a szegénység és a társadalmi kirekesztés ellen. 1. kötet. Esettanulmány Magyarországról. ILO 2002.

TANULMÁNYOK

resztül érhetőek el. Ez több szempontból is hátrányként értelmezhető: egyrészt így további ellátásokból is kimaradnak az rgyt-t nem igénylő, de arra jogosult családok, másrészt mindez növeli a negatív munkaösztönző hatást, hiszen a háztartás munkavállalással elért jövedelememelkedése egyszerre egy sor támogatásból zárja, illetve zárná ki a családot.

A családi adókedvezmény

A gyerekszám szerint erősen differenciált, a magzat négy hónapos korától igénybe vehető ellátás.

8. ábra *A családi adókedvezményben részesülők százalékos megoszlása gyerekszám szerint (2002)*
(a kedvezményben részesülő adózók teljes létszáma = 100%)

Forrás: APEH tájékoztató

A kedvezmény leglényegesebb előnyei:

- munkára (jövedelemszerzésre) ösztönzés;
- a nagy szegénységi kockázattal rendelkező sokgyerekes háztartások kiemelt támogatása.

...és leglényegesebb hátrányai:

- csak az adóköteles jövedelemmel rendelkezők tudják igénybe venni;
- a gyerekes háztartások és a kiemelt ellátásban részesítendő sokgyerekesek számottevő részét nem éri el (ezzel is magyarázható, hogy a három- és többgyerekesek szegénységi kockázata az elmúlt években nem csökkent);
- negatív újraelosztást eredményez.

Az APEH 2002. évi adatai szerint a kedvezményben részesülők 86 százaléka teljes mértékben, 14 százaléka részben vette igénybe a támo-

gatást. Ha az összes gyermekes családokra vetítjük e megoszlást, akkor a gyermekes családok 17 százalékát teszik ki azok, akik nem rendelkeznek adóköteles jövedelemmel. Ehhez tegyük hozzá, hogy az esetek döntő részében alacsony jövedelműekről van szó. Őket joggal nevezhetjük *abszolút veszteseknek*. A családok közel 6 százaléka csak részben tudja igénybe venni a kedvezményt (*relatív nyertesek*). Akik pedig jól járnak e rendszerrel (*abszolút nyertesek*), ők a gyermekes családok 77 százalékát teszik ki. Tehát látható, hogy a kedvezmény a hozzáférési lehetőségek szerint alakul. Ez önmagában nem lenne olyan rossz megoszlás, csak az újraelosztás iránya negatív (perverz újraelosztás).

Azóta ez az arány romlott, hiszen a minimálbér adómentessé tételével jelentős mértékben csökkent a kedvezményt érvényesíteni tudók száma. (2004-es adatok szerint megközelítőleg 600 ezer munkavállalót alkalmaznak minimálbérben.)

Visszatérve az adórendszeren keresztüli megoszlásra: a 7. táblázatban szereplő adatok azt mutatják, hogy főként az egy- és a kétgyermekesek veszik igénybe az adókedvezményt. A jövedelmi oldalt tekintve megállapítható, hogy a gyerekkedvezményben részesülő adózók számottevő hányada (74%) a bruttó átlagbér környékén illetve az ez alatti adóköteles jövedelmi sávban helyezkedik el, ezen belül a többség a minimálbér és 1 millió 200 ezer Ft között. Ezen nem kell csodálkozni, hiszen az adózók jelentős része is ebben a jövedelmi intervallumban koncentrálódik. A 2002-es jövedelembevallások szerint (APEH) az adózók több mint a felének 1 millió Ft-nál kevesebb volt az adóköteles jövedelme.

Összefoglalóan megállapítható (9. ábra): a három ellátás megoszlási mintázata egyértelműen a hozzáférési lehetőségek szerint alakul, vagyis ezek az eloszlások is megerősítik azt a tapasztalatot, hogy a csoportosan célzott ellátások a horizontális méltányosságot tekintve a legmegfelelőbbek, míg a segély típusú ellátások, valamint az adórendszeren keresztüli ellátások egyes csoportokat preferálnak. Igaz, e preferencia az újraelosztási hatást tekintve ellentétes előjelű.

A magyar családtámogatási rendszer további jelentős problémája a *kiszámíthatatlanság*. Elemzések, kutatások sora bizonyítja, hogy a családtámogatási rendszer stabilitása, kalkulálhatósága fontos szerepet játszik a gyermekvállalással kapcsolatos családi döntésekben, jóval jelentősebbet, mint egy-egy támogatás időnkénti, ad hoc emelése.

A stabil, értékálló ellátórendszer hiánya a gyermekes családok autonómiájának csökkenéséhez vezet, növeli a gyermeket nevelők és a gyermekek kiszolgáltatottságát. A kedvezőtlen munkaerő-piaci folyamatok mellett az ellátások elértéktelenedése, az indexálás hiánya, a segélytípusú ellátások jelentőségének növekedése, a családtámogatásokon keresztüli kontroll-funkciók erősödése, az ellátások adminisztrációjában bekövetkezett decentralizálás, a szubszidiaritás térnyerése jelentősen korlátozza a gyermekes családok szociális biztonságának garanciáit.

TANULMÁNYOK

9. ábra A családi pótlék, az rgyt és az adókedvezmény megoszlása a gyermekes háztartások ekvivalens jövedelme alapján képzett decilisek szerint (gyerekenként)

Forrás: KSH Háztartás-statisztikai Évkönyv, 2002 (Mózer Péter számítása)

A családtámogatási rendszer reformja

Célok, érvek, eszközök

Mint láthattuk, a jelenlegi ellátórendszert számos diszfunkció jellemzi. Ezek közül az első helyek egyikén az *eltérő jogosultsági szabályok* állnak. Az ellátások eltérő csatornákon keresztül zajló folyósítása lényegesen befolyásolja az egyes támogatásokhoz való hozzájutást. A családi pótlékhoz és az adókedvezményhez viszonylag könnyű hozzájutni, mivel mindkét esetben viszonylag egyszerű igazolni az igényjogosultságot. Nem kell mást tenni, mint igényelni az ellátást. A szegények támogatására létrehozott ellátás esetében erről nem beszélhetünk, hiszen a jogosultság igazolásához jövedelem-, és sok esetben vagyonteszt, környezettanulmány szükséges. Ez igen megnehezíti a hozzáférést. A hozzáférés nehézsége nyomán – a különböző társadalomtudományi felmérések szerint – jelentős azon kör, akik a segélyezési határ alatt vannak, de az ellátáshoz nem jutnak hozzá.

A szakirodalmi leírásokból tudjuk, hogy a segély önmagában is szegénységi csapdahelyzetet eredményez. A rendszeres gyermekvédelmi támogatás vonatkozásában a helyzet a „szokásosnál” súlyosabb, mivel ehhez a támogatási formához további természetbeni ellátások kapcsolódnak, így a csapdából igen nehéz a kitörés, sok esetben reménytelen. Gondoljunk csak el: a munkába állás során nemcsak a segély összege, hanem a hozzá kötődő természetbeni ellátások (étkeztetés, tankönyv) is elvesznek.

A mára létrejött *duális ellátó-struktúra* azok számára kedvező, akik hozzá tudnak jutni a foglalkoztatáshoz kötött ellátáshoz, mivel ezt az ellátást sokkal hatásosabban tudják igénybe venni, mint a segélyt.

Az eltérő hozzáférés azonban nemcsak a támogatás hatásosságát befolyásolja. Adataink azt mutatják (9. ábra), hogy a jogosultsági szabályok

különböző elvek szerinti folyósítása jelentős hatással van az elosztásra is. E hatás egy része negatív. Egyrészt a rendszer többcsatornás volta bonyolulttá, *áttekinthetetlenné* teszi az ellátó-struktúrát. Másrészt az *eltérő logikájú jogosultságok közt „kieshet” a támogatni kívánt család*, annál az egyszerű oknál fogva, hogy sem adókedvezményre, sem segélyre nem jogosult. (A jelenlegi szisztémában ilyen családok lehetnek azok, akiknek nincs, vagy alacsony az adóköteles jövedelmük.) És ez már hatékonysági kérdéseket is felvet. A pénzbeli ellátások vásárlóértékét külön-külön nézve megállapítható, hogy csak az ellátások kombinálása (vagy forrásainak jelentős növelése, és az átalakítása) hozhat valamiféle reményt arra, hogy a gyereknevelés ne rójon olyan terhet a család számára, amely veszélyezteti az egzisztenciális biztonságot. Magyarán: az ellátások értéke – akár a létminimumhoz, akár a nyugdíjminimumhoz, akár az átlagkeresethez viszonyítjuk – olyan csekély, hogy az önmagában semmiféle segítséget nem jelent.

Ebből következik, hogy az ellátások szegénység-enyhítő hatása szintén mérsékelt, ezért a célok tartalmának meghatározása során a hatékonysági megfontolások mellett méltányossági kritériumoknak is meg kell jelenniük. A hazai jövedelmi, szegénységi felmérések e szempont létjogosultságát többszörösen aláhúzzák, hiszen a szegénységi adatok azt mutatják, hogy igen jelentős a gyermeket nevelő és eközben szegénységben élő családok száma. Fontos megjegyezni, hogy a szegénység legfőbb oka az aktív korúak inaktivitása, de ha ehhez a léthelyzethez eltartottak is „társulnak”, akkor a szegénység kockázata jelentősen növekszik. Azaz ebben az esetben a méltányosság szempontja kettős méltányosságként jelenik meg. Kettős méltányosságként abban az értelemben, hogy a támogatási struktúrának egyszerre kell biztosítania az egyenlő helyzetű, de eltérő családszerkezetű (eltartottak száma), valamint az eltérő jövedelmi pozíciójú háztartásokat elérő, differenciált mértékű támogatást. A több gyermeket nevelő és alacsonyabb jövedelmű családok esetében a támogatásoknak nagyobb mértékűeknek kell lenniük.

Összegezve: a javasolt reformnak a jelenlegi rendszerben meglévő feszültségpontok feloldására, megoldására kell törekednie. Az átalakítás további, fontos érvei az alábbiak:

- A családi támogatások célja nem csupán a szegénység csökkentése, jövedelem újraelosztási szerepük is lényeges. Ma ez a munkajövedelmek után a második legnagyobb jövedelemforrás, a jövedelmek kb. 11 százalékát teszi ki.
- Ha nem történik meg a családi pótlék értékének differenciálása, és ezáltal a kedvezőtlenebb helyzetű családok családi pótlékának jelentősebb emelése, tovább fog romlani azoknak a gyermekes családoknak a helyzete, akik eddig is a legalsóbb jövedelmi tizedekben helyezkedtek el, és akik jövedelme elsősorban szociális transzferekből származott.
- A csoportos célzás adminisztratív szempontból kevésbé költséges, mint az egyedi jövedelemvizsgálat, és a tapasztalatok szerint a rászorultak elérésének hatékony eszköze.
- A jelenlegi rendszerből fakadó hátrányok nem csupán a szociális jövedelemből élőköt sújtják, hanem azokat az alkalmazottakat is, akik minimálbérért vagy azt alig meghaladó összegért dolgoznak.

TANULMÁNYOK

- A korlátozott források indokolhatják a magasabb jövedelműek kisebb részesedését az ellátásokból, de ellentétben a Bokros-csomag idején történetekkel, az összes családtámogatásra szánt forrás ezzel nem csökkenhet, hanem az alacsonyabb jövedelmi helyzetű csoportokhoz eljutó ellátásoknak kell növekedniük.

Ahhoz, hogy meghatározzuk, miként lehet olyan támogatási rendszert létrehozni, mely a lehető leghatékonyabban és hatásosan teljesíti elérendő céljainkat, először a célokat kell tisztázni. A hatékonysági és méltányossági szempontok alapján *célként a szegénység enyhítését, valamint a gyerekevelési költségekhez való hozzájárulást* tarjuk indokoltnak.

E célkitűzést szolgálja a három transzfer jogosultsági kritérium-rendszerének egységesítése. Az egységesítés során a csoportosan célzott ellátást tekintjük kiindulópontnak. A családi pótlék típusú ellátás megerősítése mellett szól, hogy ezen ellátásra minden gyermeces család jogosult, és a szegénység enyhítésének ez az egyik leghatékonyabb eszköze. A differenciálás erősítése során a nagyobb szegénységi kockázattal rendelkező családok – egyedülállók, kis-, és többgyermeces családok – helyzetének javítására törekedtünk.

A következőkben vázolt modellekben e szempontokat vettük figyelembe.

Előjáróban hangsúlyozni szükséges, hogy a modellek nem konkrét, összegszerű javaslatokat tartalmaznak, hanem a különböző elosztások eltérő mintázatára fókuszálnak. Nem célunk egy mindenre kiterjedő javaslat kidolgozása, csak annyit kívánunk bemutatni, hogy egy adott keretből azonos célok megválasztása mellett a különböző technikák milyen újraelosztást „produkálnak”, azaz hogy kiket és milyen mértékben támogatnak. Azt is fontos hangsúlyozni, hogy módszertani megfontolások miatt indulunk ki a mai forrásokból, hiszen a jelenleg családtámogatásra fordított összegek mértéke az idők folyamán annyira összezsugorodott, hogy érdemi segítség csak az összegek jelentős növelésével érhető el. Ennek mértékét most zárójelbe tesszük, mivel a források nagyságát a gazdasági teljesítőképesség, a politikai prioritás (célok), a társadalmi szükségszerűség, valamint a társadalmi elvárás négyesének valamilyen egyvelege határozza meg. Ezekből a tényezőkből mi most a célokkal és az ezekhez köthető technikákkal foglalkozunk. A célokról már írtunk, most jöjjenek a technikai javaslatok.

Családtámogatás – máshogyan¹⁰

Az A modell

Az első megközelítés (A modell) a családi pótlék, a rendszeres gyermekvédelmi támogatás és a családi adókedvezmény költségvetési forrásainak összevonását és

¹⁰ Az adatok modellálása érdekében egy adatbázist konstruáltunk, ahol a KSH Háztartás-statisztikai felvétel (2002) jövedelem-megoszlási, háztartási és gyerekszám adatait vettük alapul.

ezek egy részének személyi jövedelemadó alá vonását tartalmazza.¹¹ A javaslat szerint a már összevont *családi pótlék összege* két részből tevődne össze. Az alapösszeg (*gyerek-komponens*) gyerekenként azonos mértékű ellátás, azaz egy gyerek esetében az alapösszeg, két gyerek esetében az alapösszeg kétszerese, három gyerek esetében az alapösszeg háromszorosa stb. A családi pótlék másik része feltételekhez kötött és családonként fix összegű (*család-komponens*). A jogosultsági feltételek megegyeznek azzal a családszerkezettel, amelyben a felmérések tanúbizonysága szerint nagyobb mértékű a szegénység. Emlékeztetőül ezek a következők: egyszülős háztartások, sokgyermekesek, a családban 6 éven aluli (is) él.

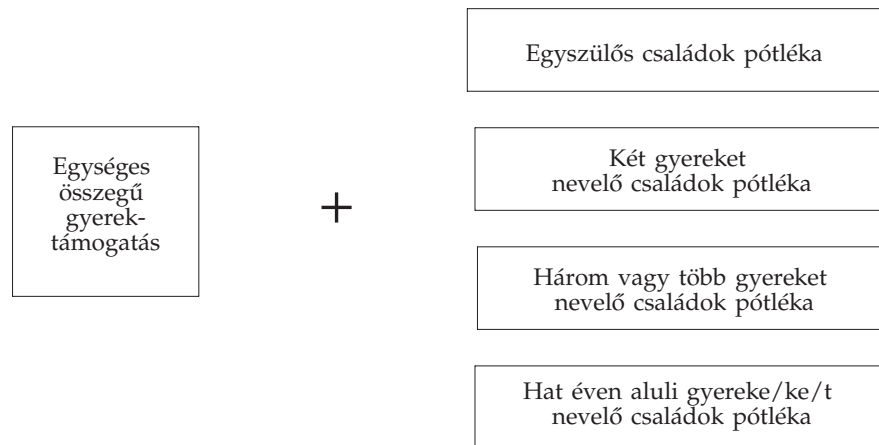
Két példával illusztráljuk, hogy az új ellátás összege a családszerkezet eltérése esetén hogyan alakul:

a) azon *háromgyermekes háztartás* esetében, ahol *mindkét szülő dolgozik*, és az egyik *gyerek 6 éven aluli*, a családi pótlék összege a következőképpen tevődik össze: alapösszeg háromszorosa + életkori pótlék + három gyereket nevelők pótléka;

b) abban a háztartásban, ahol *az egyedülálló szülő két, 6 éven aluli gyereket* nevel: az alapösszeg kétszerese + egyedülálló szülői pótlék + két gyereket nevelők pótléka + életkori pótlék (az első ellátáselemet leszámítva a többi komponens [pótlék] családonként fix összeg, azaz annak ellenére, hogy mindkét gyerek 6 éven aluli, a háztartás csak egy pótlékra jogosult).

Az így megállapított családi pótlék gyerek-komponense adóköteles jövedelemmé válna, míg a fix összegű családi komponens továbbra is adómentes.

10. ábra A reform által megvalósítandó új családipótlék-rendszer alapstruktúrája

¹¹ A rendszeres gyermekvédelmi támogatás bevonása az egységes rendszerbe feltételezi egy más típusú – a SZOLID Program keretében körvonalazódó – segélyezési rendszer meglétét.

TANULMÁNYOK

Ezzel a technikával egyszerre tudjuk célkitűzéseinket megvalósítani:

A gyerek-komponens azonos mértéke a „minden gyerek egyaránt fontos” generális elvet deklarálja. Ennek a komponensnek adóköteles jövedelemmé tételét a források hatékony allokációja, illetve a vertikális méltányosság elve diktálja. Azaz a szűkös források (a források sohasem elegendők) elfogadhatóvá teszik, hogy a jobb jövedelmi pozícióban lévők kisebb ellátást kapjanak. Az adórendszeren keresztüli elvonás ennek társadalompolitikai eszköze. Ez a technikai eljárás nagyban hozzájárul a komponens vertikális újraelosztásához.

A másik, a család-komponens a szegénységben élők helyzetét hívatott segíteni. Ennek technikája: csoportosan célzott ellátás (demograntok), melyeknél a család szerkezeti és demográfiai összetétele a döntő. Ez a horizontális igazságosság érvényesítését szolgálja.

Összegezve az eddigieket: azt a hármas célkitűzést, hogy egyszerre érvényesüljön a vertikális elosztás szakmai követelménye, valamint az ellátás célzottsága is javuljon, ráadásul úgy, hogy a munkaerőpiac szempontjából ne legyen ellenőztönző hatású – nos, ezeknek a követelményeknek úgy tudunk megfelelni, hogy – a gyerek-komponens adóztatása mellett – a családi pótlék másik komponensét nem adóztatjuk meg. Nem is kell, hiszen így mind az ellátás célzottsága (azokat támogatjuk további összegekkel, akiknek a szegénységi kockázata nagy), mind a munkára ösztönző hatása számottevő mértékben javul. Ez a javulás úgy következik be, hogy az ellátórendszeren belül az újraelosztás iránya vertikális marad, hiszen többlettámogatást az alacsonyabb jövedelmű családok kapnak.

Ezen felül további nyereség, hogy a jelenlegi három elkülönülő támogatás egységesítése az adminisztrációs teher csökkenésével is együtt jár.

Az új ellátás háztartástípus szerinti megoszlását úgy tudjuk értékelni, ha választunk egy viszonyítási pontot. Tesszük ezt azért, mert nem a pontos összegekre, hanem ezek megoszlására, egymáshoz viszonyított arányára vagyunk kíváncsiak. Elemzésünk viszonyítási pontja a 'két szülő+1 gyerek' típusú háztartás. A kapott értékeket táblázatba foglaltuk¹²:

Havi bruttó jöv.	23 200	53 000	75 000	125 000	300 000	500 000
	%-ban					
Két szülő +1 gyerek	100	100	96	89	70	67
Két szülő +2 gyerek	236	236	228	213	177	170
Két szülő +3 gyerek	451	451	439	417	362	352
Két szülő +4 gyerek	551	551	535	506	433	419
Egy szülő +1 gyerek	144	144	140	133	115	111
Egy szülő +2 gyerek	280	280	272	258	221	214
Egy szülő +3 gyerek	496	496	484	461	407	397
Egy szülő +4 gyerek	596	596	580	550	477	464

Mint látható, céljainkat – legalábbis a háztartástípusok szintjén – elértük, hiszen azok kapnak nagyobb támogatást, akik egyrészt alacsony

¹² A kisgyerekes pótlékat az adatok nem tartalmazzák.

jövedelemmel rendelkeznek, másrészt akiknél nagyobb a szegénységbe jutás esélye, illetve az előző két jelenség kombinációja során. Az alábbi családtípusokban a támogatás különösen magas (négyeszeres vagy annál több):

- Jövedelmi helyzettől függetlenül a két-, illetve egyszülős négy- (vagy több) gyermekes háztartások esetében.
- Havi 300 ezer adóköteles jövedelemig (évi 3,6 millió Ft) olyan családok, ahol három gyerek él, és egy vagy két szülő gondoskodik az eltartásáról.

Ezen felül a táblázatban szereplő összes háztartás támogatása nagyobb, mint a kiinduló helyzetnek tekintett családtípusé, kivéve a minimálbérrel vagy e feletti adóköteles jövedelemmel rendelkező kétszülős és egygyermekes családokat. Az ő támogatásuk a jövedelmük növekedésével csökken, havi 500 ezer Ft (évi 6 millió Ft) esetében már csak a viszonyítási összeg közel kétharmadát éri.

Az ilyen jellegű megoszlást a két komponens együttesen alakítja ki. A komponenseket érdemes külön-külön is elemezni. A modell szerint az összes ráfordításon belüli arányuk nagyságrendileg 80:20 a gyerek-komponens javára (igaz ebből a közel 80 százalékos részesedésből nagyjából 17–18 százalék adó formájában elvonódik a családoktól).

A modellben szereplő háztartások közel harmada nem jogosult a *családi komponensre*, valamint a családoknak csak töredéke vehet igénybe egyszerre több családi komponens. A komponens összege, valamint háztartásokon belüli megoszlása a következőképpen alakul:

	Pótlékok összege az alapösszeg százalékában	A családi komponensben részesülő családok megoszlása (%)
Kétgyermekes pótlék	36	41
Sokgyermekes pótlék	151	20
Egyszülős pótlék	44	30
Kétgyermekes és egyszülős pótlékok	80	7
Sokgyermekes és egyszülős pótlékok	196	2

Mivel a családi komponens kialakítása során a szegénységi kockázatnak jobban kitett családtípusok beazonosítása és támogatása volt a cél, nem meglepő, hogy a sokgyermekes háztartások kapják a legnagyobb összegű támogatást, míg a kétgyermekes pótlék alig haladja meg a gyerek-komponens (alapösszeg) harmadát. Utóbbi esetben viszont a legkiterjedtebb ellátásról beszélhetünk, hiszen ezt az támogatási formát az igénybevevők 41 százaléka kapja. Az is látható, hogy az egyszülős pótlék összege nem nagy, de sokan kapják (a pótlékban részesülők majdnem harmada). Ez az összefüggés oldaláról nézve nem túl jelentős, azonban azt is látnunk kell, hogy ha az egyszülős helyzethez más, a szegénység szempontjából fontos kockázat kapcsolódik, a támogatás összege már számottevő mértékben nő. (Csak megjegyezzük, hogy az egyedülálló szülőket munkavállalás szempontjából úgy lehet helyzetbe

TANULMÁNYOK

hozni, hogy elérhető, és a munkaerő-piaci viszonyokhoz rugalmasan kapcsolódó, azt figyelembe vevő napközbeni gyereke ellátásokat hozunk létre. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy nem kell a pénzügyi támogatás, csak annyit jegyeztünk meg, hogy ebben az esetben a napközbeni ellátások pótolhatatlan segítséget jelenthetnek.)

A komponens jövedelmi oldalról vizsgálva semmi meglepőt nem találtunk, várakozásunknak megfelelően a család-komponens inkább a jövedelmi tízedek aljára összpontosul, míg a *gyerek-komponens* jövedelmi megoszlása egyenletesnek mondható (11. ábra).

Ha a *gyerek-komponens* hatékonyságát nézzük, látható, hogy ez a jövedelem-megoszlás alsó felében jelentősebb, azon belül is a legalsó, illetve a 3–5. tízedekben. (11. ábra), mivel ezekben a tízedekben a támogatás felső és középső harmada ide összpontosul.

11. ábra A *gyerek-komponens* különböző összegeinek jövedelmi megoszlása (%)¹³

Ez a megoszlás (vertikális célzás) szoros összefüggésben van a gyerekek jövedelmi decilisben elfoglalt helyzetének eloszlásával, valamint az adóteher nagyságával. Azt a Társi felméréséből tudjuk (2. ábra), hogy a gyerekek jelentős százaléka az alsó harmadban tömörül. A modellben

13 A 11. ábrában első ránézésre talán túl sok információt sűrítettünk össze. Célunk ezzel az volt, hogy ne csak az ellátás egészének tízedenkénti megoszlását vizsgáljuk, hanem a támogatás összegének belső eloszlását is bemutassuk. Hogy ez pontosan mit jelent, egy példával kívánjuk illusztrálni.

Nézzük a legalsó tízed oszlopait. A jobboldali oszlop nem jelent mást, mint a teljes összegű komponens megoszlásának 1. tízedre vonatkozó értékét fejezi ki. A többi három oszlop esetében az összes támogatást harmadoltuk, tehát például az „alsó harmad” oszlopa azt fejezi ki, hogy a támogatás alsó harmada miként oszlik meg a különböző tízedekben. A legalsó decilisben ez az összeg nagyjából 7 százalék körüli, a következő két tízedben szintén 7 százalék körüli, a 4. tízedben 10 százalék, a legfelső tízedben közel 4 százalék. Azaz, ha összeadjuk a tízedenkénti értéket, összesen 100 százalék lesz.

A megoszlás ilyen, részletesebb vizsgálata, hatékonyság megítélése szempontjából kulcsfontosságú, hiszen míg a támogatások egészét tekintve egy kiegyenlített eloszlást találunk (lásd: minden tízednél a jobb oldali oszlop), addig a „felső harmadot” nézve, látható, hogy a támogatás az alsó tízedekre összpontosul. Magyarán: az egyenletes eloszláson belül a komponens mértékét tekintve nagyobb része jut alulra.

mért adóterhelés pedig az alsó decilisben átlagosan 7 százalék körüli, majd fokozatosan növekszik, a 3. tizedben már 11 százalék, az átlagos terhelés (17-18%) pedig a 6-7. decilis határán található. Hogy melyik változó (gyerekszám vagy adóterhelés) hat jobban az ellátások összegére? Az általunk ismert változók eloszlásából arra következtethetünk, hogy a gyerekszámnak valamivel nagyobb hatása van az ellátások összegére, de nem olyan mértékben, hogy akár önmagában is képes lenne ilyen jellegű elosztásra, hiszen egyrészt a komponens mértékének felső harmada az első három tizedben jelentős, ami a gyereklétszám hatását igazolja. Viszont az adóterhelés vonatkozásában az alsó és a felső harmad között a gyerek-komponens egy gyerekre vetített értéke közötti különbség nem egészen 10 százalékpont, ami progresszív¹⁴ adóteher-megoszlásról árulkodik. A komponens megoszlása tehát összességében egyenletesnek mondható, hatékonysági oldalról viszont inkább alulra oszt.

Az új transzfer megoszlási trendje (lineáris regressziós vonala) enyhén jobbra lejt, azaz az ellátás inkább az alacsonyabb jövedelműeknek kedvez (12. ábra). Egyébként ezt a trendet támasztja alá a jövedelme tizedek szerinti megoszlás is, ahol az alsó harmadba az összes háztartás 31 százaléka, a 8. tizedig 80 százaléka került.

A támogatás ilyen mintázatának kialakulásában nagyfokú szerepet játszik, hogy az ellátást kettéosztottuk (gyerek- ill. család-komponens), valamint az egyik komponens megadóztattuk. Mint láttuk, az adózás hatékony eszköz arra, hogy az ellátások vertikális célzottságát adminisztrációs teher növekedése nélkül javítsuk. Az ilyen technika alkalmazásának még egy lényeges előnye van: az, hogy az ellátások hatásossága nem, vagy csak kicsit sérül. Az elméleti megfontolások mellett ezért választottuk ezt a technikai megoldást. Hátránya, hogy az adó alá vont plusz jövedelem – esetünkben a gyerek-komponens – növeli az adózó adóterhet, így az is előfordulhat, hogy „amit nyerünk a réven, elveszítjük a vámon”, vagyis az adóköteles jövedelem annyira nő, hogy ez inkább veszteség, mintsem nyereség a gyermekes családnak. Ilyen eset akkor fordulhat elő, ha az adózó adóságot vált és egy lényegesen magasabb adókulccsal adózik. Modellünkben kitértünk e hatás elemzésére is, de mielőtt erre rátérnénk, előljáróban egy megjegyzést kívánunk tenni: ezt a negatív jelenséget a 2005. évi személyi jövedelem adórendszerbe tervezett változások – a kétkulcsos, és széles sávú adótábla – tompítják, hiszen ezzel a módosítással az adórendszer progressziója lényegesen csökken. Az elemzés metodikája az volt, hogy összehasonlítottuk: milyen az adóterhelés akkor, amikor a gyerek-komponens összege adózó jövedelemnek számít, és mi történik, ha nem. Az átlagos adóterhelés között 2 százalékpontos különbséget találtunk. Ezzel párhuzamosan változott azok köre is, akiknek ugyan volt adóköteles jövedelmük, de nem fizettek adót; a gyerek-komponens beemelésével nagyjából 7 százalékkal (14 százalékról 21 százalékra) bővült ezen adózók köre.

14 Ez az adótábla alapjaiban megegyezik a 2005. évi tervezett adótábla adókulcsaival, adósávjaival, valamint az adójóváírás mértékeivel, szabályaival. Lényeges különbség, hogy az adórendszer kialakításakor (az adójóváírás kivül) semmiféle más kedvezményt nem vettünk figyelembe.

TANULMÁNYOK

12. ábra *Az új családi pótlék jövedelmi megoszlása (Ft/gyerek), illetve ennek lineáris regressziós trendje, valamint a család- és a gyerek-komponens megoszlása (%)*

A B modell

A második megközelítés (B modell) szintén egységes családtámogatási rendszerből indul ki. Ebben az esetben nincs külön családi és gyerek-komponens. Az ellátások összevonása és bruttószítása után a támogatás mértéke gyerekenként azonos összegű. Az egységes mértékű támogatást a személyi jövedelem részévé tesszük, méghozzá úgy, hogy az új ellátás mértéke növeli az adóköteles jövedelmet, így – természetesen – az esetek többségében a fizetendő adót is.

Adó alá vonásával a vertikális célzást hangsúlyozzuk, mivel így az ellátás – az adórendszertől függően – progresszívvé válik. Az adórendszeren keresztül érvényesülő támogatásnak megvan az az előnye, hogy úgy javítja a vertikális újraelosztást, hogy eközben a hozzájutás során nincs szükség semmiféle más eljárásra (pl.: a jövedelmi és a vagyoni körülmények vizsgálatára). Vagyis a rendszer *előnye*, hogy normatív módon, egyszerű és áttekinthető eljárási keretben, a célkitűzésnek megfelelően támogatja a gyermekes családokat. Az ilyen technikának a célzása – elméleti megközelítésből mindenképpen – hatásos.

A támogatás teljes összegének adóztatása azonban felvet néhány problémát. Ezek közül az első, hogy a magyar személyi jövedelemadó rendszer egyéni adózáson alapul, ezzel szemben az ilyen jellegű megoldás családi típusú vagy jövedelem-megosztást alkalmazó (splitting) technikát igényel, vagyis, ha ezt akarjuk alkalmazni, akkor az adózók alanyának rendszerét is meg kell változtatni. Ha nem tesszük, akkor könnyen előfordulhat, hogy a támogatási struktúrában céljaink és szándékunk ellenére olyan családtípus kerül előnybe, amelyet nem olyan mértékben akartunk támogatni. Egy példával szeretnénk világossá tenni, hogy mire gondolunk:

Egy jól kereső aktív korú mellett a másik szülő (pl. az anyasági támogatásban részesülő) vagy nem, vagy csak alacsony összegű adóköteles jövedelemmel rendelkezik. Ebben az esetben ha az utóbbi, alacsonyabb jövedelmű szülő veszi igénybe a támogatást, akkor a támogatás nagyobb része marad a háztartásnál, szemben például az olyan esettel, ahol a család jövedelme összességében kisebb (pl. az átlagkörüli jövedelmű, két-keresős háztartás esetében).

Ez pedig a méltányosság oldaláról nem kívánatos. A helyzet megoldása lehetne a splitting módszerének alkalmazása. E módszer – azon túl, hogy idegen a magyar adórendszertől – növeli a család és a hatóság adminisztrációs terheit. A rendszer másik hátránya, hogy ellenősztönző a munkavállalás szempontjából, hiszen emeli a effektív marginális adókulcs¹⁵ mértékét. Ráadásul olyan helyzetben válhat ellenősztönzővé, amikor valaki csak azért lép be az adórendszerbe, mert a pénzügyi családtámogatás adóköteles jövedelemmé vált. Ez tipikusan az alacsony jövedelműekre vonatkozik. A másik ilyen „éles” helyzet akkor lép fel, amikor az adósáv felső régiójában tartózkodik valaki, és a családtámogatás

15 Az effektív marginális adókulcs (EMAK) azt mutatja meg, hogy a bruttó munkabér növelése milyen hatással van a segélyezés és adózás utáni jövedelemre. Két hatást foglal magába: egyrészt a bruttó bért terhelő jövedelemadót, másrészt a segélyezési rendszer által alkalmazott – a segélyezési technikától függő nagyságú – visszavonási kulcsot. Igaz, hogy a munkaerő-piaci döntések ritkán marginális döntések, ritkán szólnak a következő egységnyi jövedelem megszerzéséről. Ezt a szempontot figyelembe véve az EMAK mégis két lényeges jelenség megértéséhez ad útmutatót. Az egyik, hogy e mérőszám segítségével közelebb jutunk a munkaerőpiac és a segélyezési rendszer kapcsolatának problematikájához, ahhoz a problémához, hogy miképpen lehet legalább azt elérni, hogy a segélyezési, valamint a jövedelemadó rendszer ne nagyon gátolja a munkaerő-piaci részvételt (persze csak akkor, ha rendelkezünk betöltetlen álláslehetőségekkel).

A másik, hogy ha a jövedelemadó rendszer, valamint a segélyezési technika kellően szofisztikált (alacsony az EMAK), akkor jelentős lépést lehet tenni a fekete/szürke, nem-legális munkák „kifehérítésében”, valamint egy finanszírozható jóléti rendszer kiépítése felé, amely egyszerre méltányos és hatékony.

TANULMÁNYOK

plusz jövedelme „átlóki” a következő, magasabb adósávba. Persze az adókötelessé tett támogatás minden esetben adót növelő tényező, de különböző megoldásokkal – az adórendszer „kiegyenesítésével”, és/vagy a gyerekek utáni adóalap- vagy adókedvezmény nyújtásával – az előzőekben írt negatív hatások jelentősen tompíthatóak.

Modellünkben az összevont és bruttósított pénzbeli transzfer a jövedelmi skála alsó részében hagyja a támogatások nagyobbik felét, a regressziós trendje meredek. Ez azt jelenti, hogy az ellátás szegénységennyhító hatása erős (12. ábra).

13. ábra Az adó alá vont családtámogatási ellátás regressziós trendje

Hangsúlyozni kell, hogy az újraelosztás iránya illetve meredeksége a támogatás mértékén valamint differenciálásán túl nagyban függ a személyi jövedelemadó rendszer progresszivitásától. Esetünkben az átlagos adóterhelés 17-18 százalékos, ezen belül az alsó tizedben 7 százalék, a 3. és 4. decilisben 11-11 százalék, a 7. decilisben már átlag feletti (19%), de igazán a 8. decilistől nő jelentősen az adóterhelés. A legfelső két tizedben 27, illetve 31 százalék. Ezek az adatok azt mutatják, hogy az adótábla progresszivitása számottevő, melynek trendje: a 4. tizedig mérsékelten, majd a 6. és 7. tized között nagyobb mértékben, és a 8. tizedtől kezdődően pedig jelentősen növekszik az adóteher.

Az elvonás mértéke ezzel párhuzamosan csökken, a bruttó családi támogatásból átlagosan 82 százalék marad a családoknál. Ez csak nagyon kevéssel több, mint a 8. tized átlaga, ahol – mint láttuk – az adóteher is jelentősen emelkedett (9. táblázat).

A jövedelem-megoszlást tekintve a háztartások 19 százalékát találhatjuk az alsó három decilisben, míg 24 százalékukat a felső ötödben. A háztartások többsége a középső tartomány felső részében (6-8. tized) található, ebben a régióban a háztartások 37 százaléka összpontosul. Ha a

jövedelmi jellemzőket kiegészítjük a családtípus jellemzőivel, akkor a következő képet kapjuk (A módszer ugyanaz, mint az A modell esetében: a viszonyítás alapjául szolgáló háztartás a „két szülő + 1 gyerek” típus):

Havi bruttó jöv.	23 200	53 000	75 000	125 000	300 000	500 000
	%-ban					
Két szülő +1 gyerek	100	100	96	89	72	67
Két szülő +2 gyerek	200	200	192	177	144	134
Két szülő +3 gyerek	300	300	288	266	216	201
Két szülő +4 gyerek	400	400	384	354	288	268
Egy szülő +1 gyerek	100	100	96	89	72	67
Egy szülő +2 gyerek	200	200	192	177	144	134
Egy szülő +3 gyerek	300	300	288	266	216	201
Egy szülő +4 gyerek	400	400	384	354	288	268

Az ellátás a tekintetben nem tesz különbséget, hogy a háztartásban egy vagy két szülő van-e. Így a horizontális újraelosztás vonatkozásában a rendszer „félíg vak”, de csak félíg, mivel a támogatás összege a gyerekszám nagyságától függ. Ez a különbségtevés ott, ahol nincs adóelvonás, igen jelentős, mivel az értékek ebben a metszetben megduplázódnak. A jelenlegi adóstruktúrában ez az intervallum a minimálbérig terjedő jövedelmekre vonatkozik. Ezután a támogatás mértéke csökken, egy gyerek esetében a viszonyítási összeg alá süllyed, két és több gyerekeknél a csökkentés a gyerekszámától függően alakul: minél több a gyerek, annál több marad a háztartásnál.

Összevetve a két modell megoszlási mintázatát, három lényeges állítást fogalmazhatunk meg:

- A jogosultsági kritériumok egységes kezelése megszünteti a duális struktúrát, valamint a hozzáférés szempontjából hatásosabb hozzáférést eredményez.
- Az A modell a háztartások típusára sokkal érzékenyebb, méghozzá úgy, hogy a horizontális újraelosztás szempontjából hatékonyabban éri el a szegénységi kockázatnak jobban kitett családtípusokat.
- Az a technika, hogy az A modellben csak az egyik komponenst vontuk az adó alá, azt eredményezte, hogy – az adóterhek érdemi változása nélkül – az alacsonyabb jövedelmű, valamint a jövedelem skála alsó-közép részeiben lévő családokat ez nagyobb mértékben támogatja, mint a másik modell.

Végezetül elemzésünket egy harmadik modell bemutatásával egészítjük ki. A C modell a jelenlegi jogosultság szabályok alapján működő ellátórendszer modellálja. A 13. ábra mutatja a három rendszer jövedelmi megoszlását. Látható, hogy az A és B ellátási struktúra jobban megfelel céljainknak, hiszen egy igazságosabb elosztást indukálnak. A két, ismertett modell úgy támogatja nagyobb mértékben az alacsony jövedelmű családokat, hogy eközben – a C modellhez képest – az A modell az alsó-közép rétegeknek nagyobb, a B modell nagyságrendileg egyenlő mértékű ellátást biztosít. A C modell, azaz a jelenlegi szabályok szerinti el-

TANULMÁNYOK

oszlás csak a felső jövedelmi ötödben lévő háztartásoknak biztosít magasabb összegű ellátást.

14. ábra A különböző modellek megoszlása a jövedelmi tizedek szerint, valamint kumulált megoszlásuk a háztartások egy fogyasztási egységre jutó jövedelme alapján meghatározott tizedekben

Zárszó helyett

Hogy melyik a jobb modell? Erről nehéz objektív ítéletet mondani, hiszen értékbeállítódástól függően más-más lesz a válasz. Olyan megoldás nincs, amely mindenki számára előnyös. Közhely, hogy a változásoknak lesznek vesztesei, és persze kedvezményezettei is. Az elfogadható modell attól is függ, hogy mit akarunk elérni, milyen családtámogatási rendszert szeretnénk. Jelenlegi tudásunk szerint – elfogadva a célkitűzéseket – a legoptimálisabb megoldásnak az A modell tűnik, mivel ez a rendszer közelíti meg leginkább a célokban foglaltakat.

Mire jó egy ilyen jellegű modellezés? A pontos leírásra biztosan nem, hiszen a használt adatok (módszertani, adatfelvételi) bizonytalansága mellett azt sem tudjuk előre, hogy hányan fognak hozzájutni az ellátáshoz, mennyien lesznek az igénybevevők. Erre tehát nem jó. Mégis úgy gondoljuk, hogy az ilyen jellegű modellek makro szinten megmutatják az ellátások eloszlási mintázatát, azokat a tendenciákat, melyek összevethetőek a célkitűzéseinkkel. Vagyis ha céljaink világosak (és konszenzuson alapulnak), e modell (és természetesen más eljárások, elemzések) segítségével megtalálhatjuk a legmegfelelőbb technikai eszközrendszert. Itt a végén is szükséges hangsúlyozni, hogy nem ez az egyetlen üdvözítő út. Úgy véljük, nincs olyan megoldás, amelyben minden fontos szempont – hogy csak a leglényegesebbeket említsük: méltányosság, hatékonyság, munkapiaci ösztönzés – maradéktalanul tud érvényesülni. A különböző hatások között kell mérlegelni, de ehhez világos célkitűzések kellenek. Ezután jöhet a modellezés.

Véleményünk szerint (és ezt igyekeztünk bizonyítani) céljainkat – hogy ti. *pénzügyi támogatásban részesítse a gyermeket családot* (ez nem jelent mást, mint a gyereknevelés költségeihez való hozzájárulást), valamint hogy *úgy járuljon hozzá a gyerekszegénység enyhítéséhez, hogy eközben ne gátolja a munkavállalást* – ezek a rendszerek a jelenlegi struktúránál méltányosabban és hatékonyabban tudják megvalósítani. Zárszó tehát nincs. Nincs is erre szükség, mivel – reméljük – ez egy együttgondolkodás kezdete, ahol a cél egy hosszú távra szóló igazságos és konszenzuson alapuló családtámogatási ellátórendszer.

Felhasznált irodalom

- Bass László – Ferge Zsuzsa – Márton Izabella (2003) Gyorsjelentés a szegényedéstről Szociális Szakmai Szövetség, Bp.
- Darvas Ágnes (2000) Utak és tévutak: családtámogatások Közép-Kelet-Európában a rendszerváltás óta, PhD disszertáció
- Kónig Éva (2004) A segélyezés Bermuda-háromszöge. Esély 4. szám
- KSH (2003) Szociális Statisztikai Évkönyv, 2002 KSH, Bp.
- KSH (2004) Háztartás-statisztikai Évkönyv, 2002 KSH, Bp.
- Mózer Péter (szerk.) Szükség van a változásra SZOLID Program, 2003., kézirat
- Semjén András (1996) A pénzügyi jóléti támogatások ösztönzési hatásai Közgazdasági Szemle 10. szám
- Szivós Péter – Tóth István György (2001) Tíz év Tárki Monitor Jelentések

TANULMÁNYOK

Peter, Townsend (1990) Szelektivitás – a nemzet megosztása in: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin (szerk.) A jóléti állam T–Twins Kiadó
 Peter, Whiteford – Michael, Mendelson – Jane, Millar (2004): Adókedvezmények és a jövedelemváltozásra adható válaszok Esély 4. szám

Táblázatok

1. táblázat *Pénzbeli családtámogatások összegei, valamint GDP-n belüli aránya (%)*

	1990	1995	1998	2000	2001	2002
	Mrd Ft/év					
családi pótlék	64,3	100,2	120,9	132,5	134,0	153,9
rendszeres gyermek- védelmi támogatás	–	–	24,8	32,4	39,3	39,5
családi adókedvezmény	–	–	–	44,4	65,2	91,0
gyes	3,8	11,3	38,6	38,4	39,1	40,7
gyed	9,7	20,4	1,1	20,4	29,6	37,8
gyet	–	5,4	11,0	10,6	11,0	12,2
terhességi-gyermekágyi segély	4,1	8,9	6,9	10,0	12,5	15,8
anyasággal összefüggő támogatás	0,7	2,0	1,9	2,3	2,5	2,6
<i>összesen</i>	<i>82,5</i>	<i>148,1</i>	<i>204,5</i>	<i>291,1</i>	<i>333,2</i>	<i>393,4</i>
	GDP százalékában					
családi pótlék	3,1	1,8	1,2	1,0	0,9	0,9
rendszeres gyermek- védelmi támogatás	–	–	0,3	0,3	0,3	0,2
családi adókedvezmény	–	–	–	0,3	0,4	0,5
egyéb támogatás	0,8	0,8	0,5	0,6	0,6	0,7
<i>összesen</i>	<i>3,9</i>	<i>2,6</i>	<i>2,0</i>	<i>2,2</i>	<i>2,2</i>	<i>2,3</i>

Forrás: Zárszámadási költségvetési törvények, Az adókedvezménnyel kapcsolatban APEH tájékoztatók (www.apeh.hu), ill. 2001-es év esetében becslés.

Megjegyzés: A rendszeres gyermekvédelmi támogatást 2000-ben és 2001-ben kiegészítő családi pótléknak hívták. Ugyanebben az időszakban a családi pótlék elnevezése pedig nevelési ellátás volt.

2. táblázat *Pénzbeli családtámogatásban részesülők adatai*

	1990	1993	1998	1999	2000	2001	Ezer fő 2002
családi pótlék	2 498,3	2 443,8	2 041,1	2 139,9	2 152,6	2 115,4	2 045,6
adóked- vezmény	–	–	–	1 077,0	1 101,2	1 219,0	1 149,6
rendszeres gyermek- védelmi támogatás	–	–	742,7	804,1	786,3	780,3	757,9

Darvas – Mózer: Kit támogassunk?

	1990	1993	1998	1999	2000	2001	Ezer fő 2002
<i>egyéb ellátások:</i>							
gyes	94,7	115,4	234,0	245,0	192,8	182,9	171,8
gyed	155,0	143,1	9,9	–	54,0	62,9	70,2
gyet	–	12,0	73,0	68,6	52,6	51,3	50,3
anyasággal összefüggő ellátások	119,2	48,2	92,1	88,7	91,7	90,2	84,9
terhességi- gyermekágyi segély	47,1	40,7	22,7	21,7	22,5	23,8	25,3

Forrás: Szociális Statisztikai Évkönyv 2002 (KSH, 2003), ill. APEH tájékoztatók
Megjegyzés: Az adókedvezmény vonatkozásában az adózók száma, ill. a többi esetben gyerekszám, kivéve az anyasággal összefüggő ellátásokat, ebben az esetben az utalványozások száma.

3. táblázat Egyes pénzbeli családtámogatások egy gyerekre jutó havi összege, valamint reálértéke

	1990	1995	1998	1999	2002	Reálérték
(1990 = 100%)*						
családi pótlék	2 149	3 562	4 956	5 129	6 334	39,4
rgyt	–	–	2 777	3 119	4 338	111,3
adókedvezmény	–	–	–	2 580	6 596	200,6
gyes	3 303	7 958	13 721	15 134	19 748	83,2
gyed	5 199	13 215	28 027	–	44 901	120,1

Forrás: Szociális Statisztikai Évkönyv 2001, 2002 (KSH 2002, 2003), ill. APEH tájékoztatók (www.apoh.hu) (Az adókedvezmény esetében Mózer Péter számítása)
Megjegyzés: *az adókedvezmény esetében 1999 = 100 százalék, az rgyt esetében 1998 = 100 százalék.

4. táblázat A szülői támogatások, a családi pótlék, valamint az összes háztartási jövedelem kumulált megoszlása, a háztartás ekvivalens jövedelmei alapján definiált jövedelmi ötödökben (%)

Év	Alsó ötöd	2.	3.	4.	Felső ötöd	Összesen
		szülői támogatások				
1991/92	14,9	22,9	26,1	21,4	14,8	100
2003	37,2	20,2	16,6	13,3	12,8	100
		családi pótlék				
1991/92	14,1	17,7	22,9	26,7	18,6	100
2003	35,6	20,0	16,9	13,3	14,2	100
		összesen jövedelem				
1991/92	7,9	12,0	17,0	24,0	39,1	100
2003	8,7	13,2	16,7	21,3	40,1	100

Forrás: Stabilizálódó társadalomszerkezet (Tárki Monitor Jelentés 2004:47)

TANULMÁNYOK

5. táblázat Szegénységi ráták életkor, gyermekek száma és háztartástípus szerint (ekvivalens éves háztartásjövedelem alapján)

	Medián fele			Átlag fele		
	1991/92 (1)	2002/03 (2)	eltérés (2)–(1)	1991/92 (3)	2002/03 (4)	eltérés (4)–(3)
Életkor						
0–2	6,6	18,4	12	12,6	24,2	12
3–6	8,2	15,5	7	13,3	23,0	10
7–14	7,9	15,0	7	13,8	22,5	9
15–19	6,3	11,7	5	11,2	18,8	8
20–29	4,8	7,6	3	8,2	11,6	3
30–39	4,2	8,0	4	7,6	14,0	6
40–49	3,6	7,6	4	5,8	13,2	7
50–59	3,4	6,6	3	5,2	10,3	5
60–69	3,7	2,2	–2	7,3	5,8	–2
70 felett	3,9	2,8	–1	9,8	4,6	–5
Gyermekek száma						
Nincs gyerek	3,2	4,5	1	6,2	7,5	1
1 gyerek	3,7	4,5	1	6,1	9,9	4
2 gyerek	3,0	9,0	6	6,5	15,5	9
3 és több gyerek	17,9	29,4	12	29,4	40,0	11
Háztartástípus						
Egyszemélyes	6,2	8,2	2	15,1	11,8	–3
Pár	2,8	4,1	1	6,2	7,1	1
Pár + 1 gyerek	4,5	5,5	1	5,1	13,0	8
Pár + 2 gyerek	2,4	5,6	3	6,4	12,1	6
Pár + 3 és több gyerek	13,7	26,0	12	25,4	37,2	12
Egyedülálló szülő	10,8	34,1	23	15,1	43,5	28
Együtt	6,2	8,3	2	9,1	13,2	4

Forrás: 1991/92-es adatok esetében Tíz Év (Tárki 2001:59.), 2002/03-as adatok esetében Stabilizálódó társadalomszerkezet (Tárki 2004:81.)

6. táblázat Nevelési ellátásban (családi pótlék és iskoláztatási támogatás) részesülő családok és gyerekek családtípus szerinti megoszlása (2002, %)

	Család	Gyerek
<i>házaspár, ebből:</i>	76,6	79,6
1 gyerek	36,7	22,3
1 gyerek	29,6	36,0
3 és több gyerek	10,3	21,3
<i>egyedülálló, ebből:</i>	23,4	20,4
1 gyerek	16,0	9,7
2 gyerek	5,6	6,8
3 és több gyerek	1,8	3,9
összesen (%)	100,0	100,0
összesen (létszám)	1 222 935	2 011 237

Forrás: Szociális Statisztikai Évkönyv, 2002 (KSH, 2003:22.)

7. táblázat A családi adókedvezményben részesülő adózók gyerekszám és jövedelem szerinti megoszlása (2002, %)

Jövedelemsávok	1 gyerek	2 gyerek	3 gyerek	4+ gyerek	összesen
1– 400 000	10	8	11	12	9
400 001– 600 000	18	18	19	16	18
600 001– 1 200 000	37	35	34	35	36
1 200 001– 1 500 000	11	11	10	10	11
1 500 001– 3 000 000	18	21	19	19	19
3 000 001– 4 000 000	3	3	3	3	3
4 000 001– 6 000 000	2	3	2	2	2
6 000 001 –8 000 000	1	1	1	1	1
8 000 001– 10 000 000	0	0	0	0	0
10 000 001 felett	0	0	1	1	0
Összesen (%)	100	100	100	100	100
Összesen (ezer, fő)	525	472	129	20	1146

Forrás: APEH (2002)

8. táblázat Különböző modellek háztartástípus szerinti megoszlása (%)

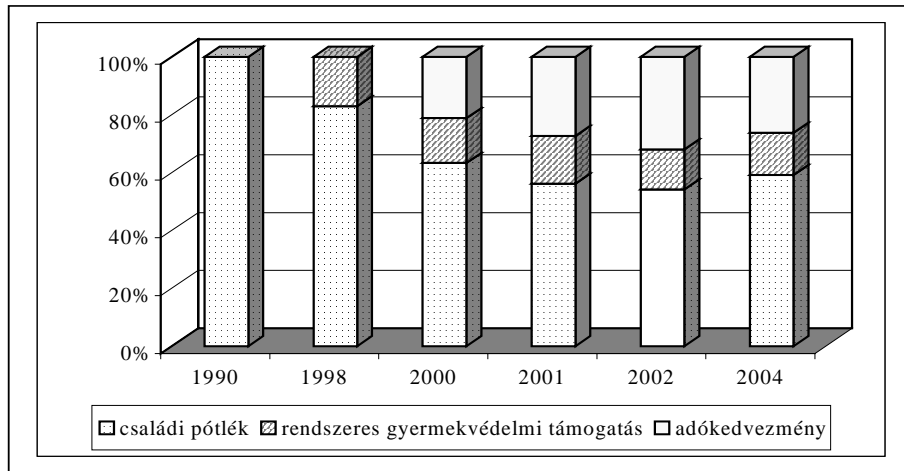
	pár+ 1 gyerek	pár+ 2 gyerek	pár+ 3 és több gyerek	egy- szülős háztartás	összesen
A modell	33	24	12	31	100
B modell	37	31	16	16	100
C modell	36	31	16	17	100

Megjegyzés: C modell a jelenlegi jogosultsági rendszer alapján kapható három ellátás összevonása.

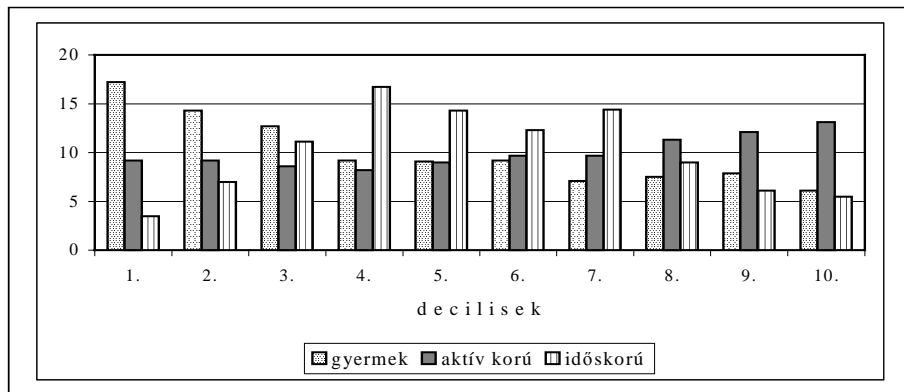
9. táblázat A B modell adóterhei, valamint a támogatás nettó értéke (bruttó támogatás = 100%)

	legalsó	2.	3.	4.	5. decilis	6.	7.	8.	9.	legfelső
adóteher	7	9	11	11	12	15	19	23	27	31
Nettó támogatás a bruttó támogatás százalékában	95	89	87	87	88	85	81	77	73	69

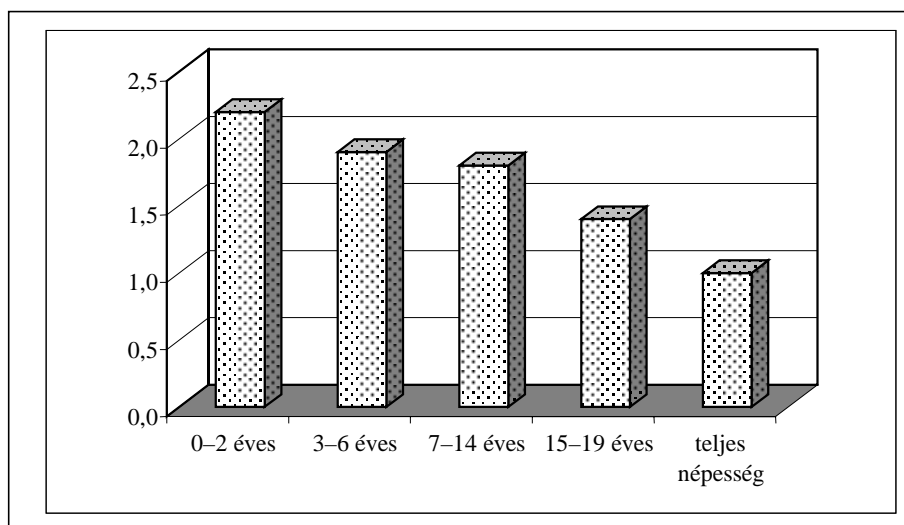
1 ábra

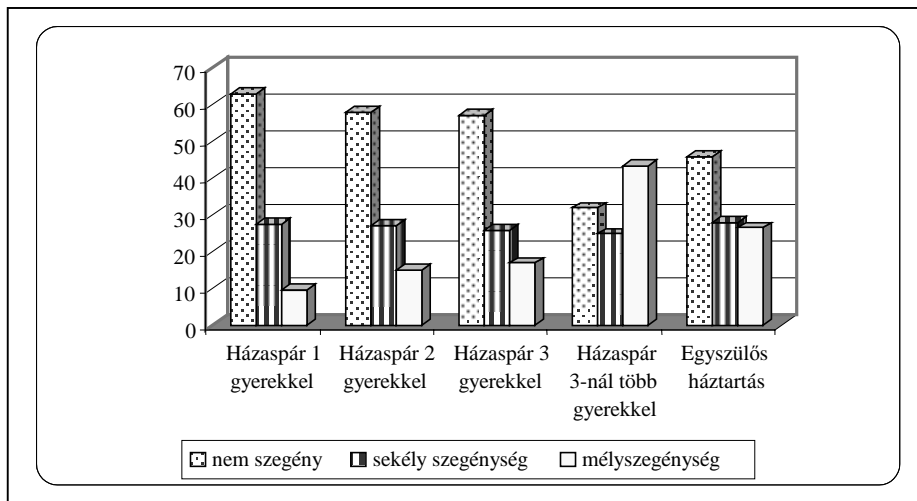
2-ábra

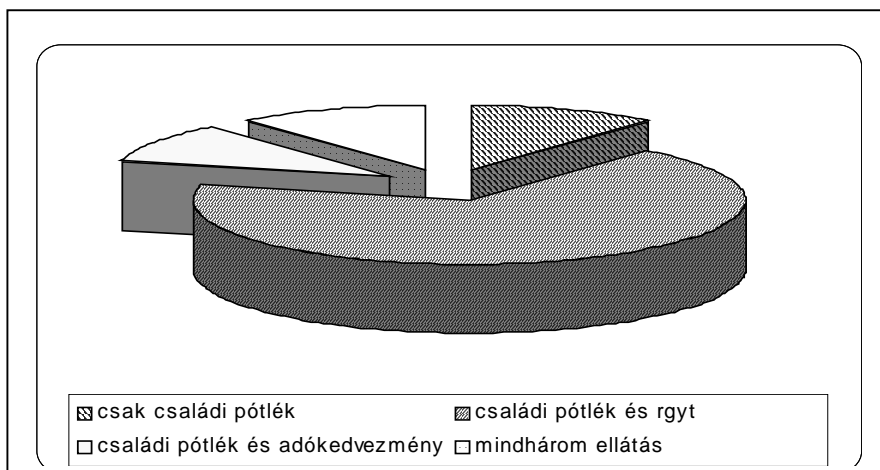
3. ábra

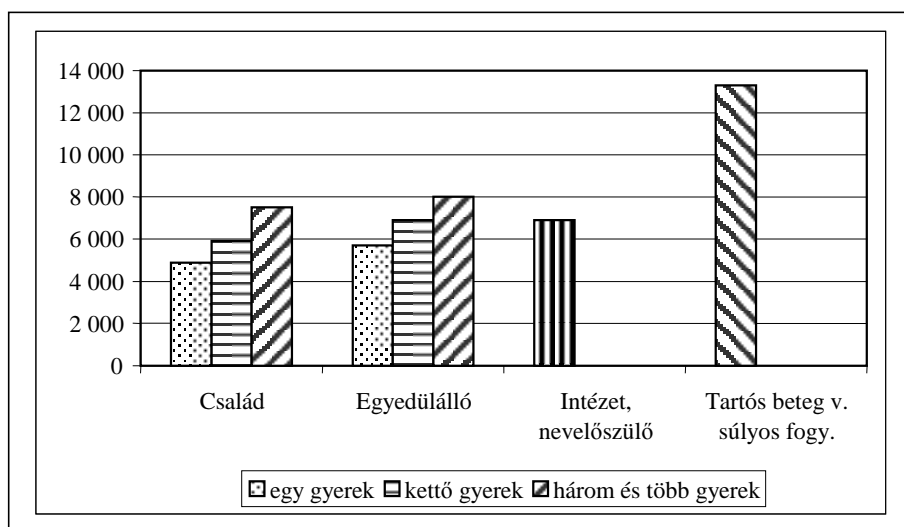
4. ábra

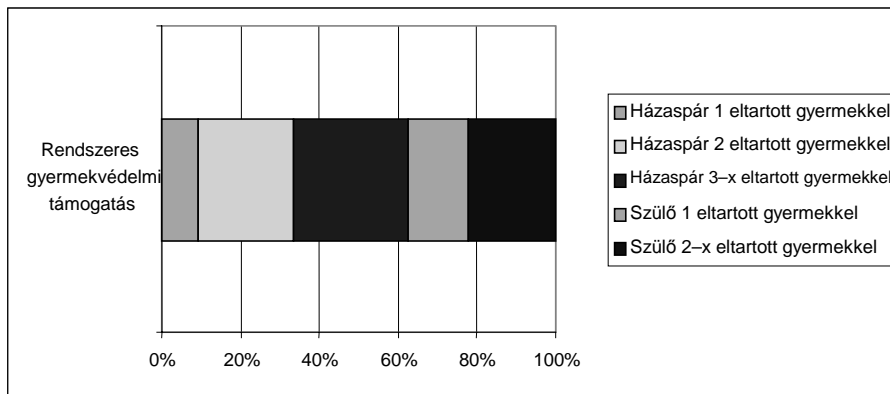
5. ábra

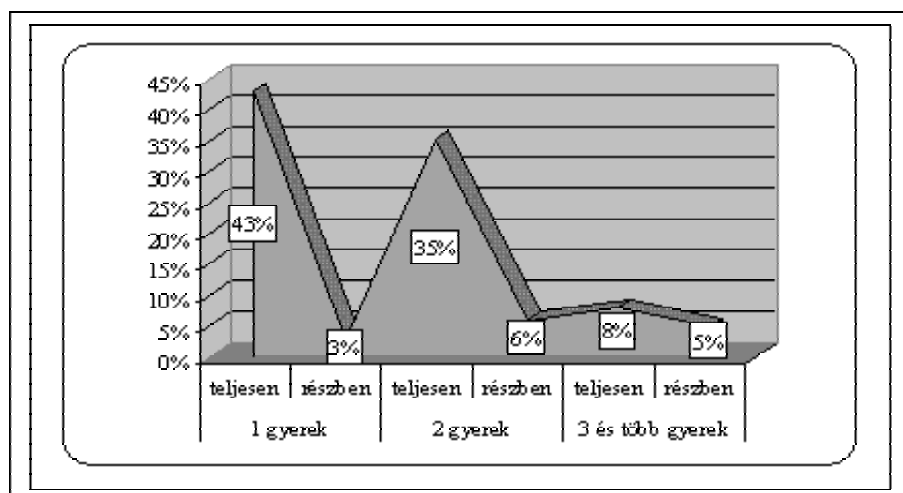
6. ábra

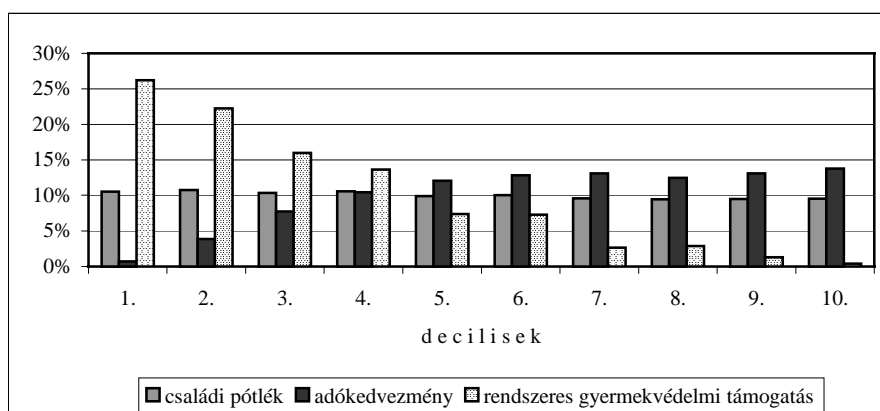
7. ábra

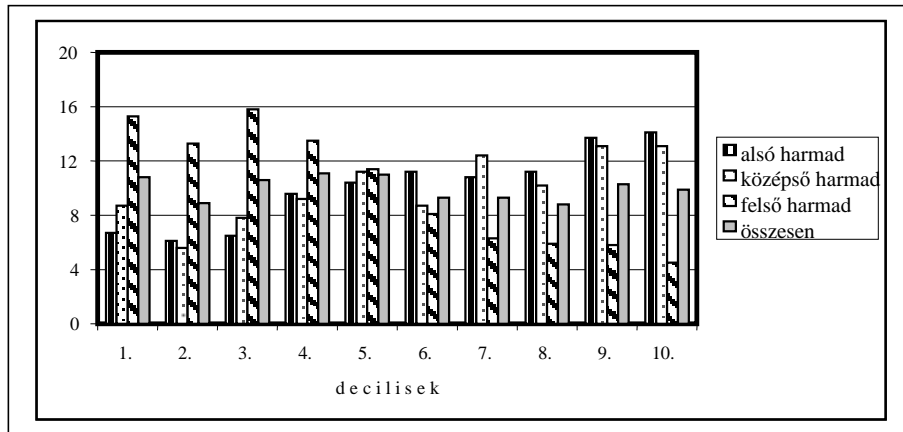
8. ábra

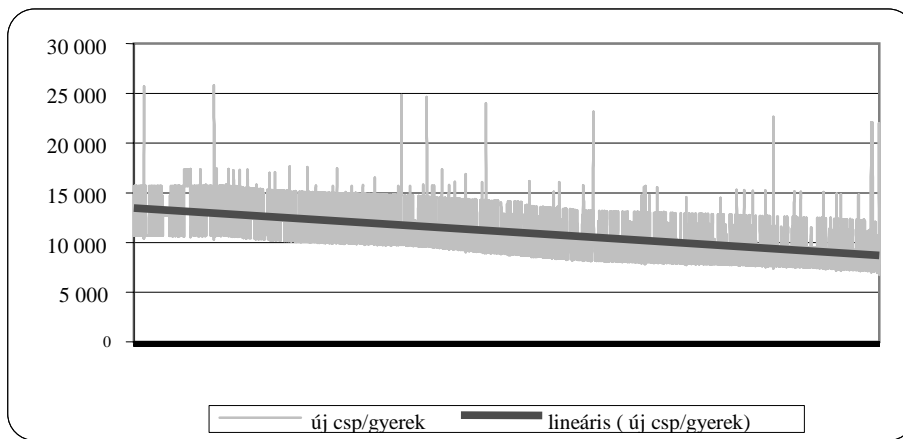
9. ábra

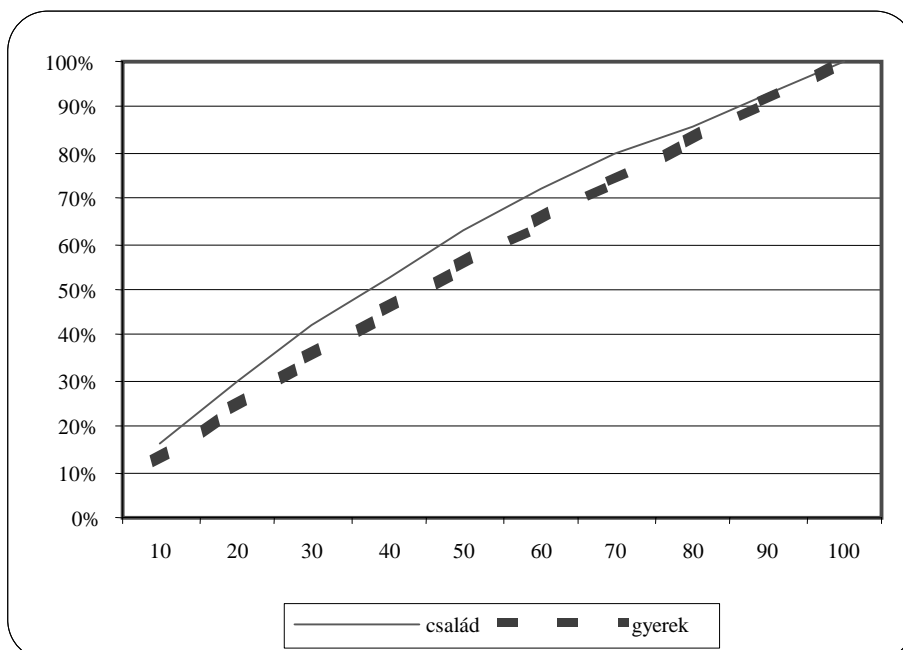
11. ábra

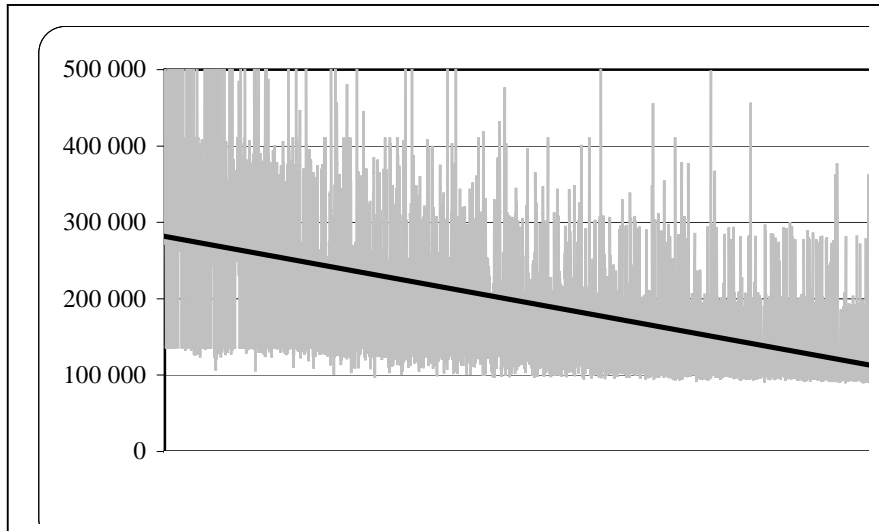
12a. ábra

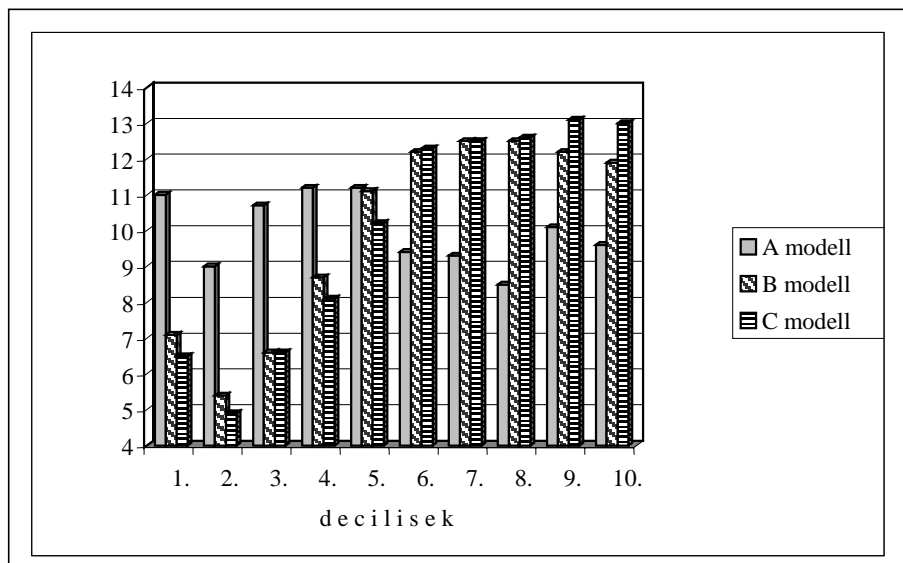
12b. ábra

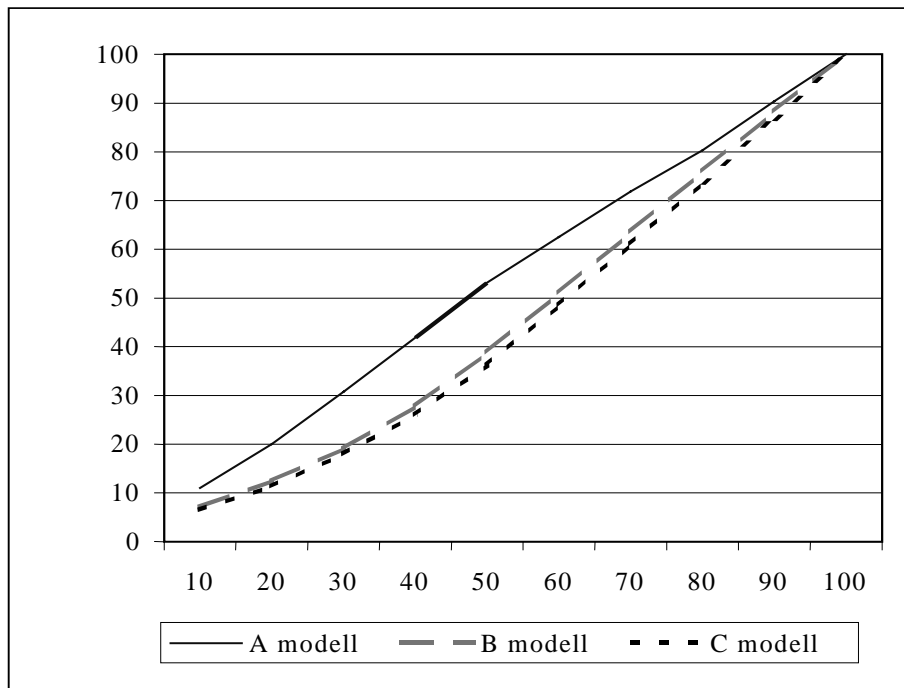
13 ábra

14a. ábra

14b. ábra

BARTÓK PÉTER

A filozofikus kisteve¹

Talán az olvasó első pillantásra elcsodálkozik a fenti címen. Valóban: hogyan is kerülhet egy alkoholbeteg hajléktalanokkal foglalkozó, rehabilitációs feladatokat ellátó átmeneti szálló bemutatására hivatott könyvbe egy filozofikus kisteve? Remélem, hogy a most következő néhány bekezdés után erre is kielégítő magyarázattal szolgállok. Akkor kezdjük a legelején. Bizonyára mindenki ismeri, de azért idézem az Alkotmány ide vonatkozó paragrafusát, miszerint: „A haza védelme a Magyar Köztársaság minden állampolgárának kötelessége.

(2) Az állampolgárok az általános honvédelmi kötelezettség alapján fegyveres vagy fegyver nélküli katonai szolgálatot, illetőleg törvényben meghatározott feltételek szerint polgári szolgálatot teljesítenek.”

Jelen sorok írásakor a fenti törvények hatályosak, azaz minden (hímne-mű) állampolgár számára kötelesség hazájának védelme. (Bár az Alkotmány e tekintetben nem tesz kifejezett különbséget férfiak és nők között, mi mégis tudjuk, hogy a katonaság csak a férfiak számára kötelező.) A rendszerváltozás egyik áldásos hozadéka, hogy a kötelező katonaság intézményét ideologikusan ellenző ifjú titánok más formát is választhatnak arra, hogy az állam által támasztott kötelezettségüket leróják. Az ilyen ifjak lehetnek úgynevezett polgári szolgálatosok. Magam is ezt a formát választottam, bár néha Don Quijote-i szélmalomharcot kellett folytatnom a szabályos katonaság mellett érvelőkkel:

„Miért nem vonulsz be? Hamar túl leszel rajta!” „Csak hat hónap, az igazán semmi, én három évet húztam le.” „Életem legviccesebb sztorijai történtek ott.” „Olyan barátokat szereztem a seregben, amilyeneket a civil életben nem lehet találni.” „Az igazi férfivá váláshoz szükség van a katonaságra is.” Környezetem tagjai ilyen típusú mondatokkal próbálták darabjaira zúzni logikus érveim rendszerét, miközben én kitartottam, valódi katonákat is meghazudtoló keménységgel és elszántsággal, és abban a pillanatban megírtam a „lelkiismereti és humánus okokra hivatkozó kérelmemet” a honvédségnek, amikor az egészségügyi fellebbezést is elutasító hadkiegészítő parancsnokság meglepett egy piros-fe-

¹ A cikk részlet a Váltó-Ház című, készülő könyvből. A korábbi szemelvényeket lásd 2002/1 Dávid Zoltán – Szász Anna: A Váltó-Ház, 2002/6 Nagy Zita: A Váltó-Ház történetéből. A női csoport, 2003/4 Háberman Zoltán: Esettanulmány. „Ahhoz, hogy elviselje az ember a stresszt, kell valami oldószer”

hér-zöld, távolmaradásom esetén rendőri intézkedést és pénzbírságot kiállításba helyező kartonpapírral.

Valahogy így indultam el azon az úton, amely a fegyveres szolgálat alternatívájaként állt előttünk az elmúlt hónapokban, és amely a „filozófikus kisteve” katonaruhában megtapasztalt érzésétől is megmentett. De mi is az a „filozófikus kisteve”-érzés? A válasz a kérdésre valójában egy vicc:

– Mama, figyeeeeelj! – szól a kisteve az édesanyjához.

– Igen, kisfiam – felelte erre az anyateve.

– Miért van nekünk ilyen ... ilyen hatalmas, nagy patánk?

– Tudod kisfiam, azért van nekünk ilyen hatalmas, nagy patánk, mert amikor nappal ügetnünk kell a forró sivatagban, akkor a forró homok nagyon égetné a talpukat, ha nem lenne egy ilyen vastag talp rajta. És éjjel, amikor a sivatag olyan nagyon kihűl, akkor pedig a hideg köveken megfáznánk, ilyenkor pedig a hidegtől véd meg. Ezért van ez, kisfiam.

– Értem, Mama. ... De figyeeeeelj! ... És, és...és miért van ilyen vastag, nagy bundánk?

– Tudod, kisfiam azért van ilyen vastag nagy bundánk, mert a sivatagban élünk, és a sivatagban éjjel nagyon hideg van, és ez a vastag bunda véd meg minket a megfázástól. De ez a vastag bunda óvja meg a testünket nappal is, amikor a sivatagban elviselhetetlen a hőség, ekkor ugyanez a bunda szigeteli el a testünket a forróságtól. Ezért kisfiam.

– É...értem Mama. ... És, éééés Mama! Figyelj! Miért van ilyen hatalmas nagy púp a hátunkon?

– Tudod, kisfiam, ezért van ilyen nagy púpunk, mert ebben tudjuk tárolni a megivott vizet, hiszen a sivatagban néha nagyon sokat kell gyalogolnunk anélkül, hogy ihatnánk. Nos, ezeken a hosszú sivatagi utakon a púpunk tartalékaiból nyerjük a vizet.

– É..é..értem, Mama. Kérdezhetek még valamit?

– Hát persze.

– Akkor miért vagyunk mi a Veszprémi Állatkertben?

Nos, pontosan ezt a „Mit is keresek én itt valójában?”-érzést nem akarom olyan körülmények között, olyan helyen megtapasztalni, ahol kényszerítenek a legitimé tett emberölés elsajátítására, ahol a mindennapi életben teljesen felesleges haditechnikai ismereteket, rangjelzéseket, parancsokat, és még ki tudja mennyi mindent tanítanak, hathónapos gyors-talpaló tanfolyam keretei között. Inkább szerettem volna olyan helyen dolgozni, ahol egyrészt elismerik a munkámat, másrészt ez az elismert munka igazán hasznos lehet.

De hogyan is kerültem a hajléktan-ellátásba?

Véletlen folytán találkoztam egy Zoli nevű, hivatását tekintve szociális munkás barátommal, aki elmondta, hogy az a szálló, amelyben dolgozik, pályázaton nyert némi pénzt, hogy a hajléktalanoknak berendezzenek egy számítógépes szobát. Valószínűleg lesz internet, kellene egy honlapot is csinálni, de sajnos nincs rá pénzük. Tudnék-e ebben segíteni?

Nos, a helyzet úgy alakult, hogy itt voltam én a friss informatikus mérnöki diplomámmal, és azzal a szándékkal, hogy polgári szolgálatos legyek. Másrészt, mint kiderült, ott volt a Budapesti Módszertani

SZOCIÁLIS MUNKA

Szociális Központ és Intézményei, amelyben éppen akkor volt betöltetlen polgári szolgálatos hely.

Találkoztam a Váltó-Ház vezetőjével, Dávid Zoltánnal, aki örült nekem, s a szálló lelkes kis csapata is szívesen fogadott. Egy idő után a ház lakói is szívesen láttak. Minden jel arra mutatott, hogy tartalmasan tudom majd eltölteni a kötelező 11 hónapos szolgálatomat, és remélhetőleg eredményesen használom majd mindazt a tudást, amit hat év alatt Budapesten, illetve Gironában, Katalóniában szereztem az egyetemen. Persze, arra nem számíthattam egy szociális intézményben, hogy szakmailag is nagy kihívások várnak majd rám. Ennek ellenére nagy tapasztalatokra lehet szert tenni egy átmeneti szállón. Itt elsősorban olyan tapasztalatokra gondolok, amelyeket pontosan a források viszonylagos szűkössége miatt szerezhet az ember, amikor az a kérdés, hogy miként is hozzunk létre kézzelfogható eredményeket, hogyan szerezzünk be működő eszközöket a „nagyon kevésből” – hogy finoman fogalmazzak.

A Váltó-Ház-at, azaz egyszerűen csak a „Ház”-at 2002 novemberében látogattam meg először. Nagyon érdekes volt, hogy rögtön az első napon, in medias res megnézhettem egy Lehetőség csoportot, vagyis egy olyan csoportfoglalkozást, amelynek segítségével a szállóra be tudnak kerülni az alkoholbeteg hajléktalanok. Mivel körülbelül öt perc alatt mutatkoztunk be egymásnak a már itt dolgozó szociális munkásokkal, nekem is módomban állt megtapasztalni azt a feszengést és várakozást, amit a Házat először látó, elcsigázott, kezüket tördelő, és zavartan ide-oda helyezkedő jelentkezők is érezhetnek. Számukra meglehetősen nagy a tétje a bekerülésnek, hiszen – kis túlzással – főleg a téli hónapokban, az életük is múlhat ezen. Még inkább nehezíti a helyzetüket az, hogy rögtön az elején megtudják: a Házban rendszeres szondás ellenőrzés mellett kell vállalni az absztinenciát, és komoly feltételeket kell teljesítenie annak, aki a Ház lakója lesz, hogy bent is maradjon. Nekem természetesen nem a fedél és a fedél hiánya, az alkohol és az absztinencia, a segítség és a magamra utaltság közötti határt jelentette a csoport, de valahogy mégis kívülállónak éreztem magam, aki természetesen izgul is, és várja, hogy a sok ismeretlen élmény segítségével minél hamarabb átfogó képet alkothasson az új helyről, ahol remélhetőleg sok időt tölt majd el a jövőben. De korántsem én voltam az, aki a legjobban izgult. A csoportban hallott egyéni történetek, az őszinte beszámolók az alkoholról, a hajlék elvesztéséről, az elmúlt napok eseményeiről pedig olyan kíváncsivá tettek, hogy már nem is éreztem magam annyira kívülállónak. Nagyon emberi volt a légkör, amely nemcsak a bekerülni vágyó, beteg hajléktalanok szorongását oldotta, hanem az enyémet is. Nagyan hozzájárultak ehhez a Ház dolgozói, ahogyan érzékeltették a megjelentekkel, hogy ők „segítők, partnerek” a problémák megoldásában, nyugodt, kiegyensúlyozott környezetet biztosítanak azok számára, akik komolyan veszik alkoholbetegségüket, és hiszik is, hogy hajléktalanságuk leküzdésében fontos, hogy a betegségükkel is foglalkozzanak.

A barátságos légkör ellenére első látásra nagyon ismeretlen volt számomra ez a világ. Talán nem kell sokat magyaráznom, hogy a két ország műszaki felsőoktatásában eltöltött hat év, a mérnök informatikus diploma, és az egész világ, amely ehhez kapcsolható, szinte köszönőviszony-

ban sincs azzal a világgal, amibe a szó legszorosabb értelmében minden előkészület nélkül belesöppentem. A hajléktalanokról, az alkoholistákról én is kevés használható ismerettel rendelkezttem, és hirtelen akkor kellett rádöbbenem, hogy a jól ismert kép a nagyon elhanyagolt, aluljárókban, pályaudvarokon élő, rendszerint ittas, fekélyes, kéregető „csöves” nem egyenlő a hajléktalannal, nem egyenlő az alkoholistával, és semmi esetre sem tekinthető reprezentatív mintának. Úgyhogy máris érezhetően előttem állt az az izgalmakkal teli 11 hónap, amely lassan a végéhez közeledik, és amely remélem nem vész majd el nyomtalanul az idő tengerében.

A Házban eltöltött első hetek valójában az akklimatizációmát szolgálták, hiszen nagyon sok új dolgot kellett megtanulnom, megtapasztalnom a számomra még idegen, de most már életem szerves részének tekinthető világból. Gondoljunk csak arra a felelősségre, amely az alkoholbetegekkel való foglalkozáskor az ember vállára nehezedik. Hiszen már az elején el kell fogadni, hogy ez egy olyan gyógyíthatatlan betegség, amely a kialakulásáig is súlyos éveket vesz el az ember életéből, és meggyógyítani a szó klasszikus értelmében nem is lehet. Kizárólag tartós absztinenciát érhet el a beteg, teljes gyógyulást semmiképpen sem. Meg kellett ismerem ezenkívül valamilyen szinten azt a módszertant is, amelyen a szakmai munka alapul, hiszen az előzetes tervek szerint valamikor (ez a valamikor természetesen ma már múlt idő) a saját tudásom átadásával én is hozzájárulok majd az arra vállalkozók rehabilitációjához. De ne szaladjunk ennyire előre.

Az első hetekben a Ház megismerésével egy időben ki kellett találni a 11 hónapos szolgálatom feladatait, a módszereket, amelyek szerint dolgozni fogok, és meg kellett álmodni, hogy melyek azok a feladatok, problémák, amelyek megoldásában én is tudok majd segíteni. Ezért minél több, a Házban zajló programon vettem részt, ismerkedtem az új hellyel, folyamatosan ötletekkel álltam elő arra nézve, hogyan lehetek a lehető leghasznosabb.

Ily módon jutottunk el közösen oda, hogy számomra konkrét feladatokat határoztunk meg. Először is az én feladatommá vált az, hogy a „Teleszoba” elnevezésű pályázaton nyert pénz révén a valóban hasznos és fontos eszközök, szolgáltatások kerüljenek be a házba. Itt jegyzem meg, hogy összesen egy darab alsó középkategóriás személyi számítógép megvásárlásához elegendő pénzzel rendelkezünk, ami nagyon kevés, ha az ember olyan hálózatot szeretne létrehozni, amely több felhasználó igényeit is kielégítheti. A „Teleszoba” valójában egy olyan kis „műhely”, amely informatikai, irodai eszközöket biztosít a Házban lakók számára, vagyis azokat a mai életünkben meglehetősen fontos eszközöket – számítógép, internet, elektronikus levelezés, telefax stb. – helyezzük el és adjuk át szabad felhasználásra, amelyekkel nemcsak a munkaerő-piaci és társadalmi (és információs társadalmi) reintegrációjuk segíthető elő, hanem egy olyan réteg felzárkózása is, amely sajnos az életkörülményei miatt a teljes leszakadásra van ítélve, hiszen önerőből szinte egyáltalán nem tudná fedezni a szükséges költségeket, meg talán nem is lenne megfelelő motivációja arra, hogy ezt megtegye.

Így találtuk ki, hogy ha lehet, mindenképpen több számítógépet sze-

rezzünk be, azaz próbáljunk meg kialakítani egy olyan „szobát” ahol, ha ugyan kis csoportokban is, de valamiféle oktatást is meg tudunk valósítani. Ami rögtön az első pillanattól tetszett: eléggé szabad kezet kaptam, szinte szabadon ötölhettem, találhattam ki, honnan legyen számítógépünk, miképpen taníthatom meg az arra vállalkozókat a PC alapvető használatára, milyen rend szerint lehessen használni a számítógépeket, és milyen feltételekhez kössük a szabad felhasználást. Tulajdonképpen nagyon érdekes volt a munkám, hiszen rendkívül szerteágazó feladataim voltak, így mindig valami újjal foglalkozhattam. A következő néhány bekezdésben megkísérlem felvillantani, hogy mivel tudtam hozzájárulni a BMSzKI-ban a hajléktalan-ellátáshoz, illetve a Váltó-Házban a szenvedélybeteg hajléktalanok foglalkoztatásához.

Először is meg kellett valósítani a „Teleszoba” projektet, amelyhez az anyagi keret már az érkezőemkor rendelkezésre állt, de az érdemi munka még nem kezdődött meg. Arra gondoltam, hogy szerezzünk be (természetesen használtan, a szűkös keret miatt) több (4-7) PC-t azért, hogy a Ház hatvanánál több lakója mind tudja használni a számítógépet, és részt vehessen az alapfokú számítógép-felhasználói oktatáson is. Itt ütköztem bele az első gyakorlati problémába, hiszen az egyetlen új számítógép megvásárlására elegendő pénzből kellett megoldani a számítógépek és egyéb eszközök megvásárlását, valamint a hálózatépítést is.

Természetesen a költségmegtakarítás okán szinte az összes informatikával kapcsolatos munkát én végeztem el, de a „vasat”, vagyis a hardvereket mindenképpen be kellett valahonnan szerezni. A néhány hetes tapasztalataimmal a hátam mögött szinte kézenfekvő volt a megoldás. Ugyanis már az első hetekben feltűnt, hogy időnként nagy mennyiségben érkeznek megmaradt, esetleg csomagolási hibás, vagy lejáró-félben levő szavatosságú termékek adományként a hajléktalanellátó intézményekbe. Az egyik napon ki is pattant a szikra a fejből: ugyan, miért is ne keressem fel a kapcsolataimat? Ők nagyrészt egyetemi informatikus ismerőseim, akik kisebb-nagyobb intézményeknél a szakmában dolgoznak. Miért ne kérjek tőlük segítséget? A „vasat” ugyanis nagyobb cégek, szervezetek bizonyos időközönként részlegesen vagy teljesen lecserélik, és bár az akár 4-5, vagy 10 éves technológia nekik elavult, a felhasználói alapismeretek megszerzésére bőven elegendő.

Ez a rövid írás nem teszi lehetővé, hogy részletesen leírjam a viszonyosságaimat, de higgye el az olvasó, sok mindenben részesül az ember, amikor az adományszerzés technikáját szeretné kidolgozni, majd tökélyre fejleszteni.

Azért megemlíteném, hogy 6 komplett, meglehetősen vén, de tökéletesen működőképes személyi számítógépet, hálózati kábeleket, monitorkat, kiegészítő szoftvereket, rengeteg tartalék alkatrészt sikerült beszereznem, a lehető leghivatalosabb, adó-visszatérítést is lehetővé tevő alapítványi procedúrával. Így maradhatott elég pénz a hálózati eszközök, valamint a kicsit modernebb adminisztrációs és egyéb funkciókat megvalósító számítógép megvásárlására. Ily módon végeredményben *egy számítógép árából* működik egy, az irodákban található számítógépeket is magában foglaló *hálózat*, amely *öt számítógép* szabad használatát teszi lehetővé a lakók számára. Szeretném megjegyezni, hogy adományszerzési

akcióim nem is voltak ennyire célratorók, mert adományként számos, nem kimondottan informatikával kapcsolatos tárgyat és terméket is sikerült begyűjtenem. Hiszen a karácsonyi ajándékba csomagolt csokoládéfigurákon túl hűtőszekrényt, alkoholbetegek számára nagyon hasznos gyógyszereket és gyógyhatású készítményeket, papírzsebkendőt, valamint fertőtlenítő sampont is gyűjtöttem, nem is kis mennyiségben.

Mivel a „Teleszoba”-pályázatnak része volt az internetkapcsolat létrehozása is, kézenfekvő volt, hogy valamilyen nagyobb sávszélességű – azaz gyors – internet-előfizetést kérjek, és azt osszam a meg a számítógépek között, ezáltal az internet oktatása és szabad felhasználása is lehetővé válik a Ház lakói számára. Az is fontos szempont volt, hogy élvezhető sebességű legyen az Internet használata.

Amikor már az összes „vas” megvolt, a szükséges telepített szoftve-
rekkel együtt, megkezdődhetett az oktatás, illetve lehetett gondolkodni a használat feltételeinek és szabályainak kidolgozásán. Nagyon röviden foglalom csak össze a lényegét, hiszen a részletek inkább egy szakmai cikk sorai közé illeszthetők be. A használat feltétele vagy a tanfolyamon való aktív részvétel, vagy egy felhasználói alapismeretekről tanúskodó vizsga letétele volt. A lakók között akadt olyan, aki valahol alapszinten már elsajátította a számítógép-kezelést, így lehetőséget adtam számukra, hogy egy rövid, 15–20 perces vizsga keretei között bebizonyíthassák: megfelelő ismeretekkel rendelkeznek a szabályos használathoz, és nem okoznak majd kárt a számítógépekben. A mai napig öt olyan lakó vizsgázott le, aki valahol másutt sajátította el a számítógépkezelést. Ők a kidolgozott szabályoknak megfelelően minden nap a meghatározott időintervallumban szabadon használhatják a számítógépeket, miközben a tanfolyamon részt vevő hallgatók közül ezt azok is megtehetik, akik sikeres dolgozattal zárták az első témakört, tehát nem tesznek kárt az eszközökben.

Ahogy az imént említettem, a „Teleszoba” számítógépes csoportján rendszeresen részt vevő hallgatók itt szerezhetik meg a felhasználói szintű alapismereteket. A tanfolyam tematikáját, az ütemtervet én készítettem el olyan szakkönyvek segítségével, amelyek a kezdők számára nyújtanak biztos, jó alapokat a további tanuláshoz. Nagy hangsúlyt fektettem a tempó folyamatos változtatására, annak függvényében, hogy a hallgatók milyen ütemben tudnak haladni, hiszen egyáltalán nem volt céлом egy olyanfajta lemorzsolódást előidézni, amilyen például számos egyetemen is tapasztalható. Ezért addig nem haladtunk tovább, ameddig mindenki nem tudta megfelelő szinten az anyagot. Ha kellett, ismétlő órákat iktattam be, ha kellett, megismételtük a kevésbé sikerült dolgot, vagy egyéni konzultációra ültünk össze. Ennek ellenére sajnos meglehetősen nagy lett a lemorzsolódás, hiszen a kezdő 10-es létszámból a vizsgára 2 tanuló jött el, ami nemcsak a kiköltözött vagy visszaesett tanulók távozása miatt alakult így. Előfordult, hogy valaki a segítség ellenére nem látta értelmét a számítógéppel való bíbelődésnek, és még a bevetett pozitív motivációt előmozdító magánakcióim (kérdéss-felelek játék, frutti jutalommal, szórakozás az interneten stb.) sem tudták maradásra bírni. Aki azonban a sok nehézség, a fáradságos készülés, a házi feladatok elkészítése, az önálló gyakorlás mellett kitartó maradt, mára ismeri a szá-

mítógép felépítését, biztonsággal ki-be, tudja azt kapcsolni, egyénileg boldogul egy egyszerűbb szövegszerkesztővel, rendezni tudja az anyagait a számítógépen, biztos kézzel keres, olvas, tájékozódik az interneten, könnyedén küldi el e-mailen a modern kornak megfelelő, amerikai típusú önéletrajzát bárkinek, hogy csak a legfontosabbakat említsem.

A csoportfoglalkozások általában jó hangulatban teltek, gyakran térünk el a száraz tananyagtól, és színesítettük a munkát olyan ismeretekkel, amelyeket például az internet használatával szerezhettek meg a diákok, akik így az egyik fő alapelvem megvalósításában segítettek, miszerint a számítógép és internet-használat nem CÉL, hanem inkább eszköz, amely napjainkban szinte mindenki számára elengedhetlenné vált. Így olvashattam például az UFO-król, az Anonim Alkoholisták honlapjáról, vagy a repüléstörténetről, a beadott házi feladatokban. A céloom természetesen az volt, hogy mindenki képes legyen önálló munkára a számítógéppel, a szövegszerkesztővel, bátran forduljon az internethez, ha valamit keres, tanul, vagy egyszerűen csak kikapcsolódni, szórakozni szeretne. Örömmel tapasztaltam, hogy még a végső vizsga előtt, de már valamennyi tudás birtokában többen is gyakoroltak a szabadidejükben, esetleg leveleket, a legkülönbébb írásokat állították elő a számítógépen. Volt olyan is, aki „idegnyugtató” színes ábrákat, „digitális szötteket” gyártott, és olyan is, aki egyszerűen csak internetes fórumokat, recepteket és magazinokat olvasgatott.

Összességében ki merem jelenteni, hogy mindenki, aki elvégezte a tanfolyamot – vagy nagyon közel jutott ehhez, csak éppenséggel nem vizsgázott le –, bátran használja a számítógépet, eligazodik egy egyszerűbb szövegszerkesztőben, ismer sok hasznos internetes helyet (hírportálok, keresők, katalógusok, menetredek stb.), tud böngészni, keresni az interneten, tudja, hogy milyennek kell lennie egy jól szerkesztett önéletrajznak, és adott esetben e-mailen el is tudja küldeni a megszerkesztett anyagait.

A Teleszoba-csoport óráin tehát a legalapvetőbb ismeretektől kezdtük a munkát. Mindazonáltal van a Házban egy olyan csoport is, amely nem igényelt ennyire intenzív tanfolyamot, inkább csak itt-ott be kellett foltozni az esetleges hiányokat a tudásán. Ez a szociális munkások csoportja. Ők szerencsére aktív számítógépfelhasználók, és a mindennapi feladataik ellátásához kielégítő ismeretekkel rendelkeznek, így elegendő volt néha-néha segíteni nekik, ha valamivel nem boldogultak. Ahhoz, hogy a munkájukat könnyítsem, adomány számítógépekkel és kábelekkal megoldottam, hogy minden irodában legyen internetcsatlakozás, valamint el lehessen érni a helyi hálózatot és a közös nyomtatót is. Így mostanra legföljebb 2-3 ember osztozik egy számítógépen, és a feladatok elosztása is sokkal egyenletesebbé vált; mindenki dolgozhat a saját irodájában a saját anyagaival, bármikor, anélkül, hogy várnia kellene a számítógépre.

Természetesen egyedüli informatikusként nem volt elég a kapacitásom arra, hogy egy sokkal haladóbb, a különböző tudásszintek miatt pedig eléggé szerteágazó tanfolyamot is összeállítsak a szociális munkások számára, de sajnos minden jó ötletet képtelenség megvalósítani. Ráadásul mivel minden dolgozó egyetemet, főiskolát végzett, aktív

számítógéphasználó, aki tisztában van a tanulás fortélyjaival, nem jelenthet problémát az egyéni tanulás a tengernyi szakirodalom és sűgó segítségével. Ennek ellenére remélem, sok hasznos információval tudtam szolgálni, hiszen a kérdésekkel, kérésekkel bármikor, bárki megkereshetett, és meg is talált.

Hadd említsem meg ezen a helyen, hogy a beilleszkedésem a szociális teambe egyáltalán nem okozott gondot, hiszen mindenki nagyon segítőkész, kedves és türelmes volt az első pillanattól kezdve. A problémákkal, kérésekkel, kérdésekkel is bátran meg lehetett keresni a munkatársakat. Valaki mindig segített, meghallgatott. Ily módon bátran kijelenthetem, hogy nagyon sokat tanultam a Váltó-Házban eltöltött 11 hónap alatt, olyan nézőpontból is megtanultam a világ dolgait szemlélni, amelyet valószínűleg sohasem ismertem volna meg ilyen alaposan, ha nincs kényszerorozás Magyarországon. Sajnos a polgári szolgálatomból már alig maradt valami, így nemsokára egy új helyen kell majd a beilleszkedést elkezdenem az elejétől, ám már látom, hogy sokáig úgy fogom magam érezni, ahogyan a Váltó-Házban, a meghitt légkör folytán *szinte egyetlen percig sem éreztem magam.*

Filozófikus kisteve leszek a monoton ismétlődő kérdéssel: „Mit is keresek én itt valójában?”

SZÁSZ ANNA

Szükség van szociális diagnózisra

Interjú Vecsei Miklóssal, a hajléktalanügyek
miniszteri biztosával

2004. október 26-án a Magyar Közlönyben megjelent egy kormányhatározat „az utcán élő hajléktalan emberek számának csökkentéséről, ellátáshoz juttatásáról és az utcai léttel kapcsolatos társadalmi konfliktusok kezeléséről”.

Az időpont nem véletlen, a tél küszöbén a hajléktalanokról való gondoskodás a társadalom, illetve a mindenkori kormányzat elemi kötelessége. A határozat azonban nem csupán szezonális, de távlatokra vonatkozó elemeket is tartalmaz.

Ennek hátteréről, a hajléktalan ellátásnak egy, az eddigieknél humánusabb szemléletéről és rugalmasabb gyakorlatának módoszatairól beszélgetünk Vecsei Miklóssal, aki a Csehák Judit által 2002-ben történt kinevezése óta látja el a hajléktalan ügyek miniszteri biztosának feladatát.

Az interjú helyszíne az Ifjúsági, Szociális, Családügyi és Esélyegyenlőségi Minisztérium, időpontja 2004. november 15.

Sz. A.: – Kezdjük talán azzal, hogy a kormányhatározat egy nagyon részletes és nagyon alaposan kimunkált, a kormány részére készült előterjesztésre épül. Ön ebben a munkában nem csupán miniszteri biztosként, és a Magyar Máltai Szeretetszolgálat alelnökeként, de, mint azt a beszélgetésünk során hangsúlyozta, szociális munkásként vett részt.

Kifejtené, hogy Ön a tapasztalatai alapján milyennek látja az ellátó rendszert, és milyennek szeretné látni? Hogyan kellene működtetni, hogy hatékonyabb, rugalmasabb és humánusabb legyen?

V. M.: – A szociálpolitikával kapcsolatban van néhány olyan alaptétel, amelyből érdemes kiindulni. Mindenek előtt azt kellene világossá tenni a közgondolkodásban, hogy a társadalomban keletkező problémák megoldása magában a társadalomban van, nem a társadalmon kívül. Úgy tűnik, mintha ez nem lenne teljesen evidens. Ha egyre több társadalmi sebet próbálunk valóságos falak között álló intézményben gyógyítani, olykor fizikailag is kívül a társadalmon, azaz amikor nem gyógyítás történik, hanem elkülönítés, az előbb-utóbb óhatatlanul a társadalom halálához vezet.

Számomra, keresztény emberként mindig a test jelenik meg szimbólumként, minthogy maga Jézus is az emberi testhez hasonlította a kö-

zösséget, amelynek vannak különböző tagjai és szervei, és ha az egyik vagy másik nem működik jól, az az egész testnek rossz. Azt hiszem, ez hívőnek, nem hívőnek egyaránt nagyon érzékletes kép, hogy mi egy test vagyunk, és a társadalomnak tudnia kell, hogy csak együtt lehet gyógyulni. Minden intézménybe való kiszorítás ennek ellenében hat. Persze, vannak olyan problémák, amelyekre a választ az intézmények tudják megadni, de többnyire lennének más válaszok is. Ez az egyik alap gondolatom.

A másik, hogy amikor bármiféle integrációról beszélünk, én nagyon szeretem a Ferge Zsuzsa alkotta „összetartozó társadalom” kifejezést, de ugyanakkor nagyon igaznak tartom a másikat a „befogadó társadalom”-ról. Aki kint van, azt be is kell engedni. Az a kép van előttem, látva a jelenlegi társadalmi mozgásokat, mintha a szegény kívülállóknak be kéne rúgni az ajtót, hogy bejöhessenek.

Itt közel sincs egy kitárt ajtó, közel sincs egy olyan közeg, amelyikhez érdemes lenne tartozni.

Számomra ez a legnagyobb, legizgalmasabb kérdés, akár a cigányság, akár a hajléktalanok szempontjából, hogy lehet-e erőszakosan integrálódni. Nem integrálni, mert azt lehet, benyomorítani, bekényszeríteni lehet politikával is, de nyilván azok a természetes folyamatok a célravezetők, amikor én kinyitom az ajtót és betessékelem azokat, akik kint vannak.

Egyébként természetes, aki előtt az ajtó zárva van, az csak durva módon tud bejönni.

Érdemes azon gondolkozni, hogy vajon beszélhetünk-e egyáltalán integrációs törekvésekről. A szándék kinyilvánítását nem annál kell kezdeni, akit én integrálni szeretnék, a szándéknak onnan kell jönnie, ahová integrálni szeretnék, és ennek nagyon kevés jelét látom.

– *Voltaképpen kitől kellene látnia ilyen jeleket? A társadalom végül is elvont fogalom, ha általánosságban beszélünk róla, akkor alaktalan és megfoghatatlan...*

– Én azt gondolom, hogy a társadalom és a politika oda-vissza hat. Aki elé gyakran tartanak mikrofont, az lehet őszinte, lehet önző, lehet politikus, lehet egy missziós lelkületű valaki, az ő megnyilatkozásai nyilván hatnak a társadalomra, és viszont, a társadalmi konszenzusok igen erősen irányítják a politikát, hiszen ha azokkal az illető szembe megy, nem fogják megválasztani. Úgy látom, hogy a társadalmi fejlődést, a haladást eleve gazdasági számok alapján mérik, miközben a társadalom akkor halad, ha a közössége fejlődik. A társadalom eredeti jelentése: közösség. Ha azoknak csak egyes része fejlődik, akkor baj van.

Mondok egy-két, számomra nehezen emészthető példát. Amikor azt mondjuk, hogy panelrehabilitáció, ami mostanában nagyon aktuális kérdés, és bizonyára igazuk van azoknak, akik szerint a panel a legrosszabbul szigetelt magyar lakás-típus, bár szerintem vannak sokkal rosszabbul szigetelt magyar lakástömegek, de végül is folyik ez a program, számomra teljesen természetes lett volna, hogy nem a falak szigetelésével kezdődik, hanem éppen ellenkezőleg, megnézzük, hogy az ott lakó embereknek a legégetőbb, legfontosabb szükségleteit ki tudjuk-e elégíteni. Azt, hogy ott egy picit jobban érezzék magukat, hogy ott a közösségi szigetelések megszűnjenek. Hogy legyen valami korzóérzet, hogy legyen hová menni, hogy a gyerekek számára legyen valami program.

INTERJÚ

A legrosszabb az, hogy amikor én ezekről beszélek, úgy érzem magam, mintha demagóg lennék, miközben meg lehet mérni, hogy egy lakótelepen a közösségi létnek, a közösségi térnek milyen hatása van. Semmilyen nincs, mert nincsenek közösségi terek. Peepshow van, bodybuilding, jó esetben videotéka, könyvtár, amelyben alig van fejlesztés. Az én lakótelepemem, Békásmegyeren, amelyen én a lakótelepi lét hatásait mérem, ott van a közelben ez a nagyon klassz Pünkösdfürdői strand, az egyetlen olyan hely, amely nyáron a gyerekek számára elfoglaltságot nyújtott, szórakozást, azzal szemben, hogy egész nap lődörögnek az utcán, meg unatkoznak: oda ugye most már földi halandó nem tud bemenni, olyan drága lett a belépődíj.

Tudom, hogy nagyon erős a vád, amit megfogalmazok, de én azt érzem, hogy a közösségi lobbí a leggyengébb ma Magyarországon. Az emberi tényező az utolsó, ami szóba jön az útépitésnél, a lakásszigetelésnél, a csatornaépítésnél. Attól félek, hogy ezek a nagy rehabilitációs programok, mint amilyen a nagybetűs cigánytelep – rehabilitáció, bár romatelpet kellene mondani, de szerintem azt cigánytelepnek hívják magyarul, nehogy már ott is az útépités meg a csatornázás legyen az, ami elviszi a pénzeket, mert nem ez az elsődleges feladat egy telep-rehabilitációnál. Meggyőződésem, hogy vannak az emberi létnek olyan határai, szintjei, amelyeknél a szociálpolitika – miközben természetesen ez egy univerzális, alrendszerrel rendelkező szakma, tudományág – hirtelen erkölcsi kérdéssé válik. Amikor adott esetben nincs idő szociálpolitikai tanulmányok megírására, nincs idő tizenötödször is kifejtteni az ügyről szociológiai véleményünket. A sok-sok kifejtés után, amikor nem történik semmi, akkor gyanakodva meg kellene állnunk. Úgy érzem, hogy túlszociologizáltuk, túl tudományosítottuk a szociálpolitikánkat, és sokkal inkább szociálmunka-elvűvé kellett volna tenni, amikor a problémára nem tanácsok, meg adatok születnek, hanem megoldás.

Az én szociális munkás hitvallásom az, hogy folyamatosan van egy napi kihívás, amire szükséges ugyan szakmai választ adni, de nem lehet vele várni holnaputánig. Ezt kellene a modern szociálpolitikának megértenie, hogy vannak az univerzális típusú ellátások, és vannak az emberiek, aminek az alapja nem valamilyen törvény, hanem az erkölcs. Az erkölcsi kényszer. Egyébként a társadalom ebben az irányban nagyjából jól is működik.

Nemrégiben, egy máltai konferenciára készülve, adatgyűjtés közben találtunk rá egy pápai enciklikában erre a gyönyörű mondatra:

„Meg kell találni a segítségnyújtás hatékonyan tékozló formáit.”

Mivel az ember a bajban azt érzi, hogy mindenhez egyszerre kellene nyúlni, mert amikor mínusz húsz fokban, az aluljáróban ott fekszik az az ember, kit érdekel, hogy az azonnali segítség mennyibe kerül, de valamit tennem kell! Ez a tékozlás, és hogy azt tudjam hatékonyan csinálni, ez az a szakmai művészet, amire az előbb utaltam. A sürgető feladatokra adott válasz.

Azt szeretném egyszer megérni, hogy a szociális munkás is tudjon hatékonyan tékozolni. Ugyanis ez az egészségügyben majdnem teljesen, társadalmi konszenzussal megvalósul. Ezért hívom segítségül az egész-

ségügyet, amikor próbálok elmagyarázni azt az igazságtalanságot, amit a szociális munka terén látok.

Az egészségügyben szakavatott emberek dolgoznak, akik elvégeztek egy egyetemet, és a társadalom elhiszi nekik, hogy amikor ők egy megfelelő protokoll alapján fölállítanak egy diagnózist, arra várhatóan jó választ is fognak adni. Ily módon ezeket a szakembereket nem kényszerítik a korlátok arra, hogy a lázas betegnek egyből odaadják az egy szem Algopyrinjüket, hanem megvan a lehetőségük arra, hogy tovább kérdezzenek. Mi több, kötelező a pácienset kikérdezni, megvizsgálni, pulzust, vérnyomást mérni, meghallgatni a légzést stb.

Csak, amikor már a rendelkezésükre álló eszközökkel minden lehetőséget végigjártak, megvizsgáltak, ellenőriztek, akkor mondhatják, hogy valószínűleg ez és ez az alapprobléma, és csak a jó diagnózis érdekében kérdezték meg a beteget, hogy dohányzik-e, nincs-e túlfeszítve, nem érte-e valami lelki trauma, nem pedig azért, hogy utána kioktassák, hiszen ők orvosok és nem bírák. És ezt a társadalom megengedi, és amikor egy rossz életvezetés miatt valaki arra kényszerül, hogy megműtsék, akkor nem áll ott a társadalom irigyen, hogy rákölt az állam két-háromszázezer forintot, hanem tudja, hogy az a bajbajutott embernek kijár. Ez szerintem egy tökéletesen egészséges gondolkodás. Néha aggódom, nehogy ez változzék meg, hanem, hogy a szociális gondolkodás és gondoskodás mellé tudjon nőni.

Az elmúlt években gyakran említett másik érvem: közvetlen életveszély fenyegeti a hajléktalan embert télen, mínusz húsz fokban, az aluljáróban. Nagyon hasonló ez a szituáció ahhoz, mint amikor árvíz van, földrengés, baleset, amikor ha nem segítünk, ha nem állunk meg, ha nem riadóztatjuk az egész társadalmat, akkor még nagyobb lesz a baj.

A nyomor közvetlen életveszély, és nemcsak azokat fenyegeti, akiket látunk az utcán feküdni, ennél sokkal többen vannak, akik számunkra láthatatlanok, mégis már itt elkezd a társadalom, nagyon leegyszerűsítve, nagyon végiggondolatlanul, lehet ezt előítéletnek nevezni, én ennél bonyolultabbnak látom a dolgot, de hívjuk előítéletnek, elősorolni azokat gondolatait, hogy „miért nem segítetek”. A szabvány szöveg, hogy a hajléktalan „nem akar dolgozni”, meg „miért iszik?”. És ugyanakkor, ha van az embernek ideje, hogy elmondja, tudod, itt az a helyzet, én elég közelről ismerem ezt a problémát, hogy ezek az emberek már *nem tudnak* akarni, és itt a hangsúly a *nem tudnak*-on van, nem tudnak már, mert nincs cél, akkor azért általában megérti. Vagy amikor azt mondja, hogy alkoholisták. Ha az ember elmagyarázza, hogy az alkoholbeteg az más, mint a nagyivó, ehhez persze társul agresszió, meg normavesztés, meg kiilleszkedés, de ez bonyolultabb, minthogy te a sarokról ilyen súlyos ítéletet alkoss, stigmával illesd, tíz ember közül kilenc néhány perces beszélgetés után érti. Tehát nem rossz a társadalom. Nem lehet azt mondani, hogy nem szolidáris.

Itt valami rendszerváltás kellene a gondolkodásmódban, a közösségi kommunikációban, a közbeszédben.

Azért azt tudni kell, hogy nem mindig volt az egészségügyről, a betegségről sem ez a fajta gondolkodás. Hadd hivatkozzam biblikus példákra. Az Ószövetségben a Jób könyve volt a nagy fordulat, mert addig

INTERJÚ

az ószövetségi gondolkodás szerint bizony a bűn következménye volt a betegség, a fogyatékoság és a nyomor is. A szegénység.

Az újkori történelemben a betegséget már nem társították a bűnnel. Most már a lepra – a nyomor. Ahogy az ószövetségi társadalom a leprásokat, úgy kezeli a jelenkori társadalom a mély nyomorban élőket, ugyanúgy ők a bűnbakok, ők a felelősek a saját helyzetükért.

Egy balesetnél szembeötlő, hogy a társadalom nyomást tud gyakorolni. Ha például valaki ittasan vezet, vagy ha nem tartja be a közlekedési szabályokat és megsérül, pedig ott igazán tetten érhető a saját hiba, az elsődleges, ami a társadalmi normák alapján érvényesül, az azonnali, az állapotának megfelelő segítségnyújtás, majd a későbbiekben a gyógyítás.

Én szeretnék egyszer olyan szociális munkás lenni, aki letérdelve egy hajléktalan ember mellé az utcán, ugyanúgy végigkérdezheti a szociális protokoll alapján az előzményekről, mint az orvos a saját tudományának szabályai szerint a betegét, hozzá hasonlóan fölállíthatnék egy szociális diagnózist, és ne tudnám előre, hogy csak az éjjeli menedékhelyet tudom neki felajánlani. A fapadot. Hogy egy valóságos szükségleteken és képességeken alapuló szociális diagnózist és gyógymódot állíthassak föl, és ne kizárólag a lehetőség szabja meg az én működési teremet.

Ami ebben a kormánynak szóló előterjesztésben a legfontosabb üzenet: nyitás a szükségletek irányában. Nem az intézménybezárás, hanem az intézmény mellett, a társadalomban fellelhető, már meglévő, jó néhány lakhatási lehetőséget felhasználni azoknak a számára, akik a mi diagnózisunk szerint képesek arra, hogy önállóan megállják a helyüket.

Ez a legfontosabb üzenete.

– Ön is bizonyára hallott arról, hogy november elején egy házfoglaló csoport betelepült az üresen álló Úttörő Áruházba, hogy felhívja a figyelmet: a fővárosban sok az üres, felhasználatlan lakás és egyéb ingatlan, amelyekkel enyhíthető lenne a hajléktalanság. Erre reflektált egy hallgató a Klub Rádió egyik reggeli adásában: szerinte az üres lakásokat azért nem utalják ki a hajléktalanoknak, mert a kerületi önkormányzatok félnek a konfliktusoktól.

Ez egy mezei hallgató véleménye, és valószínűleg igaza is van.

– Ez az egyik oldala a dolognak. A másik, hogy valószínűleg a szociális munkáról alig-alig tudnak valamit. Az orvosnak megvan a maga presztízse a társadalomban, elhiszik, hogy ha ő valakit megvizsgál, nagy valószínűséggel olyan gyógymódot javasol, olyan gyógyszert ír föl, ami mind a betegnek, mind a környezetének jó. Nem ír föl olyan gyógyszert, amitől a beteg dühöngővé válik, és a környezetét tönkreteszi, vagy amitől az állapota még rosszabb lesz.

A szociális munkásról is tudhatnák, ha ismernék a szociális munka és a képzés alapelveit, hogy az ő feladata nem csak abból áll, hogy odamegy mondjuk a hajléktalanhoz, megsimogatja és beszélget vele, hanem, ha az elhelyezésről van szó, akkor a szociális diagnózis alapján dönt, nyilván úgy, hogy a döntésének következményeiből ne származzon konfliktus a kliense és a szomszédok között.

Ugyanúgy az is benne van a szakma szabályaiban, hogy azzal, ha a lakhatását megteremttem, még nem oldottam meg semmit, de még azzal sem, ha sikerült számára munkát teremteni, munkahelyet létrehozni, ha nincs hozzá cél. Legalább egy kicsi cél, amiért az embernek érdemes min-

den nap felkelnie, valami, aminek érdemes örülnie. Mondjuk annak, hogy neki van miért munkába indulnia. Ha ezt nem találja meg, és tegyük még hozzá a valahová tartozást, hiszen a célt sem érdemes hajszozni, ha nem tudja valakivel, legalább egy emberrel megosztani; ha mindez együtt van, akkor működött jól a szociális munkás.

És erre képes is.

Megint csak Ferge Zsuzsával beszélgettünk arról, hogy van-e egyáltalán a szociális szférában elegendő jól felkészült szakember. Olykor azt lehet érezni, hogy egy-egy kitüntetett szervezet vagy jobb csoport kitalál valami nagyon jót, és akkor megpezdül a világ, majd visszaszürkül. Szerintem azonban nem a szociális munkásokkal van gond, hanem a lehetőségekkel. A szociális munkások megtáptosodnak, amikor nemcsak meghallgathatják, de meg is tudják oldani a problémát. Megfigyelhető, hogy amint nyílik egy csatorna, egy lehetőség, hogy élénkül meg az élet, hogyan jönnek elő még a gyakran bürokratikus beidegződésű, önkormányzati dolgozókból is azok a civil gondolatok, amelyek megpezdítik a létezést.

Most valóban nagyrészt eszköztelenek vagyunk, a lehetőségeink nagyon is szűkösek.

A szociális munkásoknak megvan a szükséges tudása, képzettsége, akarata, lendülete... de nagyon nehéz megélni azt a szituációt, amikor a megoldás valójában félmegoldás, amikor én magam is börtönbüntetésnek érzem, hogy abban az intézményben kell eltölteni valakinek heteket, hónapokat, ahová a beutalót borzasztó nehezen intéztem el, mert pontosan tudom, hogy nem erre van szükség, de más eszköz nem áll a rendelkezésemre.

– Ez a mostani kormányhatározat, illetve a háttérében álló előterjesztés az eddigi gyakorlathoz képest Ön szerint is elmozdulást jelent. Legalábbis bizonyos szemléletváltozásról tanúskodik, és ami módot ad némi bizakodásra: konkrét tennivalókat, és hozzárendelt pénzüsszegeket ír elő.

– Két év óta nagyon-nagyon sokan dolgozunk azon, hogy egy új hajléktalanügyi koncepciót hozzunk létre. Azt fontosnak tartom megjegyezni, hogy ebben a munkában nem vett részt negyvenhét fizetésért dolgozó szakértő. Egy kis kivételtől eltekintve mindenki hozta a maga tapasztalatait, gondolatait.

Idén májusban volt az a konferencia, amelyen ennek az új koncepciónak a kereteiről beszélgettünk. Azzal kezdtük, hogy váltsunk egyet! Ha ránézünk a hajléktalanellátásra, ha őszintén megvizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a legsúlyosabb helyzetekben élőket nem tudjuk, vagy nagyon gyakran nem tudjuk ellátni, és akik meg az intézményekben laknak, azok közül sokaknak nem ott kellene lakni, hanem a lakhatási piacon, albérlési piacon, végleges elhelyezést nyújtó intézményekben. Továbbá azt látjuk, hogy amit átmenetinek nevezünk, az nem átmeneti, amit menedéknek, az nem menedék.

Ezzel a rátekintéssel, ezzel az őszinte számvetéssel próbáltuk meg a lehetőségek bővítése előtt megnyitni az utat, majd arról beszéltünk, hogy melyek a legsürgetőbb feladatok. Volt egy szekció, amelyben azt taglaltuk, mi lenne, ha a kormány meglepne bennünket azzal, hogy a hajléktalan-ellátás ezer férőhellyel bővíthető. Akkor kezdtünk el azzal a gon-

INTERJÚ

dolattal foglalkozni, amiben egyébként nincs semmi új, hogy ne kelljen ismét intézmény-férőhely létrehozását terveznünk. Hadd költsük el azt a pénzt úgy, ahogy mi a legjobbnak tartanánk. És kezdtük a jó példákat, a jó modelleket összeszedni, mindazt, amit eddig külső lakhatás formában a szakma alkalmazott: de az elképzeléseink mögül hiányzott a stabilitás, a finanszírozás biztonsága, hogy legalább középtávon lehessen valamire építeni.

Tulajdonképpen a finanszírozás a gerince a kormányelőterjesztésnek, az a nagyon takarékosan kikalkulált 600 millió forint, ez volt a legsürgetőbb, hogy a külső férőhelyekről egyáltalán beszélhessünk, ami tulajdonképpen egy alternatív lakhatási forma, ugyanúgy hozzátartozik a nagy intézményrendszerhez, mint a falak közti intézmények, ugyanúgy kell, hogy járjon hozzá normatíva, ugyanúgy legyenek mellette protokollok. De ne az legyen az egyetlen megoldás, amit egyébként tévesen úgy képzelnek el, hogy valaki kint van az utcán, majd bemegy egy éjjeli menedékhelyre, majd átküzd magát az átmeneti szállóra, majd onnan a néhány rehabilitációs otthon egyikébe. Nem nagyon követhető, hogy ezt az utat valakik végigjárják, ha mégis, akkor biztos, hogy a végén intézményfüggővé válnak, tökéletesen alkalmatlanná az önálló életre.

Ezt az utat tizenöt éven át szociális munkásként kívülről én is végigkövettem, kezdetben hittünk abban, hogy mindenkit át kell ezen a csövön nyomkodni ahhoz, hogy aztán ő nagyszerű emberré váljon.

Most úgy látjuk, hogy az egyik sűrű feladat az átmeneti szállók bemozdítása, valami mobilitást elindítani, hogy tényleg átmeneti legyen, és ehhez az kell, hogy ki tudjanak lépni az önálló lakhatásba. Ez az egyik nagy irány.

A másik, hogy ne kelljen mindenkinek keresztülmennie ezen a rendszeren. Az utcán is élnek olyan emberek, akik köszönik, jól vannak, semmi más bajuk nincs, minthogy nincs hol lakniuk, és nem szeretnék egy mindenféle rendszabályokkal, kötelezettségekkel, kötelező együttélésekkel járó intézményi rendszerben élni, arról nem is beszélve, hogy lehet, hogy van egy társuk, akivel együtt akarnak maradni, és ez számukra fontosabb, mint zárt helyre húzódni a hideg elöl, vagy lehet egy olyan betegségük, amit ők elviselnek, de az ágyszomszédjuk már nem, lehet egy kutyájuk, aki az egyetlen társuk, akiért érdemes reggel fölkelni, hogy összeszedjék neki a parizerre valót...

Az ő életüket a mostani intézményrendszer nem tudja megoldani.

A legnagyobb üzenet ez a *kilencszáz férőhely*, amit a regionális módszertanokra és a diszpécserközpontokra támaszkodva több irányban próbálkozva kívánunk létrehozni. Ez igazából, ha a régiókra lebontjuk, nem nagy szám, de ha azt vesszük alapul, hogy országosan hétezer, télen nyolcezer férőhely van, akkor ez tíz-tizenöt százalékos, számunkra komoly növekedés, ami különféle modellek megvalósítására is lehetőséget ad.

Ez a következő év hatalmas feladata, hogy ezt egy nagyon jó protokoll rendszerrel, nagyon jól mérhető módon végigcsináljuk, és utána tudjunk majd javaslatot tenni a folytatásra.

– *Milyen lépéseket tettek eddig ennek az újfajta hajléktalanellátásnak az érdekében?*

És hogy fest ez majd a valóságban? Kinek mi a szerepe, feladata?

– Most az előkészületek folynak, a finanszírozásához szükséges pénz januártól áll majd rendelkezésre. De ezt nem csak úgy odaadják, annak, hogy megkapjuk számtalan feltétele, előzménye van, pályázatokat kell majd írni, megindokolni, részletezni, s.i.t.

Ami a konkrét tennivalókat illeti: van hat regionális diszpécserszolgálat, Győrben, Tatabányán, Pécsen, Kecskeméten, Miskolcon és Nyíregyházán, ezeket tavaly szerveztük meg, illetve építettük ki, a fővárosban működő Menhely Alapítvány nagyszerű rendszerét vettük alapul, azt fejlesztettük tovább. Ők gyűjtik az adatokat, a napi történésekről szóló jelzéseket, szorosan együttműködnek a hat plusz egy regionális módszertani központtal. Budapest mellett ilyen van Debrecenben, Miskolcon, Kecskeméten, Pécsen, Szombathelyen, Fehérváron. Néhol a diszpécserszolgálat és módszertani központ ugyanabban a városban működik, másutt ez a két fajta szolgálat helyileg különválnak.

A kettő együtt alkotja a magintézményt. A diszpécser gyűjti és méri az ellátásra szoruló hajléktalan emberekre vonatkozó adatokat, amelyeket a lakosságtól kap, a rendőrségtől, mentőktől, intézményektől: elég naprakész tudással, adatokkal rendelkezik. Mellette van a módszertan, amely az adatokat operacionalizálja, a számokat kapacitássá formázza, a hiányokra megoldásokat javall, a regionális együttműködésekre javaslatokat tesz. Például, ha egy kisvárosban a hajléktalanok ellátására helyi intézményt kívánnak létrehozni, akkor lehetséges, hogy inkább egy regionális szakosított intézmény létrehozására tesz javaslatot, és bevonva a külső férőhelyek adta lehetőséget, csupán azt az egy-két ott nem ellátható embert helyezzük át máshova. Tehát a szükségleteket és a kapacitásokat hozzák összhangba.

Egyébként döbbenetes dolog, hogy jelen pillanatban hajléktalanellátó intézmény létrehozását csak a közigazgatási hivatalnál kell bejelenteni, és akkor jön rá a normatíva, ha kell, ha nem kell.

Mi épp ezzel a két intézménnyel szeretnénk megfordítani a rendszert, hogy az ő jelzéseik és javaslataik alapján történjék meg az a fejlesztés, ami fedezi a szükségletet.

A magintézményt alkotó két szolgálat tavaly kiépült, az ő tevékenységüknek köszönhetően tudunk gyorsabban dolgozni, mert rendelkezésünkre állnak a szükséges adatok. Mondjuk, most éppen arra vonatkozóan, hogy a téli időszakban milyen fontossági sorrendet kell felállítanunk, mit kell figyelembe vennünk.

Nagyon szeretnénk, ha ezt a kilencszáz férőhelyet, minden régióban száz-száz, és a fővárosban háromszáz, jó modellekkel, a helyi sajátosságoknak megfelelően, a lehető leggazdaságosabban alakítanák ki. Egy erre vonatkozó program kidolgozása is a regionális magintézmények feladata.

A szükségletekre adott jó válasz, ez az általunk kidolgozott hajléktalanügyi koncepció kulcsmondata. Ennek jegyében működik két olyan alprogram, amelyről az utóbbi időben sokat beszélnek. Az egyik a fűtött utca. A másik a befogadó falu.

A fűtött utca arra ad megoldást, amikor valaki valamilyen okból nem tud, vagy nem akar elvállalni semmiféle intézményben történő elhelyezést, ennek ellenére úgy gondoljuk, az életben maradáshoz neki is joga van. Ezért tavaly az Iványi Gábor által irányított Oltalom Karitatív Egye-

INTERJÚ

sület elindította ezt a programot, vett egy hatalmas, már nem üzemelő autószerelőcsarnokot, amelyben légbefúvással huszonegy-huszonkét fokat tud biztosítani, ezzel 200–300 ember számára adja meg a túlélés lehetőségét. Ennek a nem intézményszerű intézménynek a fenntartása, működtetése rengeteg kérdést vet föl, az adatvédelemtől kezdve a rendvédelemig, ezért is gondoltuk, hogy idén még további pénzt fektetünk a fejlesztésbe, és ezt olyan módon kívánjuk modellezni, hogy egy nagyon jól leírható, a szaktárca számára ajánlható ellátási forma legyen, mert egy ehhez hasonló, küszöbnélküli intézmény meg kell, hogy szülessen minden nagyvárosban.

Számomra a legkedvesebb, és legtöbbet vitatott program a befogadó falu.

– *Valóban, ennek a létjogosultságát sokan vitatták. A Népszabadság november 5-i számában jelent meg Győri Péter, a BMSZKI szakmai igazgatójának Kitelepítés vagy befogadás? című cikke, amelyben, egyebek közt a következőket írja: „Hihetetlen bakit (hibát?) követett el Göncz Kinga, az esélyegyenlőségi és szociális ügyek új minisztere, amikor a kormányülésről kilépve arról beszélt, hogy modellkísérletként »egy befogadó faluba« költöztetnének hajléktalanokat. Azóta csak erről kérdezi a sajtó... S ez nem véletlen. A hazai közvélekedésnek van egy olyan áramlata, amely folyamatosan fölveti – ha nem is a nagy nyilvánosság előtt – hogy »A MEGOLDÁS« az lenne, ha kitelepítenék valahova (hova is?) a cigányokat, a csöveseket, a hajléktalanokat, a munkakerülőket stb.”*

A befogadó falu programja azért is vált ki kételyeket, mert vajon mihez kezd egy, a saját népességét megtartani nem tudó település olyan emberekkel, akik szociális gondoskodásra szorulnak, azaz újabb terheket rónak a helyi önkormányzatokra.

– Én is olvastam Győri Péter cikkét. Engem nem lepett meg. Egyrészt valóban szerencsétlenül kommunikáltuk az elején, másrészt a sajtó nyilván azt hallja meg, amit akar, még ha mi mindent meg is teszünk. Azután sem lett jobb a kommunikáció, miután én adott esetben négyszemközt elmondhattam egyik vagy másik újságírónak, hogy ennek a programnak valójában mi a lényege. Ez után is más jött vissza. Mit lehet tenni, ha valaki megkapja a pontos információt, ennek ellenére fenntartja a maga előzetes feltevéseit?

Ami a befogadó falut illeti, nagyon egyszerű dologról van szó.

Utcai munkásként gyakran szembesültem azzal, hogy hajléktalan családok menekültek a gyermekvédelem elől. Ez egy tragikus szituáció. A gyermekvédelemnek nem kell emiatt megsértődnie, mert nekik sincs lehetőségük, megfelelő eszközrendszerük. Emiatt gyakran szakadnak szét családok, vagy választják a rejtőzködést. Így működik a rendszer.

Ez volt az apropó, amelyből kiindultunk. Azt tudtuk, hogy a zöld területen élő csoportokkal, családokkal valamit kezdenünk kell, mert előbb-utóbb rárobbannak a magyar társadalomra, és minél később próbálunk számukra valamilyen valódi megoldást találni, annál nehezebben lesz a velük kapcsolatos probléma kezelhető. Sokan vannak, és tudni kell, hogy ilyen esetben, önmagában az elhelyezés tényleg nem old meg semmit.

Itt is a szükséglet és a képesség egyidejű mérése, figyelembevétele adhat csak jó választ.

Amikor láttuk ezeket a családokat az utcán, sok olyat is, amelyeket nagyon-nagyon gyorsan intézménybe kellett volna elhelyezni, ha lett volna hely, ugyanakkor viszont intézményekben találtunk nagyon sok olyan családot, amelyeknek azon kívül, hogy elvesztették az otthonukat, semmivel sincs több problémájuk, mint azoknak az embereknek, akik a saját lakásaikban küzdenek a maguk családi, gazdasági, mentális problémáikkal.

Mi azt mondtuk, hogy azokat a családokat szeretnénk átmeneti szállókba juttatni, amelyeknek intenzív terápiás kezelésre van szükségük. Ez egy igen drága ellátási forma. Azokat pedig, akiknek nincs szükségük ilyen terápiás rendszerekre, szeretnénk megfelelő lakhatáshoz juttatni.

A sok család között van néhány, amelyik vidékről menekült föl. A kormányelőterjesztés nem fogalmaz tapintatosan, a nyomtatott anyagban látható egy kép, azzal a képaláírással, hogy: „Egy budai erdőben lakó család eredeti lakóhelye.” (Egy faluszéli, földszintes, beomlott tetőzetű romház.) „Út a nyomorból a gazdag városi kukák felé.”

Ha ezt a tendenciát nem tudjuk megfordítani, és ennek nyilván nem az a módja, hogy visszaüldözöm vagy visszakényszerítem őket, vagy akár lakást veszek nekik vidéken, mert önmagában az nem megoldás, akkor az megint egy kezelhetetlen problémahalmazzá nő.

Tíz kétgyermekes család ellátása családok átmeneti otthonában az államnak évente 30 millió forintjába kerül. Ha a családoknak csak lakhatási gondjai vannak, akkor ez a fajta elhelyezés bűn.

A befogadó falu azok számára megoldás, akiknek valóban csak a lakhatás a problémájuk, akik vidékről érkezve váltak hajléktalanná a nagyvárosban. Ha ők is szeretnék mindazt a segítséget, amit egy családok átmeneti otthona nyújt, megkaphatják a befogadó faluban úgy, hogy önállóan élnek egy kertes házban, amit természetesen szerződéssel, használatra kapnak. És mindazt a segítséget, amit nekik nyújtunk, egyúttal a falu egész lakossága igénybe veheti. Egyszerre indul foglalkoztatáspolitikai, közösségfejlesztési, adósságkezelési, gazdálkodási program, emellett javítjuk a közlekedést, mozit, futball csapatot szervezünk, azaz szeretnénk az egész falut előbbé, élhetőbbé tenni.

Ez a képen látható ház Tarnabodon van, az egyik onnan elszármazott, a fővárosban hajléktalanná vált család egy gyermekvédelmi intézkedés során oda menekült vissza. Én az ő útjukat követve kerültem abba a Heves megyei faluba. Ez egy nyolcszáz fős település, maga is sok gondal küzd. Úgy látjuk, hogy a kettőt abszolút módon lehet együtt kezelni. Voltunk falugyűlésen, nagyon-nagyon kedvesek voltak, még a rettenetes sajtókampány sem tudta őket annyira megijeszteni, hogy ne lássák meg a mi programunkban a saját lehetőségeiket.

Lehetett látni, hogy a falu maga sem tud mit kezdeni a maga problémáival, és ezt persze lehet úgy interpretálni, hogy mi még odavisszünk további gondokat, én meg azt gondolom, hogy azzal együtt a nagyobb problémakezelést is odavisszük.

Anélkül, hogy most kibontanám a teljes programot, csak jelezni szeretném, hogy ezek a lakások is kvázi külső férőhelyek, csak lényegesen olcsóbbak, lényegesen emberibb körülményeket biztosítanak a vidéki élthez szokott ember számára, mint ami elérhető itt, a fővárosban.

INTERJÚ

– Említette, hogy javítják a település közlekedését. Hogyan?

– Úgy, hogy vettünk egy falubuszt. Nagyon szép, hófehér, nem füstöl és nem pöfög. Úgy fog járni, ahogy a falu működik, és nem úgy, ahogy egyébként a busz jár. Lehet, hogy lesz összeütközésünk a Volánnal, de nekünk azok a gyerekek a fontosak, akiknek délután otthon van a helyük, a szüleik mellett, a maguk közösségében, ahelyett, hogy a menetrend szerint közlekedő busz este hozza őket haza.

Ez a falubusz be fog menni a városba – Heves és Kál van a közelben, oda járnak iskolába a gyerekek –, és haza fogja hozni a diákokat. Most, ha délben végeznek, csak fél hatra érnek haza. Ugyanígy szolgálja majd a falubelieket, megkönnyíti majd a hétköznapi életüket. Alkalmazkodik a munkába járók igényeihez, hogy elérhessék a vonatokat, a munkásbuszokat. Pusztán ezzel a busszal 20–30 ember munkahely-gondja oldódik meg.

Igazán nincs a programunkban semmi rafinéria, minden csak az emberi szükségletekre adott válasz.

– És ki az, aki segít ennek a programnak a megvalósításában?

– Napi kapcsolatban vagyunk a polgármesterrel, az iskolaigazgatóval, az óvónővel, a helyi kisebbségi önkormányzat képviselőjével. A szociális munka a mi szempontunkból most az, hogy mi lehetőséget kínálunk, a közösség pedig elfogadja, elvállalja azt, amit ebből együtt meg tudunk valósítani.

– Ön mindig többes szám első személyben beszél. Azt mondja: „Mi”. Ezen kiket kell érteni? Ez kikre utal?

– Ebben a programban dolgozik majd a Hajléktalanokért Közalapítvány, ők a programgazdák, dolgozik a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, ezek vagyunk leginkább a Mi és dolgozik a Tutor Alapítvány.

A faluban negyven háztartásban ki van kapcsolva a villany. Legalább tizenöt félbehagyott szocpol házat találtunk. Ezer ilyen dolog van, amit ától cettig végig kell nézni, megtanítani őket arra, hogy kell a segélyezést intézni, a szocpolt fölhasználni. Szeretnénk hozzásegíteni őket az adósságkezelési programhoz. Én itt ebben a faluban azt szeretném, hogy amellett, hogy ez leírható lesz egy alternatív intézményi formaként, eközben egy teljesen reménytelen helyzetben lévő közösség számára próbálunk egy jobb minőségű életlehetőséget teremteni. Nem egy múfalut akarunk csinálni, nem egy Potemkin falut, olyan dolgokat szeretnénk csinálni, amelyek megismételhetők, különben a modell hazudik.

– A kormányelőterjesztésben külön alfejezetként szerepel az utca. Ha van valami, ami a hétköznapi embert szembesíti a hajléktalansággal, ami naponként ismétlődő sokkhatásként éri, akkor az a megszokhatatlan látvány, hogy télen, hidegben emberek húzódnak meg az utcán, aluljárókban, kapualjakban. Hogy ott alszanak, ott élnek. És az ember igazán nem tud rajtuk segíteni.

Történik-e most valami érdemleges az érdekekben?

– A májusi konferencián én az utcai munkáról, illetve az utcai munkásokról olyasmiket mondtam, hogy egy intézményes háttér nélküli, bizonytalan, pályázati finanszírozásból élő, hihetetlen hivatástudatról tanúskodó szakma-rész, és a maximum, amit el tudnak érni, hogy kikényszeríthetik az együttműködést, akár az egészségüggyel, akár a saját szociális szakmájukkal. Ráadásul, ha van hippokrateszi eskü, akkor valami

hasonlót magunknak is ki kellene találnunk, mert még az etikai kódexünkben foglaltak sem teljesülhetnek, amikor nem egyszer, nem kétszer a szakmánk szabályait megcsúfolva otthagyjuk az embereket, még közvetlen életveszélyben is, az utcán. Mínusz húsz fokban közvetlen életveszély van, és mi legföljebb teát, szendvicset, jó szót, takarót adtunk az embereknek, mivel másra nem volt lehetőségünk.

Tehát az utcai munkára kell a leginkább koncentrálnunk. Ez a koncepció kidolgozásakor fő cél volt, minden erővel segíteni az utcai munkást, nehogy bekövetkezzen az, ami egy perspektívtalan helyzetben törvényszerűen bekövetkezik: hogy előbb-utóbb elfárad, kiég, elhagyja a pályát.

Az első az volt, hogy próbáljunk biztos alapokat teremteni. Ez talán januártól megvalósul, lesz utcai munka-normatíva, ami hosszú távon tervezhetővé teszi a tevékenységüket.

A második számú pozitívum, hogy létre tudtunk hozni eddig Budapesten négy, a régiókban pedig egy-egy huszonnégy órás egészségügyi centrumot, ami majdnem kizárólag az utcai munka kiszolgálására jött létre. Egy súlyos problémára válaszol ez is. Nagyon nagy gond, amikor az utcai munkásnak hosszas rábeszélés után, vagy, mert éppen akkor erős fájdalmai vannak, sikerül rávennie a hajléktalant, hogy bízzék bennünk, és jöjjön velünk valahova, ahol majd segítenek rajta.

Eddig az következett, hogy el kellett vinnünk az ÁNTSZ-be, jó messzire, megfürdetni. Ott sorbaállítás, lássa orvos, végül rá kerül a sor, megfürdetik. Utána vihettük kórházba. A kórház vagy fogadott, vagy nem. Rettenetes megaláztatások, érthető ellenszenvet, riadalmak, késő este, éjszaka, fiatal orvos, tudja, hogy a főorvos le fogja tolni, hiába volt nekünk a központi ágynyilvántartótól helyünk, nagy meccseket kellett vívni, hogy az emberünket fölvegyék, miközben tudtuk, hogy reggel úgyis elengedik.

Azt az embert, aki így végigautózta velünk az éjszakát, legyenek akár milyen fájdalmai, halál biztos, hogy még egyszer nem fogjuk tudni rávenni, hogy beüljön mellénk az autóba. Minden munkánk, az eddig nehezen megszerzett bizalom, egy ilyen Canossa-járáskor megsemmisül.

Most, és ez egy nagy vívmány, az utcai munkásnak nincs más dolga, minthogy elvigye valamelyik 24 órás egészségügyi centrumba – ilyen van a fővárosban a Dózsa György úton, a Dankó utcában, a Szobi utcai volt mentő kórházban, és a Fő utcában – és ott átadja a szociális munkások vezette egészségügyi rendszernek, ahol megfürdetik, rendbeteszik, „kórházképes” állapotba hozzák. Innen már mehet kórházba, vagy ott tartják a 24 órás centrum megfigyelő részlegében. Esetleg a centrum 15 ágyas lábadozójában helyezik el.

– Ezek a centrumok már működnek?

– A budapestiek már igen, Pécsen most szerveződik, a miskolci talán tud ezen a télen nyitni. A többi meg hát... majd meglátjuk. Egy ilyen intézményhez hely kell, pénz a kialakításhoz, és kell a szakember. Csak ha mindhárom feltétel teljesül, akkor lehet elindítani.

– Beszéljünk most talán személyes ügyekről. Vecsei Miklós negyven éves, eredeti foglalkozását tekintve tanár. Nős, hat gyereke van. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat alelnöke. Éveken keresztül dolgozott szociális munkásként, ma

INTERJÚ

is elsősorban annak vallja magát. A beszélgetés elején megkérdezte, mit kérek, teát vagy cappuccinót. Én az utóbbit kértem. Ő készítette el, és mielőtt odaadta volna, spontán módon, a gondoskodó családapá önkéntelen gesztusával megkeverte, hogy feloldódjék benne a cukor.

Kérdésem az: honnan származik és miből táplálkozik az egész lényére, tevékenységére jellemző szociális elkötelezettség?

– Katolikus családba születtem, középiskolás koromban Imre atya (Kozma Imre) tartotta nekünk a hittanórákat, ahol mi nagyon jól éreztük magunkat együtt, és ahol Imre atya nagyon erősen hangsúlyozta, hogy kifelé is kell szolgálni, hogy egy csak befelé forduló közösség nem él. Mindig volt feladatunk, akár a nagycsaládosoknál a gyermekvigyázás, akár az építkezéseknél segíteni annak, aki éppen építkezik, akár intézményekben, fogyatékos otthonokban segédkezni. Ez hozzátartozott az életünkhöz, és ráadásul sikerként élhettük meg, hogy mi erre képesek vagyunk. Miközben az iskolában nem voltunk éppen kitűnő tanulók, ott nem éreztük volna magunkat sikeresnek, ezeken a területeken megéltük, hogy teljes emberek lehetünk, miközben hoztuk magunkkal a tizenhét-tizennyolc éves kamaszok mindenféle problémáját.

A közösségi munka befogadást jelentett számunkra, a mindenféle bajunk ellenére mi ott elfogadott tagjai voltunk egy közösségnek. Úgy gondolom, ez nagyon erőteljesen Imre atyán múlt, hogy egy ilyen közösségi atmoszférát tudott teremteni. Ebben van egyébként az írástudók felelőssége, és én nagyon szívesen gondolnám, vagy gondolom azt, hogy az egyházi közösségek hihetetlen lehetőséget rejtnek magukban. Tehát, hogy ha az én egyházam, és nemcsak egy-egy közössége, de a nagy egyház is elismeri azt az óriási lehetőséget, amit a szentírás által meghirdetett szereteten alapuló elfogadás, befogadás, megbocsátás jelent, amelyek alapfogalmai a szociális munkának, akkor egy hatalmas struktúrával, nagyon stabil alapokkal rendelkező közösségi rendszer siethet segítségére az egyébként megroggyanni látszó társadalomnak.

És nem feltétlenül a térítés szándékával. Hiszen ezt fordítva műveltetni a jó gondolat. Igazából a segíteni vágyást, a lehetőség megadását, a kísérést – amit a pedagógus létemben felismertem, mert a pedagógus eredeti jelentése: gyermeket kísérő –, hogy ott kell belépnem, ahol az szükséges, ezt kell nagyon megtanulni.

Nekem van erről egy gyerekkori, mélyen belém ivódott, példázat értékű élményem. Tanúja voltam annak, hogy egy balesetet szenvedett, földön fekvő, de eszméleténél lévő emberhez odaérkezett a mentőkocsi, kilépett belőle az orvos, de mielőtt bármit tett volna, lefeküdt a földön heverő mellé, ugyanazt a pózt vette föl, mint a sérült, és ebből a pozitívából beszélt hozzá. Így nyugtatta meg, és csak ezután következett a sérült szakszerű, fizikai ellátása.

Csak jóval később értettem meg, hogy ezt kell megtanulnunk. Ezt a lehajló mozdulatot. Sem többet, sem kevesebbet. Fölvenni a sérült emberrel azonos pozíciót, ahhoz, hogy jó, hogy hiteles szakemberekként segíteni tudjunk.

Azt gondolom, nekem az egy jó út volt, hogy pedagógusként, kísérőként – és bizony a kísérésben benne van néha az ölelés, benne van a közös sírás, és benne van a szigor – lehettem tanító, lehettem szaktanár,

lehettem közösségépítő, lehettem családgondozó. Úgy gondolom, hogy a pedagógus alaphivatásom nagyon sok segítséget adott a bármelyik szociális területen való tevékenységhez. Meg talán az, hogy most már van hat gyermekem, és látom a családnak is a mindenféle nyugét-baját, nehézségeit. Elszálltak azok a gondolataim, hogy vannak csak kiválasztottak, tudom, hogy az embernek mindenütt meg kell küzdenie önmagával, és azok a történések, amelyeket mindannyian akarva-akaratlanul megélünk, egyedül azt szolgálják, hogy az ember szembenézzen az egyéni, a közösségi bajokkal, őszintén kimondja, és ha van lehetősége, kilépjen a hibás körből. Minden más csak kudarc.

És azt gondolom, hogy az ember a saját életét is, ha komolyan veszi a hivatását, erre kell használnia. Hogy könnyebben élje meg a másik történéseit, jobban értse a másikat. De csak akkor, ha őszintén szembe tudott nézni önmagával.

Háló – a Szociális Szakmai Szövetség hírlevele előfizethető
2005. évre 3000 Ft/év összegért a postai kézbesítőknél, az
ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap
Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp., Orczy tér 1. Tel: 06 1/4776300), és
hirlapelofizetes@posta.hu címen.

SIMÓ ENDRE

Andrea¹

Azt mondják, a sors összehozza azokat, akik közös célokért küzdenek. Bár a találkozás nem mindig könnyű. Így történt ez velem is, amikor vagy két éve felkerestem hivatalában Molnár Gézőt, Andreát, a Létminimum Alatt Élők Társaságának (LAÉT) elnökét, hogy megbeszéljem vele a LAÉT csatlakozását a Magyar Szociális Fórumhoz. Több mint egy órát vártam rá, de a megbeszélés időpontjában nem tudott fogadni, mert egy népes cigánycsalád elhelyezésével foglalatoskodott. Nekem pedig mennem kellett, így hát munkatársaitól elnézést kérve odébb álltam. Andrea azt hitte, hogy megharagudtam rá, pedig éppen azzal győzött meg emberségéről, hogy engem fogadott, hanem azzal törődött, akivel kellett. Azóta együtt dolgozunk és igyekszünk tenni az emberekért, a társadalom páriáiért. Legutóbb lakossági találkozón vettem részt vele és Raffael Jánossal, a Rom Som elnökével Sarudon, Tiszadobon, Egerben, Miskolcon, Nyíregyházán, és Ároktón, hogy ráébresszük az embereket kibővült jogaira és lehetőségeikre az Európai Unióban. Nem volt könnyű dolgunk, hiszen a téveszek felszámolása következtében nem ritka a 60–70 százalékos munkanélküliség és egykoron gazdag települések fokozatos elszegényedése. Létminimum alatt él sok olyan is, akinek ugyan van munkája, csak éppen akinek a keresete nem éri el a minimálbér szintjét. – Próbáld megmagyarázni, milyen jogai vannak annak, aki nem tud megélni, hiszen sem munkája, sem vagyona nincsen! Mit jelent például emberi jog egy olyan magyar településen, ahol a lakosság 90 százaléka roma, ám a polgármester nem roma, a helyi választott testületben pedig egyetlen roma sincs? – Ma sokhelyütt kialszik a villany, mely a II. világháború után a tanyákon kigyúlt – mondta útközben Andrea, társadalmi állapotainkat jellemezve, jelképesen is. Pedig nem tartozik azok közé, akik kritikátlanul viszonyulnának a múlthoz. Annak idején még azt is vállalta, hogy leleplezi a kiskirályok tetteit, tsz-elnökök és párttitkárok visszaélését, s csak Marosán Györgynek, férje jó barátjának köszönhette, hogy nem az ÁVH kezén kötött ki. „Hallgass, mert máskülönben nagyon sok kellemetlenség fog érn!” – tanácsolta neki Marosán, de Andrea nem hallgatott. Fellépett a kitelepítések ellen, és vállalta a harcot az egyszerű parasztemberek kisémmizésével szemben is. Azután egyszer mégis csak utolérte a sorsa: tíz nappal az után tartóztatták le, hogy bizonyítékokat tárt Kádár János elé egy tanácselnök csibészéseiről, és azzal fenyegette meg Kádárt, hogy világgá kürtöli a dolgot, ha nem szolgáltatnak igazságot az ügy szenvedőinek. Akkor már Marosán sem tudott segíteni rajta: sokadmagával együtt kegyvesztett lett. Andreát politikai fogolyként kezelték, és kémkedéssel is megvádolták. Ő pedig rendületlenül hitte, hogy

¹ Megjelent a *Népszava Szép Szó* mellékletében, 2004-ben.

nem a közösségi társadalmi céllal van baj, hanem azokkal, akik visszaélnek vele.

– Nézem ezt a csöppnyi kis teremtést – nem lehet több 150 centinél –, és megpróbálom megfejteni, hogyan költözhetett e parányi testbe ekkora lélekerő. Honnan ez a bátor kiállás másokért. Az elszántság a szegények, a rászoruló, az elesettek mellett. Egyáltalán: miért szegődik egy dúsgazdag család sarja a társadalmi igazságosság szolgálatába? Ő, akinek a felmenői, Csepel egykori urai, a II. világháború előtti Magyarország felső tízezrének felső tíze közé tartoztak. S vállalta mindazt, amivel ez a kiállás együtt jár! Talán az a pofon térítette erre az útra, amelyet apja kevert le neki, amikor népnőzőnek titulálta őt, rámutatva a csepeli gyár kapujában madzaggal megkötött nadrágban álldogáló újságpapírba csomagolt lábú emberekre, akik hosszú sorban várahoztak munkára? A népnőző lánya úgy vált a nép szolgálatjává, hogy fiatal korától fogva valamiféle különleges késztetést érzett ahhoz, hogy másokon segítsen. „Osztrák egyetemisták körében, fiatal lányként hallgattam végig, milyen hatalmas tervei vannak a kommunizmusnak az emberiséggel. Ott hallottam először kizsákmányolásról, az éhbérért dolgozó munkásosztályról, közösségi társadalmi viszonyokról, egyenlőségről. Mindez nagyon megfogott. Radnóti Miklós és Váci Mihály versei különösen nagy hatást gyakoroltak rám. Nagyon foglalkoztatott a saját hazám” – vallotta nekem. Együtt örült az emberekkel, amikor kigyúlt a villany a parasztházakban, kezdtek változni a döngölt padlós szobák, épülni a fürdőszobák, s indultak el a parasztyerekek az egyetemekre, hogy mérnökké és orvosá váljanak állami pénzen, tandíj fizetése nélkül. Látta, hogyan épülnek gomba módra a sokat szidott panelházak, melyekért nem kellett milliókat fizetni. Viszont volt valami, amit kezdettől fogva hiányolt. Amit sem létbiztonság, sem a kiszámítható jövő nem pótolhat: a szabadság és a demokrácia. – Tudod – mondja –, az ember még a szegénységet is jobban elviseli, ha szabadon élhet. Lehet, hogy a híd alatt élni is jobb szabadon, mint állandó rendőri felügyelettel a hátam mögött. A szabadság többet ér a javaknál – véli. De azután jött a rendszerváltás, és Andrea illúziói – sokakéhoz hasonlóan – szép lassan szertefoszlottak. Azt hitte, többé már nem a politikai protekcionizmus fogja eldönteni a jobb megélhetést, hanem a felkészültség és a rátermettség. Hogy megszűnnek az igazságtalanságok, eltűnik a gyárkapun belüli munkanélküliség, és javulni fog a nagycsaládosok helyzete. Az emberek tele voltak reményekkel, ígéretekkel, hogy megbékélés és béke lesz. Ehelyett gyárak és téveszek szűntek meg, és tömegesen bocsátották el a dolgozókat. Családok, nyugdíjasok kerültek olyan helyzetbe, hogy nem bírták fizetni többé a rezsit. Tömegesé váltak a kilakoltatások, a bútor-lefoglalások, és a munkanélküliség. Segélyekért álltak sorba, hogy fenntarthassák mindennapi létüket. És azóta sem lett jobb.

Keserűen mondja: kormányok jöttek, kormányok mentek, a szegénység pedig maradt. Egyre nagyobb rétegek szakadtak le a nyomor szintjére, mások pedig hirtelen meggazdagodtak és hatalmas vagyonokra tettek szert. Pedig 1991-ben. A LAÉT megalakulásakor még abban bíztak, hogy a 21. századra már nem lesz szükség többé LAÉT-ra. Ki gondolta volna, hogy 15 évre rá egyre nagyobb terheket viselve kell küzdeniük a

túlélésért az egyre nagyobb elszegényedés miatt! – fakad ki. Fel lehet öltöztetni az állampolgár testét, de a munkanélküliség miatt megalázott lélek meztelen marad, az emberi méltóságot csak munkával lehet visszaszerezni – vallja. Andrea LAÉT-ja élelmet oszt és ruhát ad, hajléktalannoknak segít fedélhez jutni, ujjat húz a hatósággal a kilakoltatások miatt, kiáll a kilakoltatott anya mellett, hogy ne szakítsák el tőle a gyermekét, felelősséget vállal a megbotlottért, jogsegélyt nyújt. Szóval törődik azzal, akivel nem törődnek. Mint elmondja, manapság azzal keresik föl a LAÉT-ot a leggyakrabban, hogy nem tudják fizetni a rezsit, nem tudnak élelmiszert vásárolni maguknak és gyermekeiknek (gyakran már nemcsak húsról és zöldségre nem futja, hanem kenyérről és tejszínen sem), továbbá azért, mert nem tudják kiváltani az orvosságot, hiszen nincs miből. Andrea maga sem mindig képes megvenni a 3660 forintos szívgyógyászati, pedig szüksége volna rá, hiszen négy szívinfarktuson esett át, és cukros is. 75 éves fejjel végzi, amit végez. – Mostanság gyakran ébredek 200-as vérnyomással, és olyan vércukor-szinttel, hogy azt, mondom magamnak, ezt többé már nem tudom folytatni. De aztán eszembe jut, hogy felválttam egy utcán maradt család elhelyezését, vagy hogy csak nekem adják oda az adományt, amire számítunk, hogy legyen ruha, ebéd. Vagy hogy nekem vannak olyan barátaim, akik segítenek. Nem tehetem meg, hogy otthon üljek, és akkor elindulok... Állva akar meghalni. Úgy érzi, ez volna méltó hozzá. Addig sem tűr igazságtalanságot és embertelenséget. És erről az alapállásáról semmilyen társadalmi körülmények között sem mondott le. Nem hisz a szép szavakban, sem az ígéretésben. Csak a tettekben. „Világnak végén volt egy mesebolt, abban a boltban sok-sok csuda volt, de ne tudakold, hol van az a bolt, mert megtudod, hogy csak mese, mese volt” – dörzsöli azoknak az orra alá, akik munkát ígértek, de munkanélküliséget teremtettek, társadalmi megbékélést hirdettek, de gyűlölködést szítottak, szebb jövőről szónokoltak, de hagyták, hogy a hajléktalannak százai fagyjanak meg, cipő híján pedig ne járhasanak iskolába gyermekek. Elképesztőnek tartja, hogy hazánkban újból tetvesen járnak iskolába gyerekek, mert a családok nem tudják megvenni a tisztálkodási szereket.

Egyre több helyről hallom – meséli –, hogy az egész család egy fürdővízben fürdik, és ugyanazt a vizet még a mosógépbe is átmerik, nehogy kárba vesszen belőle a „mosószer”. – Ez még nagyon sokba fog kerülni az országnak, hiszen a betegségek következményei sokkal nagyobb terhet rónak ránk, mint amekkorával az járna, ha a vízhez, a szappanhoz és a mosószerhez olcsón hozzá lehetne jutni. – Amikor még munkahelyük volt az embereknek, ez egy jól öltözött országnak számított – folytatja. A nép vásárolt és tartalékol. Szerinte pusztulófélben lévő társadalmi rendben élünk, hiszen nem tartható fenn az olyan értékrend, amelyikben a tehetősebb nem segít, hanem csak magára gondol, a szegénytől viszont elvárják, hogy segítsen magán. Úgy látja, nagy árat fog fizetni a világ azért, hogy újra emberi módon élhessen. Haragszik azokra a fiatalokra, akik immár a hatalom birtokában is csak a maguk biztonságát, érvényesülését és a vagyonszerzést tartják szem előtt. De még inkább azokra haragszik, akik ilyenné nevelték a „fiúkat”. – Vajon nem mi követtük el a hibát? Hiszen ők a mi korosztályunk gyermekei és unokái!

Vajon kitől tanulták ezt a sok embertelenséget? Jól emlékszem, amikor mindenki két-három munkát vállalt, hogy többet keressen, hétvégi telket, autót vegyen, s mindegy volt, hogy a gyerek az utcán maradt. A bölcsődétől az iskoláig mindenki nevelte, csak a szülő nem, mert a vagyonszerzés volt a fontos. A kapzsiságot és a pénzhajhászást mind tőlünk tanulták, és ezeket a hibákat nagyon nehéz helyrehozni – állítja. De mégis azon van, hogy helyrehozza őket. Telis-tele tervekkel: szakérettségét kínáló népiskola bevezetésére gondol, hogy feltartóztathassák a terjedő írástudatlanságot és szakmát adjanak a fiataloknak, esélyt a szegényebb rétegekből származó gyermekeknek, hogy tovább tanulhassanak. Hisz' melyik szegény család bírja a tandíjat és a tanulással járó kiadásokat manapság? Amikor odahaza a „lét a tét”! Esélyt szeretne kínálni a nincstelen családok tehetséges gyermekeinek, hogy népfőiskolai és egyetemi diplomát szerezhessenek. Mint szerezhettek régen is. Tömöríteni szeretné mindazokat a pedagógusokat, nevelőket, világi és egyházi személyeket, akik képesek volnának visszavezetni a gyerekeket arra az útra, amelyen van lemondás, a szabály pedig az, hogy addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér. Agitál, hogy a képzett fők ne hagyják el az országot, és ne vándoroljanak külföldre.

Országjárásunk közben arra buzdította a lakosságot, hogy letargia és bezárkózás helyett fogjon össze, és kezdeményezzen, szövetkezzen a megélhetésért. Az összefogás útján nincs jobb- és baloldal – mondta –, hanem csak élni akaró ember. Bízunk magunkban, és keressük egymás kezét, mert máskülönben nem fogunk tudni változtatni a helyzetünkön és gyermekeink sorsán – intézte szavait a néphez, miközben élelmiszert és ruhát osztott.

– Andrea! Választhatad volna a gondtalan jólétet, ehelyett a gondokat választottad, mások gondjait. Választhatad volna a kényelmet, de Te a kényelmetlenséget és az élet kellemetlen oldalát választottad. Beutazhatad volna a világot, de Neked a XV. Kerület kellett, a Neptun utcai LAÉT. Nem bántad meg a választásodat? – kérdeztem tőle, ő pedig így felelet: „Nem bánom azt az életutat, amelyet éltem. Láttam egy rettenetes háborút, láttam a holokausztot, és eldöntöttem magamban, hogy ha életben maradok, mindent meg fogok tenni azért, hogy ilyesmi soha többé ne fordulhasson elő. Eldöntöttem, hogy mindenütt ott leszek és kiáltani fogok. Összefogok mindazokkal, kik hozzám hasonlóan gondolkodnak. Mint a termést, a hasonlóan gondolkodó embereket is össze kell gyűjteni”.

Molnár Gézáné, Andrea 1929. április 7-én született Gyulán, dúsgazdag iparmágnás családból. Megjárta a nácik koncentrációs táborát, majd a felszabadulás után hazatért Magyarországra, s úgy döntött, itthon igyekszik hasznára válni a társadalom elesettjeinek, ahelyett, hogy rokonaival az amerikai és a svájci jólétben osztozna. Hat gyermeket nevelt föl. 1992 óta országos elnöke a Létnimum Alatt Élők Társaságának (LAÉT), mely 2003-ban örökös elnökévé választotta. Munkáját térítés nélkül, nyugdíjasként végzi számos segítő kéz, köztük a Máltai Szetet Szolgálat és Kozma atya támogatásával.

Felhívás

minden szociális szolgáltatást végző szövetséghez, társuláshoz,
alapítványhoz és egyéni kezdeményezéshez

A gyorsan romló életkörülmények és a szociális tevékenységi szféra totális csődje egyre több szakmai csoportot és közösséget indítanak arra, hogy a környezetükben jelentkező és az őket érintő szociális problémák megoldását saját kezükbe vegyék. Nonprofit törvény hiányában az eddig megalakult ezirányú vállalkozások főként alapítványi formában működnek.

A parlament várhatóan a jövő év első felétől tárgyalja a nonprofit törvény tervezetét. Az eddig felszínen maradt legrégebbi nonprofit szociális szervezeteknek meggyőződése, hogy meg kell alakítani a fenti szervezetek szövetségét a saját, és az ügyfeleket érintő szakmai érdekek védelme céljából.

Felhívunk tehát minden szociális szolgáltatást végző egyházi, polgári, alapítványi keretben működő, magát nonprofit szervezetnek tartó társulást, jelentse be csatlakozási igényét a majdan megalakuló szövetséghez. A szervezet neve ideiglenesen: Nonprofit Szociális Szervezetek Szövetsége (végleges névre javaslatokat várunk).

Alakuló kongresszusunkat kora tavasszal kívánjuk megtartani, kialakítva álláspontunkat a nonprofit törvénytervezetről. Várjuk azoknak az önkormányzatoknak a jelentkezését is, amelyek a közeljövőben kívánnak nonprofit szervezeteket létrehozni. Számukra a tapasztalt tagok szívesen nyújtanak segítséget. Tervezzük a birtokunkban lévő külföldi nonprofit jellegű pályázatok nyilvánossá tételét, cseréjét és folyamatos felkutatását.

A csatlakozás természetesen önkéntes; célszerű lenne azonban, ha minél több szervezet fogna össze az érdekek artikulálása és az egyöntetű szemlélet kialakítása érdekében.

Jelentkezésüket az alábbi címre várjuk, a fontosabb adatok és a tevékenység megjelölésével:

Czikora Györgyi — a TOLERANCIA
Családvédelmi Alapítvány munkatársa
1147 Budapest, Ilosvai u. 67.